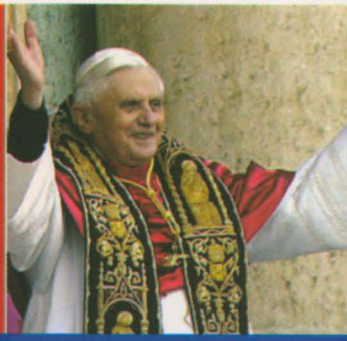
Papa 16. Benedict
Joseph Ratzinger

AVRUPA

Dayandığı Düşüncelerin Dünü ve Bugünü

GENDAŞ KÜLTÜR

Joseph Ratzinger

19 Nisan 2005 tarihinde, 2. John Paul'ün ardından Papa 16. Benedict ismini benimseyerek Katolik Kilisesi'nin başına geçen Joseph Alois Ratzinger, 1927 Bavyera doğumludur. 1960'lı yıllardan beri Hıristiyan literatürünün en önemli teologlarından biri sayılan Ratzinger, aşırı muhafazakâr olmasıyla tanınıyor. Papa olmadan önce Münih Başpiskoposluğu yapmış ve pek çok Alman üniversitesinde profesör olarak çalışmıştır.

Laikliğin baskınlaştığı uygar ülkelerde insanların kiliseden gittikçe uzaklaşmasını endişeyle karşılayan Ratzinger, Avrupa'nın temel değerlerine geri dönmesi gerektiğini düşünüyor.

Gendaş Kültür

Joseph Ratzinger
Avrupa - Dayandığı Düşüncelerin Dünü ve Bugünü
© Edizioni San Paolo s.r.l. Cinisello Balsama (MI)

Yeni Seri: 472
Politika: 14

Editör: Esen Gür

Kapak Tasarımı: Nevruz Kıran Öksüz
İç Tasarım: Hasan Seval

Birinci Baskı: Ekim 2005
ISBN 975-308-685-7

Kapak, iç baskı ve cilt: Kaya Matbaacılık (0212) 656 62 20

Gendaş AŞ, Çatalçeşme Sok. Nu. 19 Cağaloğlu-İstanbul
tlf. (0212) 512 33 86 - 512 94 67 (Pbx) faks 520 82 12
e-posta: gendaskultur@yahoo.com

Bu kitap ile ilgili medya araştırmaları için yapacağı çalışmalardan dolayı
"İZLEM INTERNATIONAL"a teşekkür ederiz.

Joseph Ratzinger

AVRUPA

Dayandığı Düşüncelerin Dünü ve Bugünü

İtalyanca'dan çeviren:
Nilüfer Uğur Dalay

POLİTİKA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

Birinci Bölüm: AVRUPA NEDİR?

1. Avrupa, İnanca dayanan düşüncelerin bugünü ve yarını 11
2. Avrupa hakkında düşünceler 34

İkinci Bölüm: POLİTİKA VE AHLÂK

1. Siyasi bakış açıları ve siyasi pratik 47
2. Dünyayı birleştiren şeyler
   Devletin ahlâki temelleri ve politikada önceliği olan şeyler ... 68

Üçüncü Bölüm: BARIŞ İÇİN SORUMLULUKLARIMIZ

Müttefiklerin Fransa sahillerine çıkartma yapmalarının altmışıncı yıldönümü anma törenlerinde yapılan dört konuşma

1. Barışı ararken 85
2. Teslis inancı ve dünyada barış 102
3. Hıristiyanların barışı sağlama sorumlulukları 110
4. Bağışlanma lütfu 116

NOTLAR 121

ÖNSÖZ

Avrupa konusu, bu konuda yazdığım ilk kitaptan bu yana güncelliğini hiç yitirmedi.[1] Bununla birlikte, yıllar geçtikçe konu daha çok siyasi tavır anlamında Avrupa düşüncesinin dayandığı düşüncelerin ve temelindeki ilkelerin üzerinde yoğunlaşmaya başladı. Bu nedenle Avrupa konusunu artık yaşadığımız günlerin küresel meydan okumaları kapsamında ele almak gerekmektedir. Son on yıl boyunca, benim isteğimin dışında da olsa, bu konu üzerinde konuşmam işin sürekli konferanslara davet edildim. Böylelikle, birbirinden farklı başlıklarda ama aynı ana fikir çerçevesinde toplanabilecek elinizdeki kitabın içeriği oluştu.

İlk bölümde, Avrupa'nın ne olduğu, ne olabileceği ve ne olması gerektiği konusunu açıklamaya çalışırken, diğer iki bölümde, Avrupa'nın ve dünyanın içinde bulunduğu koşullar göz önüne alındığında, doğru siyasal tavrı oluşturan ilkeler sorununu ele aldım. Bir bütün olarak konuların birbirleri ile örtüşmesinden ve tekrar edilmelerinden kaçınılamamış olsa da, görüşlerin veriş düzeni ile daha iyi bir açıklama yapılmış olduğunu sanıyorum. Bununla birlikte, bugün tek tek hepimizi etkileyen sorunlar karşısında, bu kitapla vermeye çalıştığımız yanıtların ne kadar yetersiz kaldığının bilincindeyim. Yine de var olan yapıda neyin zararlı neyin yararlı olduğunu daha iyi anlamaya yarayacak bir katkının sağlanmış olmasını umarım.

Joseph Ratzinger
Roma, 23 Temmuz
Aziz Brijit Bayramı

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA NEDİR?

1

Avrupa
İnanca dayanan düşüncelerin bugünü ve yarını*

Avrupa. Özünde Avrupa nedir? Bu soru, "Avrupa nerede başlar nerede biter" şeklinde, Kardinal Josef Glemp tarafından, Avrupa Piskoposları Ruhani Meclis'i toplantılarında, sık sık soruldu. Nüfusu Avrupalılardan oluşsa bile, Sibirya, düşünce ve yaşama biçimleri Avrupa'dan çok farklı olduğu için mi Avrupa sayılmamaktadır? Rusya topraklarında yaşayan halk cumhuriyetlerinin ne kadar güneyinden geçen bir çizgi çizilse, ötesi Avrupa sayılmamaktadır? Atlantik Okyanusu'nun nereleri sınır kabul edilebilir? Hangi adalar Avrupa'dır, hangileri değildir ve neden değildirler? Bütün bunlar düşünüldüğünde Avrupa'nın coğrafi bölge özellikleri tümüyle ikincil derecede önem taşıdığı görülür: Avrupa, bir kıtadır diyerek coğrafi tanımlarla sınırlandırılamayacak olan kültürel ve tarihsel bir kavramdır.

1. Avrupa'nın doğuşu

Avrupa'nın kökenlerine doğru uzandığımızda açıklıkla görülecek bir gerçektir. Avrupa'nın köklerini kim incelerse incele-

---

* Bu metin 28 Kasım 2000 tarihinde Berlin'de düzenlenen bir konferansta sunulmuştur. 13 Mayıs 2004 tarihinde, İtalyan Senato Başkanı Marcello Pera'nın daveti üzerine katıldığım bir diğer konferansta, özgün metine, gündemde olan Avrupa Anayasası'nın temel sorunlarını ele alan ikinci bölümü ekledim.

sin, Heredot'a (M.Ö.484-425) gönderme yapar. Avrupa'yı coğrafi terimlerle tanımlayan ilk kişi odur ve söyle der: "Persler Asya'yı ve orada yaşayan barbar toplumları, kendilerine ait bir yer olarak, Avrupa'yı ve Yunan dünyasını da ayrı bir ülke olarak kabul ederler".[2] Avrupa'nın sınırları verilmemekle birlikte, bugün Avrupa'nın çekirdeğini oluşturan toprakların Tarihçi'nin görüş alanının çok dışında olduğu çok açıktır. Nitekim, Helen Devletleri ve Roma İmparatorluğu'nun gelişmesiyle, daha sonra Avrupa'yı oluşturacak olan bir *kıta* biçimleniyordu ancak sınırları oldukça farklıydı: Akdeniz'i çevreleyen topraklar, gerek kültürel bağları, gerek ulaşım ve ticari yolları, gerekse, birbirlerine benzer siyasi sistemleri nedeniyle, beraberce gerçek bir *kıta*'yı oluşturuyorlardı. İslam dininin ve devletlerinin gelişmesiyle birlikte, yani 7.yüzyılda ve 8.yüzyılın başlarında, Akdeniz'i sınır alan bir kıta kavramı oluştu. Neredeyse Akdeniz sınır çizgisi olacak biçimde bölündü ve o tarihe kadar *tek* bir kıta olan topraklar üç kıtaya dönüştü: Asya, Afrika, Avrupa.

Doğu'da antik çağın dönüşümü Batı'dan daha yavaş seyretti: Roma İmparatorluğu, her ne kadar hep uçlara itilmiş olsa da, temel direnç noktası Konstantinopolis olarak 15.yüzyıla kadar dayandı.[3] Diğer taraftan Akdeniz, 700 yılları civarında, o zamana dek kültürel bir kıta olarak algılanabilecek yapıdan koptu ve kültürü, gitgide daha güçlü bir biçimde kuzeye doğru yayıldı. *Limes*[4] o zaman kadar kıta sınırı olarak kabul edilirken, bu özelliğini yitirdi ve yeni bir tarih sahnesine doğru, gerçek anlamda çekirdek ülke olarak tanımlanan bugünkü Galya[5], Almanya, Britanya'ya doğru açıldı ve giderek İskandinavya'ya kadar genişledi. Sınırların yer değiştirmesi sırasında, bir önceki Akdeniz kıtası ile düşünce sürekliliği, coğrafi anlamdan farklı olarak, tarihin Hıristiyan tanrı-bilimsel yapısı tarafından sağlanmaktaydı: Danyal Peygamberin kitabına göre, Roma İmparatorluğu, Hıris-

tiyan inancı ile yenilenip dönüştürülmüş olduğundan, dünyada hüküm süren son ve kalıcı kraliyetti ve bu nedenden ötürü, halkların ve devletlerin birliği, son *Kutsal Roma İmparatorluğu*'nun oluşumu sürecinin gereği olarak tanımlanıyordu.

Kültürel ve tarihsel anlamda bu yeni kimliğin oluşması süreci, tamamen Karolenj Krallığı'nın bilgisi dahilinde tamamlanıyordu. İşte tam da bu noktada, bir kez daha o antik Avrupa ismi, bu kez değişime uğramış bir biçimde ortaya atılıyordu: Avrupa, adeta Charlemagne'in krallığı ile özleştiriliyor, geleceği biçimleme sorumluluğu üstlenmiş bir güç olarak devletler birliğini gören yeni bir yaklaşım ve devamlılık bilinci gibi yeni bir düşünce ile kendini tanımlıyordu. Kendini, tarihin önceki dönemlerinin bir devamı, ondan sonra sürecek olanın da başlangıç noktası, adeta mihenk taşı olarak görüyor ve bu nedenle de gelecek ile ilgili sorumluluk duyuyordu.[6]

Bu biçimdeki kendini anlamaya çalışma süreci, hem kendi kendisini tanımlama hem de bir misyon üstlenmeyi eşanlı olarak anlatılmaktadır.

Nitekim, Avrupa kavramının, Karolenj Krallığı'ndan sonra yok olmaya yüz tuttuğu ve yalnızca bilim dünyasında kullanılan bir kavram olarak kaldığı da bir gerçektir. Halk dilinde, modern çağın başlangıcına kadar ve biraz da Türklerin yarattığı korku nedeniyle kendini yeniden tanımlamanın özel koşulu olarak, 18.yüzyılda yeniden kendini kabul ettirinceye kadar kullanılmaz. Sözcüğün bu tarihçesinden bağımsız olarak, Fransa Krallığı'nın, hiç yıkılmayacak ve yeniden doğan Roma İmparatorluğu olarak yapılanması, bugün Avrupa olarak tanımladığımız ne varsa onun oluşmasında en önemli ve temel adım olduğu anlamına gelmektedir.[7]

Elbette Avrupa'nın ikinci bir kökünün, Batı olmayan bir Avrupa'nın daha olduğunu da unutmamamız gerekir: nitekim Ro-

ma İmparatorluğu, daha önce de söylediğim gibi, Bizans'ta, halk topluluklarının göçlerine ve İslam'ın saldırılarına[8] karşın yaşamaya devam ediyordu. Bizans kendini gerçek Roma olarak görüyordu; nitekim burada İmparatorluk hiç batmamıştı ve Roma İmparatorluğu'nun diğer tarafı ile batıdaki kanadı ile hesaplaşma artarak devam ediyordu. Bu Doğu Roma İmparatorluğu da kuzeye doğru, Slav ırkının yaşadığı ülkelere doğru genişlemekteydi. Yunan-Roma kültürünün karmasından oluşan bir dünya yaratmıştı kendine. Latin kültürüyle yoğrulmuş Batı Avrupa kültüründen farklı bir dünyaydı bu: dinsel ayin usul ve düzeni farklıydı, kilise ritüellerinin oluşumu farklıydı, yazı karakteri farklıydı, yazı ve öğrenim dili olarak resmi dil kabul edilmiş Latince'den farklı bir dil kullanmalarıyla farklıydı.

Elbette, birbirinden farklı bu iki dünyayı tek ve ortak bir kıta yapabilecek, bağlayıcı unsurlar da bulunmaktaydı. Her şeyden önce, ortak bir kitap, İncil ve Eski Kilise vardır ve her ikisi de şimdi Avrupa sınırları dışında bulunan, kutsal bir toprağa, ortak bir kökene, Filistin'e gönderme yapmaktaydılar. Diğer yandan, ortak bir İmparatorluk fikri, kökenlerdeki ortak Kilise anlayışı ve haklar düşüncesi ve yargı araçları temelinde ortaklıklar bulunmaktaydı. En son olarak din adamları kurumu ile ilgili ortaklıkları hatırlatmak isterim. Çünkü büyük çalkantıların yaşandığı tarihsel dönemlerde, siyaset öncelikli ve siyaset üstü güçlerin her zaman için öncülük yaptığı yenileşme hareketlerinin yaşandığı dönemlerde, din adamları, yalnızca kültürel sürekliliğin değil, aynı zamanda, öncelikle ahlâki ve dini ilkeler olmak üzere, insanoğlunun doğru yolu bulmasında, yol gösterici olmuşlardır.[9]

İki Avrupa arasında, ortak dini miras varlığı olmasına karşın, önemini Endro von Ivanka'nın[10] özellikle vurguladığı, çok temel bir farklılık vardı: Bizans'ta Kilise ve İmparatorluk birbir-

leriyle hemen hemen örtüşmüş gibiydi; İmparator Kilisenin başıydı. İmparator kendisini İsa'nın temsilcisi olarak görür, Melkisedek'in kişiliğinde, hem kral hem de papa görevlerini üstlenmiş (Yar 14,18)[11] ve 6.yüzyıldan itibaren resmi olarak "*kral ve papa*" unvanını taşımaktadır.[12] Çünkü, Costantinos'den itibaren imparator Roma'dan ayrılmıştı, Aziz Petrus'un halifesi ve Kilisenin en büyük çobanı[13] olarak, İmparatorluğun eski başkentinde, bağımsız Roma Piskoposu makamı ihsas edilebilir hale gelmişti. Bu noktada, Costantinus Döneminin başından itibaren, yöneticilik makamında iki başlılık yaşanmaya başlanmıştı: nitekim papa ve imparator farklı iki yönetici güçtü ve hiçbiri tek başına tüm erki elinde tutmazdı. Papa Gelasius I (492-496)[14], İmparator Anastasius'a yazdığı o meşhur mektupta Batı'nın bakış açısını açıklar ve kaleme aldığı dördüncü nizamname metninde daha açık bir biçimde Melkisedek'in Bizans modeli önerisi karşısında, güçler birliğinin yalnızca İsa'nın elinde olduğunu bildirir: *nitekim bütün bunlar, insanoğlunun güçsüzlüğü (kibri!) nedeniyle, yıllar boyunca iki nazırlığı bölünmesine neden oldu, sırf kimse kendi kendine paye vermesin, kibre kapılmasın diye" (c.11).* Sonsuz yaşam için Hıristiyan İmparatorların papalara gereksinimi vardı ve bunlar da, gündelik yaşamın sürdürülebilmesi için İmparatorlara ve imparatorluk kurumlarına gereksiniyorlardı. Papalar, gündelik işlerinin yürütülebilmesi için, kutsal düzen tarafından atanmış imparatorun yasalarına uymak zorunda kalırlarken, imparatorlar da kutsal şeylerle bağlantı içinde kalabilmek için papaların yasalarına uymak zorundaydılar.[15] Bu tarihten sonra güçler dengesi açısından önemli bir ayrım ve bölünme başlamıştır ki bu ayrım, Avrupa'nın bundan sonraki gelişmesi için çok önemli bir role sahip olacak ve aslında bir bütün olarak Batı diye adlandırılan şeyin temellerini oluşturacaktır.

Tüm bu yetki sınırlandırmalarına karşın, tarafların gücü tek

elde toplama, karşısındakinin üzerinde kendi gücünü gösterme yönündeki içgüdüsü hep canlı kalmış ve bu güçler ayrımı ilkesi yaşanan çok sayıda acının da kaynağını oluşturmuştur. Somut anlamda, gerek siyasal gerekse din alanında ilkelere uygun yaşanabilmesinin gerekliliği, hem bugünün hem de yarının Avrupa'sının temel sorunlarından biri olarak ortada durmaktadır.

2. Modern çağın dönüm noktası

Şu ana kadar söylediklerimize dayanarak, batıda Karolenj İmparatorluğu'nun kuruması[16], Bizans'ta Roma İmparatorluğu'nun[17] devam ediyor olması ve bu imparatorluğun, Slav ırklarının yaşadığı topraklardaki etkinliğinin sürmekte olması göz önüne alındığında, gerçek Avrupa *kıtasının* doğmuş olduğunu, modern çağın başlangıcında her iki Avrupa'nın da, gerek kendi varoluşunun biçimlendiği, gerekse, sınırlarının belirlendiği bir dönüm noktasında, kökten bir değişimin arifesinde bulunduğunu söyleyebiliriz.

1453 Yılında Kostantinopolis Türkler tarafından fethedildi. O. Hiltbrunner bu gelişmeyi şöyle özetlemektedir: *"son...bilginler de göç ettiler... İtalya' ya doğru ve Rönesans' ın hümanistlerine Yunan uygarlığının metinlerini orijinallerinden aktardılar; ancak doğu, kültürsüzlüğe gömüldü"*.[18] Bu saptama biraz ham ifade edilmiş ve işlenmeye gereksinimi var. Çünkü Osman oğulları Krallığı'nın[19] da kendi kültürü vardı. Ancak böylelikle, Bizans'da hüküm sürmekte olan Yunan-Hıristiyan, A*vrupa* kültürünün sonu gelmiş oldu. Avrupa'nın iki kanadından biri, bu şekilde kayıp olma tehlikesiyle burun buruna gelmişti. Ancak Bizans'ın kültürel mirası henüz ölmemişti: Moskova kendisini Üçüncü Roma ilan etti, ikinci *imparatorluk devri* fikrine daya-

narak kendi patrikliğini kurdu ve böylelikle kendini, *Kutsal İmparatorluk*'un yeni bir metamorfozu olarak ilan etti. Bu, Avrupa'ya dayalı bir konumlanmaydı. Batı'ya bağlı, ona günden güne yaklaşan ve en sonunda, Büyük Petro Döneminde bir Batı ülkesi konumuna gelen bir varoluştu. Bizans Avrupa'sının bu biçimde kuzeye doğru kayması, kıtanın sınırlarının doğuya doğru genişlemesi sonucunu getirmekteydi. Ural Dağları'nın sınır olarak kabul edilmesi arada adeta bir arabuluculuk durumu yarattı. Onun doğusu her zaman için bir anlamda Avrupa'nın alt türevi olarak algılandı. Ne Asya'ydı ne Avrupa. Avrupa öznesinin tavında dövülmüş ancak hiç bir zaman özne olamamış, nesnesi olarak kalmış ve o öznenin kendisini de kendi tarihine taşımamış olan bir alt türev. Belki de bu, bir bütün olarak olarak bakıldığında, bir ülkede bulunan küçük ve yabancı bir toplum gibi düşünülebilecek koloniyal bir devlet modeli gibiydi.

Batılı olmayan Bizans Avrupa'sına baktığımızda, modern çağın başlangıcında, çift karakterli bir oluşumdan söz edebiliriz: bir tarafta Roma İmparatorluğu ile olan tarihsel bağlarına rağmen dağılmakta olan Eski bir Bizans, diğer taraftan, merkezi Moskova'ya taşınmış, sınırları Doğu'ya doğru genişlemiş, hatta hatta bir çeşit alt koloni yapı olarak adlandırılabilecek bir konumdaki Sibirya'ya kadar yayılan yeni bir Avrupa.

Eşzamanlı olarak Batı'da tarihsel kökenleriyle ilintili çift karakterli bir sürecin oluşumundan da söz edebiliriz. Alman kültürünün hüküm sürdüğü dünyanın büyük bir bölümü Roma'dan tümüyle kopmuştu. Hıristiyanlığın, *aydınlanmış* yeni bir biçimi doğmuştu.[20] Öyle ki o tarihten sonra, sanki *Batı,* farklı düşünme ve farklı tasarlama biçimi ile rahatlıkla kültürel bir sınır diye söz edebileceğimiz bir ayrıştırmayla, adeta bir çizgiyle ikiye bölünmüştü. Elbette Protestan dünyasında da kırılmalar yaşandı[21]; önce Luterci'lerle Reformistler arasında, sonra onlardan Metodist-

ler ve Presbiteryenler türerken, Anglikan Kilisesi, Katoliklerle Evanjelistler arasında orta yolu bulmaya çalışırken. Tabii bütün bu kırılmalara, uygulamasını bugünkü Avrupa'da gördüğümüz devlete bağlı Kilise ile Kuzey Amerika'da uygulamasını gördüğümüz, daha sonra daha ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız, bağımsız kiliselerin Hıristiyanlık anlayış ve uygulamalarındaki farklılıklar eklenmelidir.

Şimdi dikkatlerimizi, bir zamanların Latin Avrupa'sı ne ise modern çağda o olan, dönemi tanımlayan ikinci bir gelişme üzerine, Amerika'nın keşfine odaklayalım. Avrupa'nın, Rusya'nın Asya'ya doğru genişlemesi nedeniyle doğuya doğru genişlemesi, batı tarafında başka bir açılıma, Avrupa'nın coğrafi sınırlarının çok dışına, şimdi Amerika adını alan Okyanus ötesine geçmesi karşılık gelmektedir: Avrupa'nın Katolik-Latin ve Protestan-Germen olarak ikiye bölünmüşlüğü[22], işgal edilen bu yeni topraklara da olduğu gibi taşınmış ve orada yansımalarını bulmuştu. İlk zamanlar Amerika da genişlemiş bir Avrupa, bir *koloni* konumundaydılar. Ancak, daha sonra, Fransız İhtilali'nin Avrupa'da yarattığı düşünce akımlarıyla ve onun dünyada yarattığı ivme ile kişiliğini bulmuş ve kendi kendisinin öznesi olmuştur. Nihayet 19.yüzyıldan itibaren, doğduğu Avrupa'nın kültürel ortamında kişiliği biçimlenmiş olsa da, bağımsız bir özne olarak, Amerika olarak, Avrupa'nın karşısında bir duruş geliştirmiştir.

Tarihsel gelişmeleri irdeleyerek Avrupa'nın derinliklerinde ve özünde var olan kimliği görme adına yaptığımız bu değerlendirme sürecinde iki tarihsel dönüm noktası ile karşılaştık: ilki *Kutsal İmparatorluk*'u kurmak amacıyla, Akdeniz havzasında konumlanmış eski kıtanın kuzeye doğru hareket etmesi, burada Charlemagne'ın hüküm sürdüğü dönemden itibaren Batı-Latin Dünyası kimliğinde yeni bir Avrupa'nın oluşturulmasıydı; ikin-

cisi ise eski Roma'nın Bizans'ta, Slav ırkının yaşadığı topraklara doğru yayılarak devam etmesiydi. İkinci adım olarak Bizans'ın fetih sonunda düşmesini, o tarihten sonra Hıristiyanlığın hüküm süreceği İmparatorluk olarak Avrupa'nın bir bölümünün kuzeye, bir bölümünün batıya doğru yer değiştirmesini, Avrupa'nın bütününün Germen-Protestan ve Latin-Katolik olarak tamamen ikiye bölünmesini, kıtanın Amerika'ya doğru anakaranın dışına çıkıldığında da bu bölünmenin taşınmasını ve en sonun olarak da Amerika'nın kendi başına tarihsel bir kimlik olarak, Avrupa'nın karşısına yeni bir özne olarak çıkışını görmüştük. Şimdi önümüze üçüncü bir dönüm noktasını koymalıyız; en çarpıcı görüntünün Fransız İhtilali'nin olduğu üçüncü bir dönemeç. *Kutsal İmparatorluk* tanımının siyasi bir gerçek olarak ortaçağın son dönemlerinden itibaren yıpranmaya başladığı, git gide daha da kırılganlaştığı tartışmasız ve geçerli bir tarihsel gerçek yorumudur. Ama bu kez, bu din çerçevesi, olmasaydı Avrupa'nın biçimlenememiş olacağı bu din çerçevesi, paramparça oluyordu. Bu gerek siyasal, gerekse, inançlarda yarattığı sonuçlar açısından çok önemli bir süreçtir. İnançlar açısından bu, tarihin dine dayalı kutsal temellerinin ve görkemli varoluşunun bir kenara fırlatılıp atılması anlamındadır: tarih, artık ondan önce var olmuş yaratıcı ve biçimlendirici bir Tanrı inancına dayanarak açıklanamayacaktır. Devlet bundan böyle, akılcı temellere ve vatandaşların iradesine dayanan mutlak anlamda laik bir içerik kazanacaktır.

Laik devlet[23], tarih sahnesinde ilk kez somut anlamda ortaya çıkmaktadır. Kaynağını Tanrıdan alan güvenceler ve siyasi iradenin Tanrıdan aldıkları güçle kural koyma geleneği, dünyanın mitolojik yorumlanması olarak algılanarak bir kenara bırakılıyor ve terk ediliyordu. Tanrı ile olan ilişki ve Tanrının bizzat kendisi, kamusal yaşamın ve toplumsal gereksinimlerin belir-

lenmesinde taraf olmayan özel bir ilişki biçimi olarak tanımlanıyordu. Artık bu türden oluşumlar aklın biçimlendirdiği oluşumlar olduğundan Tanrıya açık olarak yer yoktu: artık din ve Tanrısal iman, inanç ve duygu düzleminde değil aklın düzleminde yer alıyordu. Tanrı ve onun iradesi kamusal alanda önemini yitiriyordu.

İşte bu şekilde, 18.yüzyılın sonu ile 19.yüzyılın başlarında, yeni bir tür hizipleşme ortaya çıkıyordu. Bu hizipleşmenin çekim gücünü bugün çok daha net bir biçimde görmekteyiz. Bu süreç Almanya'da çok yavaş ve hafif işlediği için Almanca'da tam olarak karşılığı bulunmamaktadır. Latin kökenli dillerde buna *laiklerle Hıristiyanlar* arasındaki bölünme adı veriliyor. Bu parçalanma, Latin ülkelerinin son iki yüzyıllık yaşamlarında derin bir yara olarak yaşanmıştır. Liberal düşünce ve aydınlanma düşüncesi, Hıristiyanlığın Protestan kanadında ilk zamanlar kendine yer bulmakta zorlanmamış ve geniş Hıristiyanlık çerçevesinin bu şekilde zarar göreceği ve yok edilebileceği düşünülmemişti. O tarihsel kutsal imparatorluk fikrinin, gerçekçi siyaset bakış açısıyla parça parça edilip dağıtılmasının sonucunda şu noktaya geldik: şimdi ortak dillerin konuşulduğu, birleşmelerle yeniden biçimlenen uluslar ve devletler, kendilerini tarihsel geçmişin gerçek ve tek mirasçıları olarak görmekte ve eskiden çok da bağlı olmadıkları böyle bir geçmişi paylaştıkları için de kendilerinin ayrıcalıklı ve üstün olduklarını düşünmektedirler. Bugün o tarihi nesnedeki hazin denilebilecek patlamanın bugünkü görüntüsü şöyledir: Avrupa'nın büyük devletleri, toplumda gelişen düşüncelerin onlara evrensel bir sorumluluk yüklediğinin bilincindeydiler. Ama yine biliyorlardı ki bu süreç onları birbirleri ile burun buruna getirecek ve içinde bulunduğumuz yüzyılda acı deneylerini beraberce yaşadığımız türden büyük bir çatışmaya sürükleyecek.

3. Avrupa Kültürü'nün evrenselleşmesi ve yaşadığı kriz

Sonuç olarak dünya tarihinin, son birkaç yüzyılda değişen, yeni bir dünya olduğunu kabul etmeliyiz. Nasıl yeniçağdan önceki yaşlı Avrupa, her iki kanadında, ölüm ve yaşam konularında bir karşılaştırma yapacağı *tek bir şeyle*, İslam alemiyle yüz yüze geldiyse, nasıl yeniçağda Avrupa'nın yaşadığı dönüm noktası sonunda, gerek Amerika, gerekse kendi kültürel öznesini taşımaksızın Asya'nın bir bölümüne doğru genişleme yaşandıysa, şimdi de, üzerinde fazla durmadığımız iki bölgeye doğru, sınırlarını aşan bir sıçramadan söz etmeliyiz: Avrupa'nın bir şubesine dönüştürülüp, koloni haline getirilmeye çalışılan Afrika ve Asya'dan. Bir noktaya kadar bu görev de başarıldı. Gerek Asya'da, gerekse Afrika'da, teknolojik yeniliklerde biçimlenen dünyanın nimetlerinden yararlanıp düşünsel ana fikirlerle tanışınca, eskimeye yüz tutan dini geleneklerle sorunlar yaşanmaya başlandı ve laik düşünce katmanları kamusal alanda git gide daha etkin oldu.

Ancak oralarda bir de karşı etki doğdu. İslam dininin doğuşu İslam ülkelerinin zenginliklerine bağlı olarak gerçekleşmedi. İslam, toplumların yaşamını düzenleyen, ruha ve inanca dayalı bir düzen kurulabileceği bilinciyle beslendi. İşte bu dayanma noktası, yaşlı Avrupa'nın elinden kaçmışa benziyor, çünkü, artan siyasal ve ekonomik gücüne karşın, böylesi bir temel, gitgide gerilemeye ve çökmeye mahkummuş gibi görülmeye başlandı.

Asya'nın büyük dini gelenekleri, özellikle de en iyi Budizm'de tanımlanmış olan mistik öğeleri, ahlâki ve dini temellerini yadsıyan bir Avrupa karşısında, çok daha güçlü bir ruhsal destekmiş gibi görünmeye başlandı. Arnold Toynbee'nin altmışlı yılların başlarında vurguladığı, Avrupa'nın yaşadığı zaferlerinin yarattığı iyimserliğin, bugün garip bir biçimde unutuldu-

ğu anlaşılıyor: *bizim ortaya çıkarttığımız 28 kültürden... 18'i yok oldu ve ne yazık ki, günümüze kadar yaşayan 9 tanesi -bizimkinin dışında- ölümcül yaralar aldı"*.[24] Bugün, aynı sözleri kim bir kez daha tekrarlayabilir ki? Ve genel hatlarıyla, günümüze kadar yaşayabilmiş olan *bizim* kültürümüz nedir? Avrupa kültürü acaba bütün dünyaya yayılabilme başarısı göstermiş teknik uygarlık ve ticaretten mi oluşmaktadır? Bu değilse, söz konusu olan, Avrupa'nın antik kültüründen sonra doğmuş olan bir post-Avrupa kültürü mü? Ben burada içice geçmiş bir paradoks görüyorum: antik dönem Avrupa sonrasındaki laik- teknik dünyanın zaferinden sonra, yaşama ve düşünce biçimi modelinin evrenselleşmesiyle birlikte, tüm dünyayla ilişkiye geçiliyor, ancak, özellikle de Asya ile Afrika'nın Avrupa kökenli olmayan bölgelerinde, Avrupa'nın değerlerinin, kültürünün ve inanç sisteminin, diğer bir deyişle kimliğini oluşturan her şeyin sonunun geldiği ve tarih sahnesinden silinmekte olduğu izlenimi oluşuyor ve şimdi başka alemlerin değerler sisteminin, Kristof Kolomb öncesi Amerikan, İslam ve Asya'nın mistik inanışlarının zamanının geldiği düşünülüyor.

Avrupa şimdi, hem de başarısının ve ününün en çok arttığı bir dönemde, içi boşaltılmış, bir anlamda dolaşım sistemindeki bir sorun nedeniyle felç geçirmiş ve yaşamsal tehlike içindeymiş ve bu nedenle, daha sonra kişiliğini değiştirecek bir doku naklinin yapılması zorunluymuş gibi duruyor. Ruhsal ve inanç sistemine yeni güçlerin nakline paralel olarak Avrupa, etnik yapısına da veda etmek zorunda kalacakmış gibi duruyor.

Avrupa'da bugün, gelecek istememe gibi bir eğilim var. Gelecek demek olan çocuklar insanların gözüne bugünün tehlikesiymişler gibi geliyor; sahip olduğu haklarında, yaşamlarından bir şeyleri götürüyorlarmış diye düşünülüyor. Geleceğe yönelik bir umut değil, bugünü sınırlayan bir şeymiş gibi görülüyorlar.

Bu yaklaşımı yıkılma dönemindeki Roma İmparatorluğu ile bir karşılaştırırsak şunu görürüz: İmparatorluk, çöküntü halindeyken tüm organları işleyen büyük tarihsel tabloydu. Gündelik yaşamında, onu yok olmaya götürecek iç dinamiklerle beraber yaşamaya devam ediyordu.Çünkü biliyordu ki hayatını sürdürmesi için gerekli olan yaşam enerjisi tükenmişti ve yaşamak için onlara muhtaçtı.

Bu saptamayla birlikte günümüzün problemlerine ulaştık. Avrupa'nın muhtemel geleceği ile ilgili birbiriyle çelişkili iki tanı koyuldu. Bir tarafta Oswald Spengler'in, büyük kültürel olgulara, aynen doğa yasalarının işleyişi gibi bakılabileceğini söyleyen tezi var: her kültürün bir doğum anı var, sonra sırasıyla, adım adım gelişmesi, bir kültürün çiçek açması, hızını kaybederek yavaş yavaş ağırlaşması, eskimesi ve ölümü. Spengler tezini göz kamaştırıcı bir biçimde, bu doğa yasasının işleyişini sezinleyebileceğimiz kültür tarihindeki yaşanmışlarla belgeleyerek güçlendiriyor. Onun tezi, Batı'nın son eşiğe geldiği, bu kültür kıtasının, ne önlem alınırsa alınsın, kaçınılmaz ölüme doğru hızla sürüklendiği yönünde. Elbette Avrupa, omuzlarında taşıdığı yaşam birikimini, geçmişte var olup sonra yok olan kültüre sunulduğu gibi doğmakta olan yeni bir kültüre de ödül olarak sunabilir.

Bu teze, kültürel olgulara bir biyolog gibi yaklaşılamayacağı yönünde yöneltilen eleştiri, iki dünya savaşı arasındaki dönemde çok ateşli taraftarlar buldu, özellikle de Katolik çevrelerde; etkileyici bir biçimde, bugün pek dikkate alınmayan bir dizi iddia ileri sürülerek, bu tezin aslında Arnold Toynbee'nin tezine bir karşı çıkış olduğu konusunda değerlendirmeler yapıldı.[25] Toynbee, maddeci-teknik gelişme ile onun tinselleşme olarak adlandırdığı somut gerçeğin gelişmesi arasındaki farkları ortaya koymaktadır. Ona göre Batı, *batı dünyası,* krizdedir. Kriz, din-

den uzaklaşılıp tekniğe, ulusçuluğa, militarizme tapınmadan kaynaklanmaktadır. Onun için kriz, sonuç olarak, laiklik anlamına gelmektedir.

Krizin nedeni bilindiğine göre iyileşme yolları da pekala gösterilebilirdi: ona göre, din faktörü özellikle de tüm kültürlere kaynaklık etmiş olması nedeniyle *"batı dünyası Hıristiyanlık anlayışından geriye ne kaldıysa"*, yine işin içine sokulmalıydı. Biyoloji merkezli bir bakış açısının aksine burada da, az sayıda yaratıcıya ve özgün tek tek bireylerin kişiliklerine dayanan, özünde niyete, dileklere bağlı bir bakış açısı ortaya çıkmaktadır.

Sorulması gereken soru bu tanının doğru olup olmadığıdır. Yanıt evet ise, elimizde kalan tortuyu kullanarak varacağımız bir Hıristiyanlık sentezini ve insanlığın dine dayalı mirasını, dine geçiş için bir eşik gibi kullanmak ve dünyanın gidişatına uygulamak, bizim gücümüz dahilinde olan bir şey mi? Sonuç olarak Spengler ile Toynbee'nin arasında geçen tartışmanın sonu açık kalmaya mahkum çünkü biz geleceği öngöremeyiz. Ancak bütün bu tartışmalardan bağımsız olarak, geleceğin neyin üzerinde dayanacağını ve yaşanılan tüm tarihi dönüşümlerden sonra, Avrupa'nın özünde var olan kimlik özelliklerini koruyarak yaşamaya devam etme gücünde olup olmadığını sorgulama sorumluluğumuz bulunmaktadır. Daha da basitçe söylersek: bugün ve yarın, insanlık onuruna ve ona uygun bir varoluşa neyi miras olarak bırakmaktayız?

Bu soruyu yanıtlayabilmek için bugüne, tarihsel kökenini gözden kaçırmadan yeniden bir göz atmamız gerekir. Az önce, sözü Fransız İhtilali ve 19.yüzyılda kesmiştik. Bu zaman diliminde iki farklı *Avrupai* model ortaya çıktı. Latin kültüründen gelen ülkelerin laik modeli: Devlet, dini kurumlardan tümüyle ayrılmış ve dini özel alan sayılmıştı. Devletin kendisi, dini temellere dayandığını reddetmişti ve akıl ve aklın sezgilerinin

üzerinde yükseldiğini kabul etmişti. Geçen sürede, aklın kırılganlığı nedeniyle bu sistemlerin de kırılgan oldukları ve rahatlıkla diktatörlüklerin ağına düşebilecekleri ortaya çıkmıştır. Bu sistemler tek tek varlıklarını korumaya devam etmektedir çünkü, her ne kadar geçmişten devraldıkları kökenlerini reddetseler de, temellerindeki ahlâki kabul tümüyle yok olmadığından, o eski ahlâki vicdan bilinçaltında yaşamaya devam etmektedirler. Öte yandan, Germen toplumunda, Katolik aleminden daha farklılaşmış bir Liberal Protestan Devlet Kilisesi Modeli bulunmaktadır. Her ne kadar Devlet denetimi altındaki bir din görüntüsünde de olsa, özünde ahlâk olarak algılanmış ve aydınlanma felsefesiyle yoğrulmuş bir Hıristiyanlık, ahlâki kabulü ve Devlet dini kabul edilmeyen diğer dinlerin kendini uydurmak zorunda hissettikleri geniş bir din anlayışını güvence altına almıştır. Bu model, Büyük Britanya'da, İskandinav Ülkelerinde ve Prusyalıların etkinliğinin sürdüğü Almanya'nın ilk yıllarında, uzun bir süre devletle sosyal yapının bir arada yaşayabilmesine olanak sağlamıştır. Almanya'da, her şeye rağmen, Prusyalıların etkinliğinin sürdüğü dönemdeki Devlet Hıristiyanlığının çökmesi bir boşluk yaratmış ve bu boşluk da bir süre sonra diktatörlüğe davetiye çıkartmıştır. Bugün Devlet Kiliseleri hemen her yerde çökmeye yüz tutmuşlardır: Devletten türeyen dini organlardan artık ahlâki bir güç ortaya çıkmamaktadır. Devletin kendisi ahlâki bir güç yaratamayacağı için de böyle bir gücün var olduğunu varsaymak ve kendini onun üzerine konumlandırmak zorundadır.

Bu iki model arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmakta olan model yer almaktadır. Bağımsız kiliselerden oluşur. İvmesini bu oldukça katı ayrışmadan alırlar ve istisnaları bir tarafa bırakırsak, temelde farklı mezhep anlayışlarınca şekillenmemiş olan Protestan Hıristiyan bir uzlaşmayla bir arada

tutuluyorlar. Bu mezhepler, kendileri dışında kalan dini dünyaya karşı, kendilerine özgü bir misyonerlik bilinciyle bir arada yaşayabiliyor ve böylelikle, her ne kadar siyaset dışı ve siyaset üstü güçler politik ortamda biçimleniyorlarsa da, toplumda din faktörünün ağırlığını arttırıyorlar. Elbette Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Hıristiyanlık mirasının parçalanmasının gün be güne sürdürmekte olduğu, İspanyol kökenli unsurların artmasıyla ve dünyanın farklı ülkelerinden gelen farklı dini geleneklerin varlığıyla manzaranın değişmekte olduğu da gizlenemeyecek bir gerçek. Belki burada, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki belli bölgelerin, Latin Amerika'nın Protestanlaşmasını geniş çapta teşvik ettiği, bağımsız kiliseler biçimde işleyen sistemde Katolik Kilisesi'nin etkisinin gittikçe zayıflamakta olduğu konularını da incelememiz gerekir. Bu zayıflama, Katolik Kilisesinin, siyasi ve ekonomik anlamda istikrarlı bir sistemin varlığını garantileyemediği, dolayısı ile devletleri ıslah etme işlevini yerine getiremediği yönünde yaygın bir inanışın olması ile ilintili olabilir. Diğer yandan, Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulandığı gibi bağımsız kilise modelinin, ahlâki uzlaşmayı saylayabileceği ve kamunun hür iradesince biçimlenen demokratik yapıyı sağlamlaştırabileceği düşünülmektedir. Manzarayı iyice bulandırmak için, Katolik Kilisesinin, Amerika Birleşik Devletleri'nde en geniş cemaate sahip olduğunu da belirtmek gerek. Bu cemaat, inanç dünyalarında Katolik kimliğe sahiplerlerken, Kilise ile siyaset arasındaki dengeler konusunda bağımsız kilise geleneğini tercih etmektedirler çünkü Devlet ile çok iç içe geçmemiş bir Kilisenin bir bütün olarak ahlâki ilkeleri daha iyi savunabileceğini düşünmektedirler. Bu şekilde Devletin demokratik ideallerinin desteklenmesi, inanç ile son derece uyum içinde olan ahlâki bir görev olarak görülmektedir. Bu durum, zaman içinde bazı değişikliklere uğramış olsa da, daha önce sözünü et-

miş olduğum Papa Gelasius modelindeki doğru hakların devamı niteliğindedir.

Dönelim Avrupa'ya. Biraz önce sözünü ettiğim iki modele, 19.yüzyılda bir üçüncüsü eklendi, yani sosyalizm. O da en kısa sürede iki alt bölüme ayrıldı, totaliter olan ve demokratik olan. Demokratik sosyalizm, en başından itibaren, var olan iki modelin içine eklemlenebildi ve radikal liberal konumların karşısında adeta bir denge unsuru gibi, hatta onları çeşitlendirip düzelterek durma becerisini gösterdi. Ayrıca sır olmanın da ötesine geçen şeylerin varlığı ortaya çıktı: İngiltere'de Katolik Parti kendini ne Protestan-muhafazakarların ne de liberallerin yanında, demokratik sosyalistlerin yanında olduğu kadar, kendi evindeymiş gibi hissetmediğini itiraf etti. Wilhelm'in yönetimde olduğu dönemde Almanya'da da Katolikler, kendini hala katı bir biçimse Prusya etkisi altında görenlerle Protestanların bulunduğu muhafazakar güçler birliğinin yanından çok demokratik sosyalistlere daha yakın hissedebildi. Bir çok şeyde demokratik sosyalizm Katolik sosyal doktrine yakın olmuş ve hala yakın durmaya devam etmektedir ve sosyal bilincin biçimlenmesinde göz ardı edilemeyecek katkıları olmuştur.

Oysa ki totaliter model, katı bir biçimde, maddeci ve tanrıtanımaz olan tarihsel bir felsefe düşünce akımı ile bağ kuruyordu: tarih, belirlenimci bir biçimde, en sonunda mutlak ve son toplum düzeni olarak adlandırılan bir düzene ulaşmak için, dini evreden bir ileri aşama olarak algılanan liberal evreye geçiyordu. Bu sonuncu ve mutlak düzende din, geçmişten gelen bir kalıntı olarak aşılması gereken bir şeydi ve maddeci koşulların işleyişi tüm toplumun mutluluğa ulaşmasının güvencesini oluşturuyordu. Bu bilimsellik görüntüsü, görmemezlikten gelinemeyecek bir dogmatizmi gizlemektedir: tin maddeden doğmaktadır; ahlâk, içinde yaşanılan çevreyle kurulan ilişkilerle birlikte üre-

tilmektedir ve toplumun amaçları doğrultusunda biçimlenmeli ve uygulanmalıdır; toplumun nihai mutluluğa ulaşılacağı devletin gelişimi için yararlı olan her şey ahlâkidir. Burada, Avrupa'yı inşa eden her şeyin altüst olduğunu görüyoruz. Daha da ötesi , insanoğlunun geleneksel ahlâki bütünlüğünde koskoca bir çatlağın oluştuğunu görüyoruz: artık, ilerleme amaçlarının dışında kabul edilebilir hiç bir değer yoktur, belirli bir anda, yeni belirlenen amaçlar çerçevesinde her şeye izin verilebilir ve hatta bunları yapmak gereklidir. İnsan bir araç olabilir de; bireyin önemi yoktur, yalnızca her şeyden ve herkezden daha öncelikli olan o ürkütücü kutsal gelecek vardır.

Komünist sistemler, özellikle o yanlış ekonomik dogmatizmleri nedeniyle fırtınaya yakalandılar. İnsan haklarını ihlal eden, sistemin gereksinimleri ve vaat edilen gelecek adına ahlâkı boyunduruk altına alan bu sistemin git gide dibe battığı gerçeğini memnuniyetle izledik. Kendi omuzlarına yükledikleri gerçek felaket, ekonomik düzlemdeki değildir; asıl yük ruhların çoraklaşmasında, ahlâki vicdanın yok edilmesindedir. Yaşadığımız günlerin Avrupa'sında ve dünyasında temel sorun olarak şunu görüyorum; geçirilen ekonomik felaketlere itiraz edilmemektedir ve işte bu yüzden eski komünistler, bir çırpıda, hiç tereddüt etmeden ekonomik anlamda liberal oluverdiler; oysa ki bu felaketlere özgü ahlâk ve din sorunsalı tümüyle gözden kaçıyor. Marksizm'in arkasında bıraktığı sorunsal bugün de var olmaya devam ediyor: insanoğlunun Tanrı hakkında, kendisi hakkında ve evren hakkında bildiği doğruların paramparça edilmesinin somut bir tehlike oluşturduğunu kabul etmeye başlamalıyız. Dokunulamaz ahlâki değerleri içeren vicdanın parçalanması hala ve yeniden günümüzde bizim için önemli bir problem ve bu durum, Spengler'in tükenmekte olan kültürler yaklaşımından bağımsız olarak, Avrupa vicdanını kendi kendine yok etmeye kadar götürebilir.

4. Bugün hangi noktada bulunuyoruz?

Şimdi, bundan böyle nasıl devam edeceğimiz sorusu ile karşı karşıyız. Bugün, yaşamakta olduğumuz şiddet içeren bunca eylemin yaşandığı bir ortamda, gelecek vaat eden ve eğer varsa bütün gücümüzle destek vermemiz gereken bir Avrupa kimliği var mı? Şu an, geleceğin Avrupa Anayasası konusunda konuşabilecek kadar ayrıntılı bir hazırlığım yok. Ancak temel fikirlerini oluşturan ilke ve unsurlara kısaca işaret etmek isterim ve benim görüşüme göre bunlar, hiç bir zaman gözden uzak tutmamamız gereken şeylerdir.

İlk unsur, insan onurunun ve insan haklarının üstünlüğünün olduğunun ve her türlü yargı yetkisinden önceliğe sahip değerler olduğunun kayıtsız şartsız kabul edildiği "koşul öne sürememe" ilkesidir. Bu temel haklar, yasa koyucu tarafından yaratılan ve vatandaşlara verilen haklar değillerdir. Bunlar, *"aslında insanın öz hakları olarak var olmuşlardır, yasa koyucu tarafından her zaman için saygı duyulması gereken, ona, en üst düzeydeki bir düzen koyucu olarak önceliği olduğu için verilmiş haklardır"*.[26] İnsan onuru ile ilgili bu kabul her türlü siyasal etkinlikten ve siyasal karardan önceliklidir ve özünde Yaradan'a gönderme yapmaktadır: yalnızca Tanrı, insanın var oluşundan gelen ve dokunulamayacak olan değerlerini belirleyebilir. Hiçkimse tarafından dokunulamayacak öyle değerler vardır ki bunlar insanoğlunun büyüklüğünün ve özgürlüklerimizin güvencesidirler; Hıristiyan inancı bunda Yaradan'ın mucizesini ve Tanrının, yarattığı insanoğlunda yansıyan imgesini görür.

Bugün kimse insan onurunun ve temel insan haklarının her türlü siyasal karardan daha öncelikli olduğu gerçeğini yadsıyamaz; nazizmin ve onun ırkçı teorilerinin yol açtığı korku ve şiddet çok yakın bir geçmişimizde yaşandı. Ancak ilerleyen tıbbi

gelişmelerin yarattığı soyut dünyayı düşündüğümüzde, söz konusu değerlere çok ciddi saldırılar olduğunu görürüz: klonlamaları, araştırma amacıyla ceninlerin depolanmaları ve organ nakillerini, genetik alanında yürütülen çalışmaları düşündüğümüzde, insan onurunun böylesi bir organik güçsüzleştirme yoluyla yavaş yavaş zayıflatılması ve aşağılanması kimsenin görmemezlikten gelebileceği olgular değildir. Bütün bunlara günden güne artan insan ticareti, yeni kölelik türleri, nakiller nedeniyle yapılan organ ticaretleri eklenebilir. Ve bütün bunlar, haklı görülemeyecek şeyleri haklı çıkartmak için yaratılmış *iyi ve yüce amaçlarla hizmet etmek* ile gerekçelendirilmektedir.

Özetlersek: kağıt üzerinde kalmış insanlık onuru ve insanlık değerleri, özgürlük, arka planında demokrasinin yer aldığı eşitlik ve dayanışma, hakların kullanımına dayalı devlet gibi saptamalar, pek de açık ve net olmayan bir insan görüntüsü ve ahlâki seçim hakkı ortaya koymaktadır. Ancak bunlar, Avrupa kimliğinin temel unsurlarıdır ve gelecekte şekillenecek olan Avrupa Anayasası'nda ve yaratacağı somut sonuçlarda kesinlikle güvence altına alınmış olmaları gerekir. Ve bütün bunlar, ancak ve ancak ahlâki vicdanla bağlantı kurularak geliştirilebilirse savunulabilir hale gelir.

Avrupa kimliğinin belirginleştiği bir diğer nokta da evlilik ve aile kavramlarıdır. Gerek kadın ve erkek arasındaki ilişkinin temel yapısı olarak, gerekse, devlet gözetimindeki toplumun çekirdek oluşumu olarak tekeşli evlilik, İncil'e dayalı bir inanıştan esinlenerek kurulmuş bir modeldir. Bu inanç, gerek Batı gerekse Doğu Avrupa'ya çok özel bir yanını, insanlık özelliklerini sunmuştur. İşte bu nedenle, burada vurgulanmakta olan inanç ve her şeyden vazgeçme, her seferinde büyük çabalar harcayarak ve acılara çekilerek elde edilebilen bir şey olduğu için önemlidir. Sosyal bünyesini oluşturan bu temel çekirdek yapı ortadan

kalkarsa ya da özü değiştirilirse artık Avrupa, Avrupa olmaktan çıkar. Boşanmanın gittikçe kolaylaşmasıyla aile dağılmalarının ve parçalanmalarının çabuklaşması, diğer tarafta git gide yaygınlaşan yasal olmayan evlilik dışı kadın ve erkeğin beraber yaşamaları, evlilik ve aile kurumunun nasıl saldırıya uğradığını ve hırpalandığını hepimize göstermiştir. Bütün bunlarla büyük bir çelişki oluşturan, eşcinsellerin birlikte yaşamaları ve mantığa aykırı bir biçimde bu durumlarını, hemen hemen evlilikle eşit haklara sahip olacak hukuki çerçeveye sokmak istemeleridir. Tüm bu eğilimlerle insanlığın ahlâk tarihi bütününün dışına çıkılmaktadır. Oysa ki evlilik kurumunu düzenleyen yasal yöntemler ne kadar farklılık gösterirse göstersin, evlilik içerdiği öz gereği hep aynı anlama gelmektedir, kadın ile erkeğin, çocuklara dolayısıyla aileye doğru açılan çok özel bir bağı. Burada ayrımcılık yapılmıyor. Kadın ve erkek, insan olarak nedirler ve kadın ile erkeğin beraber yaşamalarının yasal çerçevesi ne olabilir sorularına yanıt aranmaktadır.Eğer onların birlikteliği gittikçe yasal düzenlemelerden uzaklaşıyorsa, eğer eşcinsel beraberlikleri, evlilik ile aynı düzlemde görülmeye başlanacaksa, o zaman insan imgesinin parçalanması ile karşı karşıyız demektir ki bunun sonuçları son derece ağır ve tehlikelidir.

İrdelemek istediğim son nokta din sorunudur. Burada, son yıllarda uzun uzun tartışılmış olan karmaşık konulara girmeden tüm kültürler için geçerli olan temel bir bakış açısına dikkat çekmek istiyorum: bir başkası için kutsal olan şeylere gösterilen saygı, ona, o çok yükseklerdekine, Tanrıya gösterilmiş bir saygıdır, yerinde ve uygun olan davranış, Tanrıya inanmayanların da bu saygıyı göstermeleridir, bunu bekliyoruz. Bu saygının yok olduğu bir toplumda çok temel bir şey yitirilmiş demektir. Şükürler olsun ki bizim toplumumuzda İsrailoğulları'nın inancını, onun Tanrı imgesini ve tasvirlerine saygısızlık edenler kınanır.

Aynı şekilde Kuran'ı ve İslam'ın özünü oluşturan inançları küçük görenler de kınanır ve cezalandırılır. Oysa ki İsa ve Hıristiyanlar için kutsal sayılan şeyler söz konusu olduğunda, işte o zaman orada düşünce özgürlüğü en iyi ve en önemli şey olduğu hatırlanır ve onun sınırlandırılmasının da genel anlamda özgürlüğün ve hoşgörünün ortadan kaldırılması ve aşağılanması anlamına geldiği ortaya çıkıverir. Oysa ki düşünce özgürlüğünün sınırı, diğerinin onur ve saygınlığının yok edilmemesindedir: düşünce özgürlüğü insan olmaktan ileri gelen hakların yok edilme ya da yalanlanma özgürlüğü değildir.

Çok gariptir ki, bu konuda Batı'da, kendi kendinden nefret etme hali vardır ve bu patolojik bir durum olarak kabul edilebilir; Batının kendi dışından gelen değerleri anlamaya açık olması övgüye değer bir şeydir, ama artık kendisini sevmemektedir; kendi tarihine baktığında artık yalnızca utanılacak ve yok edilmiş, çökmüş şeyleri görebilmektedir, güzel, yüce ve düzgün olan şeyleri algılayacak durumda değildir.Avrupa'nın yaşaması, eğer yaşamaya devam etmek istiyorsa, kendiyle yeniden, elbette ki eleştirel ve alçakgönüllü bir biçimde, barışabilmesinde yatmaktadır. Sürekli ve tutkuyla desteklenen ve özendirilen çok kültürlülük bazen kendine özgü şeyleri yadsıma ve terk etme, kendinden kaçmadır. Çok kültürlülük ortak noktalar olmaksızın, kendine has özelliklerden hareket etmeksizin var olamaz. Elbette, kutsal olan şeylere saygı duyulmaksızın var olunamaz. Bu doğal olarak diğerinin kutsal saydıklarına saygı göstermeyi de içerir. Ama bu, ancak ve ancak, kutsal olan şey, Tanrı, bize yabancı değilse olabilir. Elbette biz, başkaları için kutsal olan şeylerden bir şeyler öğrenebiliriz ve öğrenmeliyiz de ancak başkalarının önünde ve özellikle de başkaları için, bizim için kutsal olan şeylere saygı göstermek ve kendimizi bu yönde beslemek de yapmamız gereken bir şeydir. Yapmamız gereken bir diğer

şey de; bizim görüntümüzde simgeleşen Tanrının imgesini, onun güçsüzlere ve fakirlere, dul ve yetimlere, yabancılara merhamet eden yüzünü, insani olan Tanrıyı, insaniliğinin gücünden insanlaşan, acı çeken insan olan, bizimle birlikte acı çeken ve çektikçe acıya umut ve onur katan Tanrıyı başkalarına göstermektir.

Bunları yapmazsak, yalnızca Avrupa'nın kimliğini yadsımış olmakla kalmaz aynı zamanda, yalnizca başkalarının kullanabileceği haklarının olduğu bir hizmeti sunmuş oluruz. Batıda uygulaması başlayan, "kutsal sayılan şeylere özen göstermemek" gibi bir tavır, diğer kültürlerin tümüyle yabancısı oldukları bir davranış biçimi. Bu kültürler, Tanrının olmadığı bir evrenin geleceğinin olmadığına inanıyorlar. İşte tam da bu nedenden dolayı çok kültürlülük bizi yeniden kendi kendimize dönmeye davet ediyor.

Gelecekte Avrupa'nın durumunun ne olacağını bilmiyoruz. Temel Haklar Bildirgesi, Avrupa'nın yeniden, bilinçle ruhunu araması konusunda verdiği bir işaret, somut bir ilk adımı oluşturabilir. Bu konuda, bir toplumun kaderinin her zaman için yaratıcı bir azınlığa bağlıdır, diyen Toynbee'ye hak vermek gerekir. İnanç sahibi Hıristiyanlar, kendilerini bu sözü edilen azınlıklar gibi algılamalı ve Avrupa'nın, geçmişten devraldığı mirasa yeniden sahip çıkmasına katkıda bulunmalılar ki böylelikle Avrupa'nın özünü oluşturan değerler tüm insanlığın hizmetine sunulabilsin.

2

Avrupa hakkında düşünceler*

Avrupa nedir? Hıristiyan üçüncü bin yılına başladığımız şu günlerde, tarihi gelişmelere bir bütün olarak baktığımızda, ortaya çıkan manzarada ne görürüz ve de ne görmek zorundayız? İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ile ilgili ortak bir kimlik ve ortak bir amaç arayışı yeni bir evreye girmiştir. Yirminci yüzyılın ortalarında, Avrupa'yı yakıp yıkan, tüm dünyayı alt üst eden intihar niteliğindeki iki savaştan sonra, tüm Avrupa ülkelerinin bu korkunç dramda kaybedenler tarafında olduğu ve bu durumun yinelenmemsi için bir şeylerin yapılmasının gerekliliği çok açık olarak ortaya çıktı. Avrupa, geçmişinde de hep anlaşmazlıklar nedeniyle alt üst olmuş, uyumsuzluklar ve mücadelelerin yaşandığı bir kıtaydı. 19.Yüzyıl beraberinde, birbiriyle çatışan çıkarların yıkıcı nitelikteki anlaşmazlıklara yeni bir boyut ekleyen ulus devletlerinin oluşumunu getirmişti. Avrupa'nın birleşme çalışmalarının özünde iki gerekçe belirleyiciydi. Bölen milliyetçilik ile İkinci Dünya Savaşı sırasında anlaşmazlıkları derinleştiren egemen ideolojilere karşı, ortak kültürel, dinsel ve ahlâki Avrupa mirası, ülkelerinin vicdanını birleştirmek ve halk-

* Cernobbio (Como) da düzenlenen bir toplantıda, 8 Eylül 2001 tarihinde sunulmuştur. Ekonomi ve siyaset dünyasının önemli temsilcilerinin önünde yaptığım bu konuşmamda, bundan önce başkaları tarafından yapılmış ve bilinen çözüm önerilerine girmeden, siyasete meydan okuyan ekonomik sorunlarla ilgili değiştirilemez bakış açısı konusuna dikkat çekmek istemiştim.

larının barış yolunda ilerleyebilmesi için ortak bir kimlik konusunu, gelecekte yürünülecek ortak bir yolu tartışmak zorundaydı. Aranılan, ulusal kimlikleri yadsımayacak ya da yok etmeyecek ancak tek bir halklar topluluğu gibi daha üst bir düzlemde birleştirecek bir Avrupa kimliğiydi. Ortak tarihsel geçmiş, barışın yaratıcı gücü olarak değerlendirilmeliydi. Resmi olarak ifade edilmese bile, Avrupa birliğinin fikir babaları, Hıristiyanlık mirasının bu tarihsel kimliğin çekirdeğini oluşturduğunu gayet iyi biliyorlardı; Hıristiyanlar için ortak olan ne varsa, dile getirilmese de, dünyayı harekete geçirecek birleştirici bir güçmüş gibi görülüyordu. Hıristiyanlık gerçeğinin akla dayanma boyutu bu aşamada, bu boyutu göze sokma durumuna getiren aydınlanmanın yüce idealleri ile bağdaşamazmış gibi de görülmüyordu ve tüm tarihsel çelişkilere karşın, Avrupa'daki Hıristiyan tarihinin temel ülküleri ile uyuşabilecekmiş gibi duruyordu. Ayrıntılara tek tek baktığımızda, bu genel öngörü büyük bir açıklıkla hiç bir zaman gözler önüne serilmedi; bu anlamda bu noktalarda öyle sorunlar kaldı ki hala irdelenme zorunluluğu gösteriyor. En başta Avrupa mirasçıları arasındaki uzlaşabilme kanısı, karşılıklı ilişkilerde var olan problemlerden çok daha güçlüydü.

Avrupa'nın birleştirilmesinin başlangıcındaki bu tarihi ve ahlâki boyuta bir ikincisi daha ekleniyordu. Özellikler sömürgecilik sisteminde ve onun ardından kurulan ekonomik ve siyasi bağlantılarda, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle beraber Avrupa'nın dünya üzerindeki egemenliği bir daha eskisi gibi kurulamayacak bir biçimde sona ermişti. Bu anlamda Avrupa, bütün bir kıta olarak savaşı kaybetmişti. Bu kez Amerika Birleşik Devletleri egemen güç olarak tarih sahnesine çıkmıştı. Savaşta yenilmesine karşın Japonya da ileri bir ekonomik güç olmuştu ve nihayet Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı duran üçüncü dünya ülkelerinin de güvenerek dayandığı Sov-

yetler Birliği de, uydu devletleriyle beraber yeni bir imparatorluk kurmuşlardı. Oluşan bu yeni ortamla birlikte, Avrupa ülkeleri tüm bu güçlere tek başlarına muhatap olabilecek bir düzeyde değillerdi. Avrupa, dünya siyasetinde ağırlığını koymaya devam etmek istiyorsa, ortak bir Avrupa yapısı içerisinde çıkarlarını birleştirmek zorunlu hale geliyordu. Ulusal çıkarlar, ortak bir Avrupa çıkarı için birleşmek zorundaydı. Tarihi geçmişten türeyecek ve barışın kurucusu olacak yeni bir kimlik arayışları, ortak çıkarların kabulu varsayımına dayanıyordu, dolayısı ile şimdi artık ekonomik bir güç olma iradesi, siyasi güç olmanın ön koşulu haline geliyordu. Son elli yıl içindeki gelişme sürecine baktığımızda Avrupa'nın birleşmesi konusundaki bu ikinci bakış açısının gittikçe daha baskın, hatta hatta belirleyici olduğunu görüyoruz. Avrupa ortak para birimi, Avrupa'nın birleştirilmesi anlayışının en açık ifadesi olarak görülebilir: Avrupa, ekonomik ve parasal bir birlik olarak kendini ifade etmektedir. Avrupa tarihin biçimlenmesine katkıda bulunmakta ve kendisinin bu konumuyla kabul edilmesini talep etmektedir.

Karl Marx, din ve felsefenin, var olan ekonomik ilişkilerce belirlenmiş ideolojik üst yapılar olduğu tezini ileri sürer. Bu tez gerçekle birebir örtüşmemektedir, çünkü aslında karşılıklı etkileşimden söz edilmelidir: tinsel davranışlar ekonomik tavırları belirlerken ekonomik koşullar da ortaya çıkmalarından önce dönüşümlü olarak dine ve ahlâka bakış açısını etkiler. Etik ve dini uyum sağlandıktan sonraki Avrupa'nın ekonomik gücünün inşası sürecinde, ekonomik çıkarın belirleyiciliği gitgide daha göz önüne çıkar hale geldi. Ancak şimdi, ekonomik girişimler ve yeni yapıların inşasına, başlangıçta pek ölçülüp biçilmeyen ancak sonraları açıkça aydınlatılmalarının gerekliliği ortaya çıkan kültürel kararların eşlik etmesinin zorunlu olduğu, artık çok daha net bir biçimde dile getirilmeye başlandı. Kahire ve Pekin'de

düzenlenen o geniş katılımlı uluslararası toplantılar, sorunların ortaya koyulduğu tartışmalardan çok bu türden ortak davranış ilkelerinin arayışının bir ifadesidir. Bu türden toplantıların, ortak doğruların dile getirildiği ve insan varoluşunun ilkelerinin yüceltildiği, bir anlamada dünya kültür kurulu gibi tanımlanabileceği söylenebilir. Ekonomik yardımların kısılması ya da tümden kaldırılması,özellikle dünya nüfusunun denetimsiz artışı konusundaki kaygılar ve bu amaçla öngörülen önlemlerin tüm dünyada uygulanmasının zorunlu kılınması gibi öneriler, bu ilkelerin zorla kabul ettirilmesinin bir başka biçimidir. Afrika'da, kabile gelenekleri biçiminde uygulanan cinsler arası ilişkileri düzenleyen eski etik kurallar, kozmik düzenin kurallarından esinlenilerek düzenlenen Asya'daki büyük uygarlıkların kuralları ve tektanrılı dinlerde, on emir kriterinden[27] hareket edilerek düzenlenen kurallar, uygulamaya koyulan bir dizi başkaca kurallar sistemi aracılığıyla yayılmaya yüz tuttular. Bu kurallar silsilesi, sınırsız cinsel özgürlüğe dayanırken diğer taraftan içeriğinin dünya halklarının hak kullanımında *numerus clausus* ilkesi[28] çerçevesinde belirlendiğini ve bu içeriğe ve amaca uygun teknik araçlarla donatılmasını içeren anlayışlara kadar uzanmaktadır. Benzer eğilimlere iklim konferanslarında da karşılaşılmaktadır. Her iki konuda da, kurallar koymayı gerekli kılan unsur, evrende kaynakların sınırlı olmasıdır. Her iki konuda da bir tarafta insanoğlunun gerçek ile olan ilişkilerindeki özgürlüğü savunma varken diğer tarafta sınırsız bir özgürlüğün yol açacağı sonuçları önleme, frenleme çabası vardır. Geniş katılımlı uluslararası toplantı konularından üçüncüsü, egemen ekonomik güçlerin küreselleşen ekonominin kurallarının oluşturulması konusunda oluyor ve bu toplantılar Komünizm sonrası dönemin ideolojik savaş alanına dönüşüyor. Teknoloji ve ekonomi, insanın temel özgürlüğü önünde bir engel olarak görülürken, her yere ve her

şeye sınırsız erişilebilmesi, şimdi bir çeşit küresel diktatörlük olarak gösteriliyor ve yok etme özgürlüğünün, insan özgürlüğünün asli unsuru olduğu söylenerek gelişmelere anarşik bir öfke ile karşı çıkılıyor.

Tüm bu sorunlar Avrupa için ne anlam taşımaktadır? Bütün bunlar, tek taraflı olarak bir ekonomik güç oluşturmaya yönelmiş bir projenin içinden ve kendiliğinden bir değerler sisteminin türeyeceği ve bu değerler sisteminin sürdürülebilme süresi ile bir gelecek yaratma kapasitesi, denenerek anlaşılmaya çalışılmalıdır, anlamına geliyor. Kısa bir süre önce onaylanan Carta Avrupa Bildirgesi, bu yeni değerler sistemi ile geleneksel Avrupa'nın klasik değerleri arasında bir orta yol bulabilme çabasının ürünüdür. Şimdiden bunun işe yarayacağını söyleyebiliriz. Önemli noktaların pek de iyi vurgulanmamış olması, bu arabuluculuk çabasının sorunlara gebe olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Üzeri örtülmeye çalışılan sorunlar üzerinden tartışmanın çıkması kaçınılmaz görülmektedir. Bu konu, konuşmamın konusu kapsamında değil. Burada yalnızca yüz yüze gelinmek zorunda kalınacak sorunları işaret etmek istiyorum. Daha önce de değindiğimiz gibi, Avrupa birleşmesinin fikir babaları, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Hıristiyanlığın ahlâki mirası ile Avrupa aydınlanmasının ahlâki mirasının uyuşan temel ilkelerinden hareket etmişlerdi. Aydınlanma döneminde, Tanrının İncil'ce algılanış biçimi, bağımsız aklın süzgecinden geçerek ikili bir anlam kazanmıştı: sürekli olarak dünyayı rehberlik eden ve destekleyen Yaratıcı ve Yardımcı Tanrı, yalnızca evrenin yaratılmasını sağlayan birine dönüşmüştü. "İnsanlığa mesaj iletme" kavramı bir kenara bırakılmıştı. Spinoza'nın *Deus sive natura*[29] formülü, birçok insan için ve birçok yönüyle aydınlanmanın belirleyici görüşü olarak değerlendirilmiş olabilir. Bu, Tanrı tarafından biçimlendirilmiş bir doğaya ve bu doğayı algılama kapa-

sitesi olan ve bunu aklın bir talebi olarak değerlendiren bir insana inanıldığından, daha farklı bir anlama gelmez. Öte yandan Marksizm köklü bir çatlak yaratmıştı: günümüz dünyası, kendi mantıksal kurgusunda bir evrim sürecinin ürünüdür; yaşanılan mantık kurallarınca işleyen bir dünyada insan, eldeki ham malzemeden gerçeğin mantıkdışı malzemesini bulup çıkartmalıdır. Hegel'in tarih felsefesine evrim dogması ve onun sosyo-ekonomik yorumu eklenerek oluşturulan bu bakış açısı ile, sınıf mücadelesinin son aşaması olarak ortaya çıkacak olan ve böylelikle en son ve tek ahlâki ilke fikrinin oluştuğu, sınıfsız toplum beklentisine geçilmektedir: bu mutluluk aşamasına çıkışı sağlayan her şey iyidir; onun karşısında olan her şey kötüdür. Bugün, *Deus sive natura* formülüne sırtını dönmekle yetinmeyip umudun Marksist ideolojisinin mantık dışılığının maskesini düşüren ve onun yerine, adına yeni dünya düzeni denilen ve temel ahlâki ilke haline gelmesi gerektiği söylenen, akla dayalı bir gelecek hedefi ileri süren, ikinci bir aydınlanma döneminin içerisindeyiz. Bu anlayış, herhangi bir mantıksal nedeni olmaksızın rastlantı sonucu doğmuş ve evrim sürecinden geçmiş bir dünya ve onu düzenleyen iç yasalar yaklaşımı Marksizm'le ortak noktaları oluşturuyor ama o eski doğa anlayışından farklı olarak ahlâki hiçbir gösterge içermiyor. Diğer bir deyişle bu, evrim yasaları oyunundan insan varoluşu oyununun yasalarını türetme girişimidir. Bu yeni bir ahlâk anlayışıdır. Aslını söylemek gerekirse oldukça yaygın bir anlayış olmakla birlikte inandırıcı olmaktan uzaktır. Şimdi, bize insanın akla ve mantığa dayanan yeni bir dünya yaratma hakkı ve sorumluluğu olduğunu söyleyen, Singer, Rorty, Sloterdijk gibi felsefecilerin sesleri yükselmektedir.Tartışmasız, gerekliliği olan yeni bir dünya düzeni, akıl ve mantığın dünya düzeni olmalıdır. Buraya kadar herkes aynı fikirde. Ancak akla dayanan, mantıklı olan nedir? Akıl ve mantık

ölçüleri, bilimsel temel üzerinde yükselen teknoloji üretimi deneyimi varsayımına dayandırılmaktadır. Akılcı olan, işlevsellik, etkinlik, insan yaşamının kalitesinin yükseltilmesi doğrultusunda olandır. Bununla birlikte doğanın istismarı, gittikçe fecileşemeye başlayan çevre sorunları nedeniyle git gide büyüyen bir problem olmaktadır. İnsanoğlunun kendi üzerinde uyguladığı deneyler fütursuzca artmaktadır. Huxley'in öngörüsü gerçeğe dönüşmektedir: bundan böyle insanoğlu akla ve herhangi bir nedene dayanmaksızın yaratılmayacak, insan aklı ile üretilebilen bir ürüne dönüşecektir. İnsandan, bir ürün olarak insan çıkacaktır. Planlama ve üretim sürecinde, mükemmel insan örneğine ulaşıncaya kadar kalitelisiz ürünler ıskartaya çıkartılacaktır. Acı azalmalı ve yaşam keyif vermeli. Bu türden köklü değişikliklere yol açabilecek görüşler henüz toplum desteğinden uzak ve yalıtılmışlar ancak böyle bir davranış ilkesi, insanın yapabileceği her şeyi yapması doğrudur, uygundur, yerindedir ilkesi, gitgide daha çok kabul görmektedir. Böyle bir olasılık, yeterli bir ölçü olabilmektedir. "Sürekli evrim geçiren bir dünya" bakış açısında, mutlak sayılan değerlerin olamayacağı açıktır, hep kötü ve hep iyi olan şeyler vardır. Ahlâk ölçülerinin seçiminde iyi olan şeylerin ölçülüp biçilerek belirlenmesi izlenecek tek yoldur. Bu durumda, yüce amaçlar için, örneğin, hastalıkların iyileştirilmesi gibi daha iyi bir sonuç öngörülüyorsa, insan istismarının bile bir mazur görülebileceği bir anlayışın gelişebileceği anlamına gelmektedir.

Bu şekilde yeni sıkıntılar doğuyor ve yeni bir egemen sınıf ortaya çıkıyor. Sonuç olarak insanların kaderini bilim gücünü elinde tutanlar ve kişileri bu amaca yönlendirenler, onları yönetenler ve bu amaca uygun araçları sağlayanlar, yasal düzenleyiciler belirliyor. Araştırmaların gerisinde kalmama, neredeyse bunun dışında kalınamayacak bir zorunluluk gibi ve bu çabala-

rın yönünü de işte bu zorunluluk belirliyor. Bu durumda Avrupa'ya ve dünyaya nasıl bir tavsiyede bulunulabilir ki? Özellikle de Avrupa bu durumda bütün ahlâki gelenekten uzaklaşmış ve teknolojik akla ve onun olanaklarına dikkatini yoğunlaştırmış gibi duruyor. Bu temel ilkelere dayanan bir dünya düzeni gerçekte bir dehşet ütopyasına dönüşmüyor mu? Avrupa ve dünya, köklü geleneklerinden ve insanlığın köklü ahlâki geleneğinden güç alan dürüst ve düzenleyici unsurlara gereksinim duymuyor mu? İnsan onurunun dokunulmazlığı, hiç bir biçimde el sürülmemesi gereken ahlâki düzenlemelerin temel direği olmalıdır. Yalnızca eğer insan kendisini nihai amaç olarak tanımlarsa ve eğer insan, insan için kutsal ve dokunulamaz ise birbirimize güvenebilir ve barış içinde bir arada yaşayabiliriz. Daha yüce amaçlar adına insanı bir deney malzemesi haline getirmeyi haklı gösterecek hiç bir iyilik düşüncesi olamaz. Ancak ve ancak, burada her türlü iyilik düşüncesinin üzerinde bir konuma yerleştirilmiş bir mutlak görüyorsak, işte o zaman, bir takım hesapların peşinde değil de ahlâklı bir tavır içerisindeyiz demektir. İnsan onurunun dokunulmazlığı derken bu onurun her bir insan için geçerli olduğunu, her birimiz için geçerli olduğunu, insan yüzü olan ve biyolojik anlamda insan soyu için geçerli olduğunu anlamaktayız. İşe yararlık ölçüsünün burada hiç bir değeri olmamalıdır. Acı çeken insan da, özürlü de, henüz doğmamış da bir varlıktır. Yeri gelmişken irdelemek istediğim bir diğer şey de, bu değerlendirmeye, insanoğlunun başlangıcı için kadın ile erkek arasındaki kurulan bağa da saygı duyulmasının gerektiğini eklenmesidir. İnsanoğlu üretilen bir ürün haline gelmemelidir. Üretilmiş ürün olamaz, yaratılmış olabilir yalnızca. İşte bu nedenle, insanlığın geleceğinin dayandığı kadın ile erkek arasındaki bağın onurunun korunması, her toplumunda değişmez etik değerler arasında sayılmalıdır. Ancak bu yalnızca acı çekmenin

onuru konusuna doğru yeniden yönelebilirsek mümkün olabilir. Yaşamayı öğrenmek aynı zamanda acı çekmeyi öğrenmek demektir. Bu nedenle kutsal olan şeylere saygı gereklidir. Yaratıcı Tanrıya duyulan inanç, insan onurunun en büyük güvencesidir. Hiç kimseye yapılan toplum için büyük bir iyiliktir düşüncesiyle yönlendirme yapılamaz, biz inananlar için insana saygı öne geçmelidir

Dayanağını akıldan alan davranış türünün, Avrupa kültürünün temel göstergelerinden biri olduğu doğrudur. Diğer bir bakış açısıyla baktığımızda, Avrupa'nın bununla dünyayı fethettiği bir gerçektir çünkü her şeyden önce Avrupa'da doğup gelişmiş olan akla dayalı düşünce biçimi bugün tüm kıtaların yaşama biçimini düzenlemektedir. Ancak bu akla dayanan düşünce biçimi eğer kökenlerinden uzaklaşır ve teknolojik olanakları tek ölçü düzeyine çıkartırsa, yıkıcı olabilir. Bilginin iki büyük kaynağı olan doğa ve tarih arasındaki bağlantı, gerekli bir bağdır. Her iki alan da yalnızca "kendisi için olan"dan söz etmezler aynı zamanda ikisi arasından birlikte yürünülecek yol konusunda fikirler de çıkabilir. Kullanımında seçici olunmamasına artık isyan eden doğa tahribatı, yine doğanın kendisinden gelen izlenmesi gereken yollar konusunda yeniden fikir yürütülmesine yol açtı. Yaradılışın İncil'deki yorumunda, doğa üzerindeki egemenlik, doğanın vahşice kullanılması anlamına gelmez, tam tersine bize sunduğu olanakların anlaşılması ve insanın doğanın hizmetinde, doğanın da insanın hizmetinde olduğu karşılıklı birbirinden yararlanılması biçimindedir. İnsanoğlunun ortaya çıkışı da doğal ve insani olanın bir arada olduğu bir süreçtir: kadın ile erkek arasındaki ilişkide, doğal unsur ve tinsel unsur, insana özel nitelikte birleşmektedir ve bu öz zarar vermeksizin yok sayılamaz. Aynı şekilde, büyük dinlerde yansımalarını bulduğumuz insanın tarihsel deneyimleri de, bilginin, aklın göstergelerinin değişme-

yen kaynaklarıdır ve bu kaynaklar sözü edilen geleneklerin hiçbiriyle kendisini özleştirmeyen kişileri dahi etkiler. Tüm bunları değerlendirmeye almaksızın düşünmek ve dikkate almaksızın yaşamak, ön yargılı olmaktır ki insanı sonunda boşluğa sürükler ve kaybolmuş durumuna getirir.

Bütün bunlarla Avrupa'nın özünü oluşturan kaynakların ne olduğu sorusuna kesin bir yanıt vermemiş oluyoruz. Yalnızca önümüzde duran ödevin ana hatlarını çizmeye çalıştık. Bu konu üzerinde daha çok çalışmak acil görevimizdir.

İKİNCİ BÖLÜM

POLİTİKA VE AHLÂK

1

Siyasi Bakış Açıları ve Siyasi Pratik

Günümüz partileri için, değişim sözü vermek çok doğal bir davranış sayılıyor, elbette iyi yönde bir değişimden söz ediyoruz. Bir zamanların efsanevi devrim sözcüğünün güncelliğini yitirmeye başlamasıyla birlikte, geniş çaplı reform taleplerinin gelmesi ve reform sözlerinin verilmesi çoğalmıştır. Sonuç olarak modern toplumlarda doyumsuzluk duygusunun arttığını ve bu artışın tam da refahın ve özgürlüklerin şimdiye kadar gelinmediği kadar yüksek bir düzeye ulaştığında ortaya çıkmış olduğunu söyleyebiliriz. İnsanlar, sanki dünyanın çekilmez bir yer haline gelmiş gibi hissediyorlar. Oysa ki dünya iyiye gitmelidir ve bunu gerçekleştirmek de siyasetin göreviymiş gibi duruyor. O halde, genel kanı, dünyanın daha iyiye gitmesi ve yeni bir dünyanın inşa edilmesi görevinin politikanın en temel görevi olduğu konusunda birleşiyorsa, "koruyucu" sözcüğünün neden tehlikeli bir sözcük olduğu ve neden kimsenin koruyucu olarak algılanmak istemediği de anlaşılabilir: anlaşılan, burada kaygıya konu olan varolan koşulların korunması, istenen ise onu aşma.

Politikacının işlevine iki farklı bakış açısı: dünyanın var olan düzenini korumak ya da dönüştürmek

Çağdaş politikanın hatta yaşam anlayışının özünde var olan bu yönelim, geçmiş dönemlerin bakış açısıyla çok belirgin bir

çelişki içinde bulunmaktadır. Çünkü bu dönemlerde en önemli siyasal tavır, var olanı, olası saldırılara karşı savunmak ve korumaktı. Burada dille ilgili küçük bir saptama yapmanın faydalı olacağını düşünüyorum. Hıristiyan alemi, Roma'da İsa'yı düşüncelerini özünden ve herkes tarafından anlaşılabilecek biçimde tanımlayacak bir sözcük ararken *Conservator*[30] sözcüğüne rastladı. Bu sözcük, Roma'da üstlenilen en temel görev ve en yüce hizmete karşılık geliyordu ve insanlığa bu içerikle kazandırılması gerekiyordu. Ancak bizzat Hıristiyanların kendisi, Kurtarıcı peygamberlerine bu sıfatı yüklemek istemediler ve yükleyemediler; bu sözcük nitekim, dünyanın Kurtarıcısı görevi olan "Mesih-Kutsanmış" sıfatları ile örtüşemiyordu. Roma İmparatorluğu bakış açısından bakıldığında, iç ve dış ve saldırılara karşı İmparatorluğun var olan koşullarını korumak en önemli görev olması gerekiyordu, çünkü bu imparatorluk, insanların güvenlik içinde ve saygın bir konumda yaşayabildiği bir barış ve hakların kullanılabildiği bir ortamını tanımlıyordu. Nitekim Hıristiyanlar ve tabii ki havariler, İmparatorluğun onlara sunduğu bu barış ve haklar ortamının güvencesinin değerini biliyorlardı. Elbette ki, diğer toplumların saldırıları ile yaratılan kargaşa ortamının tehlike ve tehditleri karşısında, Kilisenin Pederleri, İmparatorluğun var olan koşullarının korunması, yargı güvencesi, barışı sürdüren düzenlemelerin değerinin farkındaydılar. Hıristiyanlar, var olanın olduğu gibi korunmasını istemekle yetinemiyorlardı; elbette ki İmparatorluğun bakış açısıyla Yeni Ahit'in[31] satırlarında yer alan Kıyamet Günü, herkesin anlayacağı bir biçimde korunamayacaktı ve değiştirilmesi zorunlu olan bir şeylerin var olduğunu gösteriyordu. Bu durumda Kutsanmış İsa, *Conservator* olarak değil *Salvator*[32] olarak betimlenmeliydi ve bu betimlemenin herhangi bir politik-devrimci anlamı olamazdı, yine de, barışın işleyişinin ve politikaya özgü kuralların ötesin-

de, koruma anlayışının sınırlarını gösteriyor ve insan varoluşunun belirli bir boyutuna gönderme yapıyordu.

Politikanın temel görevlerinin varoluşunu algılama yolunda hikâyemizi biraz daha derinleştirerek devam edelim. *Conservator* ile *Salvator* adlandırmaları arasında, şu ana kadar kendini pek belli etmeyen çelişkinin alternatifinde iki farklı bakış açısı ortaya çıkmaktadır. Yalnızca politika ve ahlâkın değil, aynı zamanda da birbirleriyle içice geçmiş biçimde politika, din ve ahlâki davranış biçiminin ortaya koyulabileceği ve koyulmak zorunda olduğu bir bakış açısı yer alıyor. Bir tarafta koruyuculuktan hareket eden ve belki de en anlaşılır halini Çin'in evrensellik anlayışında bulduğumuz statik bakış açısı var[33]: sonsuza dek değişmeden kalacak olan göklerin düzeni ile aynı biçimde, yeryüzünde de geçerli olacak bir düzen ölçüsü sunmaktadır. Bu insanların davranış biçimlerinde dikkate almaları ve uymaları gereken gerçeğin ve varoluşun yasası, Tao'dur. Tao gerek göklerin gerekse ahlâkın yasasıdır. Gökyüzünün ve yeryüzünün uyumunun güvencesi olduğu gibi politik yaşamla sosyal yaşam arasındaki uyumun da güvencesidir. Kargaşa, barışın bozulması, karışıklık, insanoğlu Tao'ya karşı çıktığı zaman, onu yok kabul edip onun aksi davrandığı zaman doğmaktadır. O halde, ortak yaşamın bozulma ve parçalanmasına karşı Tao'nun yeniden düzenlenmesi gerekir ve böylelikle dünya yeniden yaşanılabilecek bir yer haline gelebilir. Her şey sürdürülecek düzenin korunmasında saklıdır ya da eğer ondan uzaklaşıp terk edildiyse, yeniden o düzene dönmekle korunma sürdürülebilir. Buna benzer kavramlar ve düşünce biçimlerine Hint felsefesinin Dharma'sında[34] da rastlarız. Dharma, insanın, yaşamın uyumlu bir biçimde sürdürülebilmesi için, kendisini uydurması gereken gerek evrenle ilgili, gerekse, ahlâki ve sosyal düzenle ilgili anlamına gelmektedir. Budizm[35] bu bakış açısını evren, politik ve dini kap-

sayacak biçimde tümleyerek kavramlaştırmış ve dünyayı bir acılar döngüsü olarak tanımlamıştır; kurtuluş evrende değil, ondan uzaklaşmakta, onun dışına çıkmakta aranmalıdır. Kurtuluş arayışları Nirvana'ya[36] ulaşma gibi bu dünyayla ilgili olmayan bir kavrama atfedildiği için, yeni bir politik bakış açısı geliştirilememiştir; bu şekliyle algılandığında dünya için yeni çözüm modelleri önerilmemektedir.

İsrail[37] inancı daha farklıdır. Aslında o da, Tanrı ile Nuh Peygamberin arasındaki anlaşmadan ötürü[38], evrenle ilgili bir düzeni kabul eder ve onun değişmezliğinin korunması konusunda söz verildiğini düşünür. Ancak aynı İsrail'in inancında, geleceğe yönelme giderek daha belirgin hale gelmiştir. Bu sonsuza kadar sürecek bir değişmezlik değildir. Bugün hep kendisi gibi, ama yarın, içinde bulunulan anda belli olmayan bir gelecek, kurtuluşa erişilecek bir yer gibi görülmektedir. İsa'dan iki yüzyıl önce yazılmış olan Danyal'ın kitabı, politik ve dini düşüncenin gelişmesinde çok büyük anlam taşıyan iki önemli tarihsel-tanrıbilimsel bakış açısı sunmaktadır. İkinci bölümde, altın, gümüş, demir ve kilden yapılmış bir heykel betimlemesi vardır. Bu dört element, dört krallığın silsilesini anlatmaktadır. Sonunda herkes ve her şey insan eli değmemiş bir dağdan kopup gelen bir taşın altında ezilip yok olur. Arkalarında yalnızca toz kalmıştır, rüzgar da bu tozları ardında onlardan hiçbir şey bırakmayacak biçimde alıp götürür. Oysa ki dağdan kopup gelen taş büyük bir dağ olur ve dünyanın tüm kara parçasını kaplar; taş, gökyüzünün ve yeryüzünün Tanrısının inşa ettiği ve sonsuza dek yaşayacak olan bir krallığın simgesidir (2,44).[39] Aynı kitabın yedinci bölümünde, bir öncekinden çok daha etkileyici bir simge daha yer alır. Krallıkların silsilesi bu kez, dört vahşi hayvanın birbiri ardından geçişi ile anlatılmaktadır. Kraliyet silsilesinden ve hayvanların geçişlerinin sonunda, olup bitenleri izleyen, "gözet-

men" olarak tanımlandırılan Tanrı bir karara varmaktadır. Dünya tarihinde hüküm süren dört büyük imparatorluğu simgeleyen dört vahşi hayvan, ölüm ve ölümün yarattığı korkunun gücünü kullanarak yaşamı tehdit etme gücünü simgeleyen denizden gelmişlerdir; Tanrının vardığı karar sonucunda gökten yeryüzüne bir insan ("bir insanoğlu") inecek, tüm krallıklar, tüm uluslar ve diller ebedi olacak, hiç yıkılmayacak ve zamanı asla geçmeyecek olan tek bir krallık altında ona emanet edilecektir.

Tao ve Dharma anlayışında, evrenin sonsuza dek sürecek düzenlemelerinin üstlendikleri bir rol varken, "tarih" fikri hiçbir biçimde ortaya çıkmıyorken, burada "tarih", evrene gönderme yapılmaksızın çok özel bir gerçeklik olarak algılanmaktadır. Daha önce izine rastlamadığımız bu antropolojik ve dinamik gerçeklikle birlikte, bütünüyle yeni bir bakış açısı müjdelenmektedir. Tarihteki krallıkların birbiri ardına gelip geçmelerinin gittikçe daha da korkunçlaşan vahşi hayvanların geçişi ile betimlenmesi, o dönemde egemen olan toplumlardan biriyle bütünleştirilemeyeceği çok açıktır. Sosyolojik olarak, bu vahşi hayvanların açgözlülükleri nedeniyle tehlike içinde olduğunun bilincinde olan, peşlerini bırakmayan bu güç gösterisi deneyimini yaşayan ve deneyim sonunda varolma haklarının ellerinden alındığını bilen bir toplumun var olduğu varsayılmaktadır. Yaşadıkları dönemi, tarihte herhangi bir dönem olarak gören ve varoluşun korunmasıyla ilgilenmeyen bakış açısı, ezilenlerin bakış açısıdır. Danyal'in bakış açısında tarihin gidişini değiştirecek bu dönüm noktası politik ve askeri bir eylemle gerçekleşmemektedir, bu sonuç için yalnızca bunu gerçekleştirmeleri gerekecek güçler eksiktir. Tanrının bir müdahalesi ile devreye girilmektedir: Tanrı taşla devreye girmektedir, krallıkları yok eden, "insan eli değmemiş" bir dağdan kopan taşla (2,34).[40] Kilisenin Pederleri burada gizemli bir müjdeyi, yalnızca Tanrının gücü ile, Bakire

Meryem'den doğan İsa'nın doğuşunu görmektedirler; onlar Kutsanmış İsa'da taşı görmektedirler, sonunda dağ olan ve tüm karayı kaplayacak olan. Tao ve Dharma'da basit bir biçimde ele alınan gerçek anlamda "tanrısal" olarak tanımlanabilecek tanrısal güçle bağlantı kuran evrene yeni bakış açısı gelmektedir. Yalnızca evrene indirgenmeyen bir tarih görüntüsü vermekle kalınmıyor, üçüncü aynı zamanda da ilk kez karşımıza çıkan bir gerçeklik ortaya koyuyor: ilk kez olarak, ezilenlere umut olmak için bir şeyler yapmaya koyulan bir Tanrı ortaya çıkıyor. Aslında Danyal'ın bakış açısının şekillendiği yüzyılla hemen hemen aynı yıllarda yaşamış Makkabi'nin[41], "siyasi ve askeri bir eylemle Tanrının müdahale etmesini gerektiren nedenler gerçekleştirilebilir" diyen görüşleriyle bağlantı kurulabilir; Kumran mektuplarının[42] bazı bölümlerinde tanrı-bilimsel umut ile insana özgü eylemin içice geçerek kaynaşması daha da belirgin bir hal alır. Nihayet Bar Kokheba Savaşında[43], siyasi Mesihliğin açık izlerini görülür: Tanrı olma yetkisiyle ve yükümlülüğüyle, siyasi ve askeri eylem aracılığıyla bir yeni bir düzen kurulabilir, bir yenilik yapılabilir, "Mesih" ten, tarihin dönüm noktalarında, dönüşüm dönemlerinde yararlanıla bilinir.

Hıristiyanların *Kutsal İmparatorluk*'u ne Latin döneminde, ne de Bizans döneminde, bu türden kavramlara ne yöneldi ne de yönelebildi. Hıristiyan anlayışı ile temellendirilen yeni bir dünya düzenin korunmasıyla uğraşılıyordu. Tarihin altıncı evresiydi[44], yaşlılık dönemiydi, sonra ardından başka bir dünya geliyordu ve Tanrının sekizinci günü[45] gibi tarihe paralel gidiyordu ve dolayısı ile kesin olarak onun yerine geçilmeliydi.

19. yüzyılda kıyamet günü tezli akımların yeniden doğuşu[46]

Dünyaya egemen bir gücü yadsımak, değişime ve böylelikle dünyayı kurtarma umudunu yok kabul etmekle özetlenebilecek bir Kıyamet düşüncesi akımı, yeni bir anlayış biçimiyle, 18.yüzyıldan itibaren din dışı ve zaman zaman din karşıtı bir kimlikle su yüzüne çıkmamıştır. Köklü biçimine Marksizm'le ulaşmakla birlikte, bu yaklaşımın geçmiş tarihi tümüyle olumsuz biçimde değerlendirmesiyle nedeniyle, Danyal'in yaklaşımıyla bağlantısı kurulabilir. Tarih birilerinin diğerleri üzerinde kurdukları egemenliğin tarihidir. Sosyolojik anlamda, her türlü haktan yoksun işçiler ile toprak sahibinin elinde tutsak köylülerden oluşan ezilen sınıflar varsayımına dayanmaktadır. Nedenlerinin hala çok iyi irdelenmemiş olmasına karşı, sürpriz bir ters yönlü gelişmeyle, Marksizm, Batıda, daha çok entelektüellerin dini olmuştur, çünkü, reformlar nedeniyle haklarına kavuşan işçi sınıfı için, var olan tarihi koşulların tepe taklak olmasını öngören devrim, genel hatları çok belirgin olmayan, muğlak bir kavrammış gibi görünmeye başlamıştır. Sosyal sistemde gerçekleştirilen reformlardan sonra , artık onların krallıkları yıkan taşa gereksinimleri yoktur: onlar aslında daha çok Danyal'in diğer figürü ile, iki ayaklarının üzerinde insan gibi dikilmiş olan ve kendisine bir insan kalbi verilmiş olan aslan figürüne (7,4)[47] dikkatlerini yöneltmişlerdir. Reformlar, devrimin yerini almıştır: aslan insan kalbi taşıyorsa, o halde pekala aslan ile birlikte yaşanılabilir.

Çoğunu saygıdeğer entelektüellerin oluşturduğu tarafta ise, hani neredeyse devrimi kutsallaştıran bir "reformculuk" karşıtı bir eğilim oluşmuştu. Yepyeni bir dünya yaratılmalıdır: gerçek dünyada, nedenleri yeterince incelenip çözümlenmemiş olan bir bezginlik vardır. Şimdi, bu yeni tip kıyamet akımının düşünsel

yapısını ve bileşenlerini anlamaya çalışalım. Bu tarih anlayışının temelinde, bir tarafta tarihsel olarak devralınan evrim kuramı, diğer tarafta da öncekilerle bağlantı kurmaksızın, Hegel'den devralınan ilerleme düşüncesi ve inancı bulunmaktadır. Evrim kuramıyla bağlantı kurmak demek, tarihin biyolojik gelişmeler çerçevesinden, hatta hatta özdekçi ve belirlenimci bir bakış açısıyla algılanması demektir: tarihin, aksi yönünde durulup mücadele edilebilir ancak asla ele geçirilemeyecek, kendine özgü yasaları ve bir yönü vardır. Evrim Tanrının yerini almıştır. Artık "Tanrı" gelişme ve ilerlemedir. Ancak bu ilerleme, burada devreye Hegel girmektedir, diyalektik devinimle gerçekleşmektedir; ilerleme de böylece belirlenimci bir gözle algılanmaktadır. Diyalektik yolculuğun son aşaması ezilenlerin tarihinden kurtuluşun nihai tarihine yapılacak sıçramadır- Danyal'in kitabındaki vahşi hayvanın insan Oğlu'na dönüşmesi gibi. Şimdi, insan Oğlu'nun krallığının adı "sınıfsız toplum"dur. Her ne kadar bir tarafta doğal bir olay olarak diyalektik sıçramalar bu felsefenin zorunluluğu olarak ortaya çıkıyorsa da, somut anlamda – yine hep onlara göre- politik mücadele yoluyla gerçekleşiyorlar. Diyalektik sıçrayışın politik karşılığı devrimdir. Bu reformun zıddı bir durumdur ve bu nedenle reformlara karşı çıkılmalıdır çünkü vahşi hayvana insan kalbi verildiğinde, ona karşı mücadele etmenin gereksiz olduğu izlenimini doğmaktadır. Reformlar, devrimci sıçramayı yok ediyor deniyor; bu tarihin iç mantığına aykırıdır, bu bir evrim değil bir gerilemedir dolayısıyla ilerlemenin düşmanıdır. Devrim ve ütopya – mükemmel bir dünya düşü- birbiriyle bağlantılıdır: yeni bir Mesihçiliğin[48], siyasal ve dünyevi, somut biçimidir. Geleceğin ilahı şimdiki zamanı yutmaktadır; devrim ilahı, dünyanın var olan koşullarının iyileştirilmesine dayanan siyasi tavırlara karşı durmaktadır. Genel anlamda kıyamet gününü de içeren Danyal'in bakış açısı, efsaneleştirile-

rek ve derinden deforme edilerek, dünyevi gerçekliğe uyarlanmış olmaktadır. Nitekim bu iki siyasal düşünce, devrim ve ütopya, diyalektik ve evrim kuramı ile bağlantılarıyla birlikte, kesinlikle akla dayanmayan bir efsanedir: politikanın akla dayalı bir biçimde işlevlerini yerine getirebilmesi için, efsanelerden arınmak ve arındırmak son derece acil bir ihtiyaçtır.

Yeni Ahitteki yazmaların konuyu ele alışı

Danyal'in kitabını ve siyasi Mesihçiliği bir kenara bırakırsak, Hıristiyanlık inancı nerelere bağlanmaktadır o halde? Tarihin ve özellikle de bizim tarihsel davranış biçimimizdeki bakış açısı nedir? Genel bir görüş oluşturma yolunda bir şeyler söylemeden önce, Yeni Ahittin çok önemli bölümlerine göz atmamızda fayda var. Büyük çözümlemelere girmeden, hemen iki grup metnin olduğunu söyleyebiliriz: bir tarafta, kıyamet günü ile ilgili bağlantıların çok açık görülmediği İncil ve Havarilerin İşleri metinleri var, diğer tarafta, Yohanna'nın Esinlemeleri/Kıyameti bölümü var ki, adından da anlaşılabileceği gibi, kıyamet anlayışı burada ele alınır.[49] Havarilerin yazdığı mektup metinlerinde, İncil'in genel düzeniyle uyumlu olarak, devrim yoluyla uzaktan yakından ilişkilenilmemektedir, tam tersine, açıkça karşı çıkılmakta olduğu bilinen bir gerçektir. İki temel bölüm, (Rm13,1-6) ve (1Pt 2,13-17) çok açıktırlar ve tüm devrimcilerin ellerine iğne batırmaktadırlar.[50] İncil'deki Romalılar kitabının 13. bölümünde, "herkesin" sözle söylemek gerekirse her ruhun, kurulmuş otoriteye boyun eğmesini istemektedir, çünkü Tanrıdan gelmeyen bir otorite yoktur. Kurulmuş otoriteye karşı çıkmak demek, Tanrının otoritesine karşı çıkmak demektir. Demek ki, boyun eğme yalnızca bir zorunluluk değil, aynı zamanda da

vicdani bir nedendir. Benzer şekilde Petrus'un birinci mektubunda da "Tanrı aşkı" için yasalarla kurulmuş yönetimin otoritesine boyun eğilmesi istenmektedir: "Çünkü bu Tanrının buyruğudur: iyilik için çalışılırken ahmakların cehaletinin de ağzını kapamış oluyorsunuz. Özgür insanlar gibi davranın, ama özgürlükten kendinizi kötülüklerden korunmak için, kötülüğün üstünü örten bir örtü gibi yararlanın...". Ne Paulus ne Petrus, burada Roma Devleti'ni yüceltici bir yaklaşım göstermiyorlar. Onlar devletin tüzel kişiliğinin düzenlendiği tanrısal kökenlerini vurguluyorlar, Devletin kutsallaştırılmasından oldukça uzaklar. Bunun nedeni, Devletin Tanrısal olmayan gibi, Tanrınınki gibi olmayan sınırlarını görüyorlar, düzenlemelerinin yararlarını ve onların ahlâki değerlerini kabul ediyorlar. Böylelikle İncil geleneği ile bağlantı kurulmaktadır. Babil Devleti'nin baskılarına karşı çıkan sürgün edilmiş İsraillileri, bu Devletin onlara haklar verdiğini ve barış içinde yaşamalarını güvence altına aldığını, dolaylı olarak da olsa İsrail'in rahatlık ve refahını koruyarak halk olarak yeniden yapılanmalarını sağladığını söyleyerek doğruluktan ayrılmamaları için teşvik eden Yeremya'nın[51] sözlerini düşünelim. Koreş'i Tanrı tarafından kutsanmış olarak tanımlamaktan korkmamış olan İkinci Yeşeya'yı düşünelim[52]: İsrail'in Tanrısına inanmamasına karşın, tamamen çıkarcı bir tavır ve politik nedenlerle, İsrail halkının vatanlarına dönmelerine izin veren Pers Kralı'nın davranışı da aynıdır, Tanrının bir aracı olarak hakların kullanımı ve yasaların yeniden istikrara kavuşmasına uğraşmaktadır. İsa'nın Ferisiler ve Hirodes yanlılarına, vergilerle ilgili söyledikleri de aynı çizgidedir: Sezar'a ait olan Sezar'a verilmelidir (Mc.12, 17).[53] Hakları koruduğu ve yasaları koyduğu sürece Roma İmparatoruna itaat edilmelidir; itaat etme zorunluluğunun özü şudur: Sezar'ın olan şeyler vardır, Tanrının olan şeyler vardır. Sezar, Tanrı katına yükseltildiğinde, sı-

nırlarını aşmış olur ve itaat etmek o zaman Tanrıyı yadsımak anlamına gelir. İsa'nın Pilatus'a yanıtı da yine bu ana fikir çerçevesindedir. Adil olmayan vali karşısında İsa, "yargılama görevinin yapılabilmesi, yasaları uygulama yetkisi, yalnızca yukarıdan verilebilecek güçlerdir" demektedir (Yu 19,11).[54]

İki gücün birleriyle olan karşılıklı bağımlılıkları dikkate alındığında, ortaya şu fikir çıkmaktadır: devletin içindeki organların öznel anlamda iyi niyetleri ya da tek tek kişilerin güvenilirliği belirleyici değildir. Barışı sağlama ölçüsü ile yasaları uygulamayı sağlayan ölçü, tanrı tarafından verilmiş bir kullanma yetkisine karşılık gelmektedir; bugünün terminolojisiyle söylememiz gerekirse: Tanrının yetki verdiği bir temsil etme durumu. Devlete, dinden özerk yapısıyla saygı duyulmalıdır; temelinde *sosyal ve siyasal hayvan* olarak insanın varlığının kabul edildiği bir insan doğasının tanımlanması zorunludur ve bu insan yapısı insanın varolduğu anlayışı ile örtüşmelidir. Bütün bunların özünde ayrıca Devletin çerçevesi de ortaya çıkmaktadır: Devletin sınırları vardır ve o sınırları aşamaz; en yüce hak sahibi olan Tanrıya saygı göstermek zorundadır. İmparatora ve genel olarak Devlete itaat etmeyi reddetme, özünde yalnızca totaliter Devleti reddetmedir. Petrus'un birinci mektubunda bu sınırlar çok net bir biçimde çizilmektedir. Havari şöyle demektedir: "İçinizden hiçkimse katil, hırsız, kötülük yapan yada başkalarının işine karışan biri olarak acı çekmesin. Ama, eğer biri Hıristiyan olarak acı çekerse, bundan utanç duymasın; taşıdığı bu adla Tanrıyı yüceltsin" (1Pt, 4,15). İmanlı Hıristiyan, ahlâki düzenlemelerde olduğu gibi Devletin yürütme gücünce de sınırlandırılmaktadır. "Bir Hıristiyan olarak" acı çektiği zaman başka bir durum ortaya çıkmaktadır: Devlet bir Hıristiyan'ı, inancından ötürü cezalandırdığında, düzeni ve güveni sağlayan değil, artık verilmiş olan hakları yok edendir. Bu durumda cezalandırılmak bir utanç

değil bir onur vesilesidir. Bu nedenle acı çeken kişi, zulüm gören İsa ve onun gibi acı çekenler silsilesine katılmış olur: Çarmıha Gerili İsa, Devletin gücünün sınırlarını, haklarının nerede bittiğini ve bu durumda zulme ve acıya dayanmanın bir gereksinim olduğunu göstermektedir. Yeni Ahitteki inanç devrimciyi kabul etmez, bir düşünce ve inanç uğruna şehit olanı tanır: şehit Devletin otoritesini kabul eder ama bu otoritenin sınırlarını da bilir. Yönetme yetkisini kullanan yabancı birileri olsa da, inanca düşmanca davranıyor olsa da, şehit kullanılacak haklar ve Devletin düzenlediği toplumun hizmetinde olacak her şeyi yapar ancak, ona kötülük yapması yani Tanrının buyruklarının dışına çıkması söyleniyorsa, işte o zaman direnir. Direnci savaşan, aktif bir direnç değil, Tanrının iradesi ve buyrukları için acı çekmeye hazır birinin direncidir: direnmek adına savaşan, elinde silahı ile ölen, Yeni Ahit anlayışına göre şehit değildir.

İnanan bir Hıristiyan'ın, Devletle olan ilişkilerinde yüz yüze geldiği sorunlar karşısındaki davranış biçiminin irdelenmesi için Yeni Ahittin diğer metinlerine baktığımızda, aynı çizgide ele alındığını görürüz. Pavlus'un Titus'a Mektuplar kitabı bölüm 3, ayet 1 de şöyle der: "İmanlılara yöneticiler ve yargıçlara bağlı olmalarını, sözlerini dinlemelerini, iyi olan her şeyi yapmaya hazır olmaları gerektiğini hatırlat". Pavlus'un Selaniklilere 2.Mektup, 3 Bölüm 10-12.ayetler arasında, Havarinin, İsa'nın dirilerek geri dönüşünü beklemeyi bahane ederek çalışmayan ve hiçbir şey yapmak istemeyenler için söyledikleri çok dikkat çekicidir. Onları sakin sakin çalışmaya ikna etmeye çalışmaktadır çünkü "çalışmayana ekmek yoktur".[55] Coşkun eskatoloji[56] boyutları genişleyerek tekrar tekrar karşımıza çıkmaktadır. Önemli bir bakış açısı da Pavlus'un Timoteyus'a 1. Mektubunun 2.Bölümündeki 2.ayette ortaya çıkmaktadır.[57] Burada Hıristiyanlar "Daha sakin ve huzurlu bir yaşam sürelim diye" kral ve

tüm otorite sahibi yöneticilere dua etmeye zorlanmaktadırlar. Burada iki şey açığa çıkmaktadır: Hıristiyanlar kral ve yöneticiler için dua ediyorlar ancak onlara tapınmıyorlar. Mektup, eğer Pavlus tarafından yazıldıysa, İmparator Neron zamanına aittir, yok eğer daha sonraya tarihleşiyorsa, yaklaşık olarak İmparator Domitiyanus zamanına aittir ki, her halükarda, söz konusu olan, Hıristiyanlara zulüm uygulayan iki tiranın dönemidir. Yine de Hıristiyanlar yönetmekte olana, görevlerini layıkıyla yapabilmesi için dua etmektedirler. Ancak, yönetici kendini Tanrı katına yükselttiğinde, buyruğu altına girmeyi reddediyorlar. İkinci önemli nokta, Devletin görevinin, gereksiz bir açıklıkla tanımlanmakta olmasıdır: Devlet, iç ve dış barışın sağlanmasından sorumludur. Bu, söylediğim gibi biraz anlamsız gelebilir ama gerçekte, özünde ahlâki olan bir istek ifade edilmektedir: iç ve dış barış, ancak insanın ve toplumun temel hakları güvence altına alındığında sağlanabilir.

Şimdi bu tespitleri, daha önce işaret ettiğimiz bilgilerle kaynaştırmaya çalışalım. Bana göre iki şey söylenebilir. Dinamik kıyamet bakış açısı ve Mesihlik umutları çok dolaylı olarak belirmektedir; Mesihlik anlayışı, İsa figürü ile kökten değişikliğe uğramıştır. Şehitliğin, Devletin haklarının sınırlarının kesin olarak belirlenebilmesi için gerekli olduğu siyasi anlamda göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Her şehit, dirilip yeryüzüne geri dönecek olan İsa'nın sözüne inanmaktadır; varolan dünyanın ötesine, insanın Tanrı ile, insanın insan ile birlikte yaşayacağı yeni bir yere, öte dünyaya geri gitmektedir. Ancak, Devletin çerçevesinin bu şekilde sınırlandırılması ve gelecek yeni bir dünyaya uzanan bu ufuk açılımı, günümüzün doğal akıl ve onun mantığına dayanarak toplumları yönetmeye devam etmek zorunda olan ve içinde bulunduğumuz tarih aralığında geçerliliğini koruyan kamusal düzenlemeleri sorununu çözmemektedir.

Coşku içindeki bir devrimci-eskatolog Mesihlik anlayışı Yeni Ahitte yabancı bir anlayıştır. Tarih, bir anlamda aklın krallığıdır; politika, Tanrının Krallığı'nı yaratmamaktadır, ancak insanoğlu için uygun krallığı kurabilmek için uğraşmak zorundadır, diğer bir deyişle: "Tanrı yolunda tam bir bağlılık ve ağırbaşlılık içinde sakin ve huzurlu bir yaşam sürebilelim diye", iç ve dış barışı ve adaleti sağlamak için gerekli varsayımları kurmak zorunluluğu vardır (1Tm 2,2). Ayrıca burada, din özgürlüğü tezinin ileri sürüldüğü de söylenebilir, aynı şekilde insan varlığının ahlâki temellerini anlayabilecek ve bu temellere uygun olarak siyasi tavrını belirleyebilecek bir akıldan da söz edilmekte olduğu söylenebilir. Bu anlamda, Tao ile Dharma'nın, Devletin kuruluş temelleri için önerdikleriyle uzaktan da olsa bir bağ kurulabilmektedir. İşte bu nedenden ötürü, Hıristiyanlar, Yunan felsefesinin önerdiği ile benzer anlayışla, Stoacı anlayışta[58] görülen ahlâkın doğal yasalarına olumlu yaklaşabilmekteydiler. Tarihin dinamikleşmesine Danyal'ın kitabında çok belirgin bir biçimde görürüz. O tarihi yalnızca evren ile ilintili bir olgu olarak görmez, tarih, iyi ile kötünün mücadelesiyle ilerleyen bir şeydir ve bu ilerleme, mücadelelerde Mesihlik umudu taşınarak yürür. Politikanın ahlâki ölçülerini göz önüne serer ve siyasi gücün sınırlarını gösterir; tarihin ileri zamanlarının öngörebilmesinin sağladığı umut ufku ve doğru eylem ve doğru zulüm konusunda gösterilen cesaretin açtığı ufukla sınırlar belirlenebilmektedir. Bu anlamda, evrenle ilgili bakış açısıyla tarihle ilgili bakış açısı arasında bir sentezden söz edilebilir. Benim görüşüme göre, buradan hareket ederek Hıristiyan Kıyamet anlayışı ile diğer agnostik anlayış[59] arasındaki sınırların nerelere kadar uzandığı anlaşılabilecektir. Kıyamet anlayışı, yaratılış inancı ile bağını koruduğu sürece Hıristiyan bir anlayış olarak kabul edilebilir; yaradılış inancı, onun değişmezliği ve o anlayışa duyulan güven terk edil-

diği sürece anlayış Hıristiyanlık anlayışı değildir, daha öteye artık agnoziye geçilmiştir. Elbette ki bu anlayışın özünde seçilebilecek bir dizi değişiklik olanakları bulunmaktadır ancak ortak bir temel üzerinden seçim yapılabilir. Her ne kadar burası yeri olmasa da, İncil'i oluşturan kitaplar arasında bir analiz yapsak, Yohanna'nın Esinlemeleri, her ne kadar yoğun bir direnmeye esin veren *pathos*'u[60] nedeniyle diğer Havarilerin kitaplarından ayrılsa da, tümü de Hıristiyanlığın bu seçme anlayışını içerirler.

Hıristiyanların bugünkü politika ile ilgili sorumlulukları

Tüm bu anlatılanlardan, bugünkü siyasi bakış açısı ile siyasi pratik arasındaki ilişki konusunda ne gibi sonuçlar çıkmaktadır? Elbette bu konu hakkında çok geniş ve derin tartışmalar yapmak gerekir ki ben kendimi bu konuda uzman olarak görmüyorum. Bununla beraber, tüm bu söylediklerimi günümüze uyarlamak için iki ana tez üzerinde toplamak istiyorum.

1. Politika akıl ve mantığın alanına girmektedir. Daha da kesin ve açık bir biçimde söylemek gerekirse, yalnızca teknolojik-hesap kitap yapan bir aklın değil, Devletin sınırları ve barış ve adalet konusunda olduğu gibi, politikanın ulaşabileceği son sınır gibi, ahlâki yapıda olduğundan, ahlâki bir aklın alanına girmektedir. Bunun anlamı şudur: ahlâki akıl, daha da doğrusu barış ve adaletin sağlanması için gerekenleri ayırt etme yetisi ahlâkidir, sürekli üzerinde çalışılması ve aklın seçebilme yetisini azaltabilecek her türlü bulanıklığa, karartılmaya karşı korunmalıdır. Diğer taraftan, güç kullanımının ayrılmaz parçası olan tin, kaçınılmaz olarak politikada ahlâki gerçekliğin, gerçek olanın o olduğunu söyleyerek çok sayıda efsane yaratacaktır. Ancak bu tür-

den çabalar yalnızca gücün maskelenmesi ve kılıf takılmasıdır çabaları olarak görülmelidir. Geçen yüzyılda, sonuçları korkunç olan iki büyük "efsanevi" düzen denemesini beraberce yaşadık: nasyonal sosyalistlerin kurtuluşu sağlamak için ileri sürdükleri yalan vaatlerinin sonu olarak ırkçılık; tarihin diyalektik evrimi temelinde devrimin efsaneleştirilmesi; her iki durumda da, insan varoluşunun kökeninde bulunan iyi ve kötü anlayışı silinmiş, ortadan kaldırılmış oldu. O zamana kadar ulaştığımız insanlık bilinci bize bunların kötü olduğunu söylediyse de, bize ırkların egemenliğinin kurulmasının ya da geleceğin dünyasını yeniden inşa edilmesinin iyi şeyler olduğu söylendi.

Büyük ideolojilerin yıkılmasından sonra, bugün artık politika efsaneleri daha da bulanıklaştılar. Ancak bugün de gerçek değerlerin efsaneleştirilmesi devam etmektedir. Bu türde değerler, doğruluğu kesinleşmiş değerlere demir attıkları için inanılabilir gibi geliyorlar. Ancak, işte tam da bu nedenle çok tehlikeliler çünkü bu değerleri kendi görüşleri çerçevesinde, tek yanlı olarak ele aldıklarından sonunda kaçınılmaz olarak efsaneleşiyorlar. Şimdi, efsanevi taraflılığın bugünün ahlâki aklı için bir tehlike oluşturduğu, toplumsal bilince egemen üç değerden söz etmek istiyorum. Tek yanlı bir biçimde sürekli olarak efsaneleştirilen üç değer ilerleme, bilim ve özgürlüktür. İlerleme oldum olası efsanevi bir sözcük olmuştur. Politik ve insani tavrın değişmez bir kuralı olarak kabul ediliyor ve en yüce ahlâki nitelikmiş gibi ortaya çıkarılıyor. Son yüz yılda kat edilen yola kim bakarsa baksın, tıp, teknik, bilgi ve doğa güçlerinin kötü kullanımı konularında çok büyük ilerlemeler kaydedildiğini yadsıyamaz ve gelecekte de yaşanacağını öngörebilir. Bu ilerleme kavramı eşanlı olarak iki farklı görünüm altında ortaya çıkar ki, bu eşanlamlı yanı da en az kendisi kadar güncelliğini korumaktadır: varoluşumuzun özü olan yaradılış, ilerleme tarafından aşağılan-

maktadır; insanlar arasında eşitsizliğe neden olmaktadır, insanlık ve dünya için gitgide daha büyük bir tehlike olmaktadır. Bu nedenle ilerlemeyi, ahlâki değerler ölçütünde yönlendirmek kaçınılmazdır. Hangi ölçütlerde? İşte sorun buradadır. Her şeyden önce, ilerleme insan ile özdeksel dünya arasındaki ilişki boyunca yürür ama Marksizm ve liberalizmin gösterdiği gibi yeni bir insan, yeni bir toplum anlayışına yer vermez. İnsan olarak insan, ilkel koşullarda neyse teknolojik olarak gelişmiş koşullarda da aynı insan olarak kalmaktadır ve daha gelişmiş aletlerle tanıştığı ve kullandığı için, içinde bulunduğu insani düzeyi gelişmemektedir. İnsan olarak varoluşu, her insan varoluşuyla birlikte yeniden başlamaktadır. Bu nedenle tanım gereği, büyük ideolojilerin ve öteki dünya umutlarının yıkılmasından sonra, umut taşıyan hemen herkesin genel amacı haline gelen, yeni, ilerlemiş ve sağlıklı toplum diye bir şey varolamaz. Tanım olarak sağlıklı bir toplum, özgürlüklerin sonunu getirir. Ancak insan özgür olduğunda, her kuşakla birlikte her şey yeniden başlar; bununla birlikte, yaratılan yeni koşullarda, her zaman toplum için doğru yapıyı yeniden kurmak gerekecektir. Bu nedenlerden ötürü politikanın ilgi alanı bugündür, gelecek değil. Bugünkü politikalar oluşturulurken, gelecekte de etkisini sürdürecek ve ulaşılan aşamadan işi ele alıp daha ileriye götürecek reformlar yapılıyorsa ve bu reformlara bağlı hak kullanımı ve barış yapıları oluşturuluyorsa, işte ancak o zaman gelecek, politikanın alanına girer. Ama bunu da garantileyemeyiz. Ben, ilerlemenin bu sınırlarını her zaman için göz önünde tutmanın ve geleceğe uzanabilecek düzmece sıçramaların engellenmesinin önemli olduğunu düşünüyorum.

İkinci sırada bilim anlayışından söz etmek istiyorum. Bilim, deneyle denetim altına alınmış ve onaylanmış bir akıl olduğu için büyük bir iyiliktir. Ancak bilimde de patolojik, marazi sayı-

lacak durumlar, olanaklarının gücü elinde tutanlarca, insan onuruna zarar verici biçimde yanlış kullanıldığı durumlar vardır. Bilimin, kitle imha silahları gibi, insanların denek olarak kullanılması gibi, organ nakli için insan ticareti gibi insanlık dışı kullanılabildiği durumlar vardır. Bu nedenle, bilimin de ahlâki ölçülerin içine alınmasının gerekli olduğu ve güç kullanımının emrine verildiğinde ya da ticari amaçlarla kullanıldığında ya da ya da yalnızca başarılı olmanın tek ölçü olarak alınarak kullanıldığında, gerçek ve doğru yapısından uzaklaşılmakta olduğu bilinmelidir.

En sonunda özgürlük kavramına değinelim. O da modern çağda farklı efsanevi çizgilerden geçti. Özgürlük sıkça anarşik anlamda ve her türlü kuruma karşı olma biçiminde algılanmakta ve böylelikle bir ilah haline gelmektedir: insanın özgürlüğü, karşılıklı olarak doğru ve adil ilişkiler kurmakta özgürlük, anlamında olmalıdır, aksi halde koskoca bir yalan haline gelir ve insanları köleliğe götürür.

2. Her efsanenin amacı, aklı, kendi kendine iade etmektir. Ancak burada, bir kez daha, akla dayalı bir politikanın, karar gerektiren son sorusunu önümüze koymuş bir efsanenin maskesinin düşürülmesi gerekir: çoğunluğun kararı, birçok durumda, belki de durumların çoğunda, ortak çözümlere ulaşmada "en akılcı" yoldur. Yine de "çoğunluk" son ilke, son ölçü olmamalıdır; hiçbir çoğunluğun yürürlükten kaldırma hakkı olmayan değerler vardır. Masum kişilerin öldürülmesi örneğin, hiç bir zaman bir hak olamaz ve herhangi bir güç tarafından hak olma düzeyine yükseltilemez. Bu saptamayla yine son tahlilde akıl savunulmaktadır: akıl, ahlâki akıl, çoğunluğun üzerindedir. "Akla dayanan", ahlâk açısından doğru olan ve her çoğunluk değiştiğinde, herkesi yeniden yükümlülük altına sokan politikanın özü-

nü oluşturan bu değerler nasıl tanımlanabilir? Bu değerler hangileridir? Devlet doktrini, gerek antik çağda, gerek ortaçağda, gerekse modern çağdaki mücadelelerde hep, *doğru aklın*[61] kabul edebileceği doğal haklara vurgu yapmıştır. Oysa bugün bu *doğru akıl*, aranılan sorulara bir yanıt vermiyor gibi ve artık doğal haklar, herkes için bilinen, açık bir şeymiş gibi değil de sanki Hıristiyanlık öğretisinin özel bir haliymiş gibi algılanıyor. Bu, politik krizle aynı anlama gelen politik aklın krizi anlamındadır. Bana sanki artık, temel değerlerin üst düzey düzenlemelerinde herkes için geçerli olan ortak bir akıldan çok, yalnızca parti mantığı varmış gibi geliyor. Oluşan bu koşulları aşmak için çaba harcamak, dünyada barışın ve adaletin sağlanması için sorumluluğu olan herkesin, yani tek tek hepimizin, önündeki en acil görevdir. Bu uğraşın gidilecek bir ufku yok değil, çünkü bir taraftan tin, bir taraftan da oluşan güce karşı durduğu günden güne daha fazla anlaşılan aklın varlığı, böyle bir ufkun vardığının kanıtıdır. Bugün, her ne kadar tartışmaya aşılmamışsa da gerçekte çok belirgin olmayan ve karanlık noktaları irdeleyen, "değişen değerler" anlayışı var. Barış, adalet, yaradılışın tümlüğü üçlemesinin varolduğu, artık tüm dünyada kabul ediliyor ancak, içeriği tümüyle belirsiz: barışın emrinde olan nedir? adalet nedir? yaradılış en iyi nasıl korunur? Evrensel olarak kabul gören diğer değerler, ırk farkı gözetmeksizin insanların eşitliği, cinsel ayrımcılık yapılmaması, düşünce ve inanç özgürlüğüdür. Burada da içerik açısından açık olmama sorunu var. Bu durum, inanç ve düşünce özgürlüğü için bir kez daha tehlikeye nedeni olabilir ama temel düzenlemeler önemlidir ve uygun olanlar kabul edilmelidir. Tartışılmadık bir önemli nokta daha var: her bir insan varlığının yaşam hakkı ve bu hakkın insan yaşamının hiçbir evresinde ihlal edilmemesi. Özgürlük adına, bilim adına söz konusu haklarda gittikçe daha derin yaralar açılmaktadır: kürta-

jın bir özgürlük hakkı olarak kabul edildiği bir yerde, birilerinin özgürlüğü, bir diğerinin yaşama özgürlüğünün üstünde tutuluyor, ona üstün görülüyor demektir. Cenin üzerinde yapılan deneyler bilim adına reklam edildiği yerde, en korumasız insan varlığı ayaklar altında ezilmiş ve yok sayılmış olmaktadır. Her hakkın özünü oluşturan insana ve insan onuruna saygıyı yitirmek istemiyorsak, özgürlük ve bilim kavramlarını efsaneleştirme işine artık bir son vermemiz gerekir. Karanlık noktalardan bir diğeri de başkaları için kutsal olan şeyleri ciddiye almamak ve onlarla alay etmektir. Şükürler olsun ki bizim çevremizde bir Musevi için, bir Müslüman için kutsal olan şeylerle alay edilmesine izin verilmez. Ancak, Hıristiyanlar için kutsal olan şeyleri gülünç ve küçük görmek hakkı, hiçe saymak hakkı, temel özgürlük haklarından sayılmaktadır. Son olarak bir karanlık nokta daha var değinmek istediğim: evlilik ve aile, modern çağın temel değerlerinden değilmiş gibi görülmektedir. Acil olarak, değerler sisteminin yetkinleştirilmesi ve efsanevi biçimde yüceltilmiş olan bu kavramların ait oldukları düzeye ve yere geri çekilmesi gerekmektedir.

Felsefeci Flores d'Arcais ile yaptığım tartışmada tam tamına bu noktaya, " ortak bir kabul sağlama ilkesinin sınırları"na değinmiştik. Bay Flores d'Arcais[62], çoğunluk tarafından olsa bile, tartışmaya açılamayacak olan değerlerin var olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Ama bu değerler hangileridir? Bu sorun karşısında toplantı başkanı Gad Lerner şu soruyu sordu: neden on emri ölçüt almıyoruz? Gerçekte on emir yalnızca Hıristiyanlar ve Museviler için kabul görmüş ilkeler değillerdir. Büyük kültürlerce kabul edilmiş, oldukça yaygın bir inanan toplumunca benimsenmiş, ahlâki aklın çok çok üst bir ifadesidir. On emre geri dönmek, akıl ve mantığın iyileştirilebilmesi için, *doğru aklın* yeni bir atağı için doğru ve gerekli bir adım olabilir.

Burada, inancın, iyi bir politika uygulaması için neler yapabileceği açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır: aklın yerini almamaktadır ama temel değerlerin ortaya çıkartılmasında katkısı olabilir. Yaşamın somutluğunun inanca yönelmesi ona yalnızca değer katar, aynı zamanda da aklın hastalıklardan iyileşmesine ve aydınlanmasına yol açar. Geçen yüzyılda, her yüzyılda olduğu gibi, inançları uğruna şehit olanların tanıklığı, gücü elinde tutanların güç aşımına sınırlar koymuş ve kesin bir biçimde aklı iyileştirmiştir.

2

Dünyayı birleştiren şeyler
Devletin ahlâki temelleri ve politikada önceliği olan şeyler*

Tarihin bu döneminde, ritmi hızla artmakta olan yaşadığımız şu günlerin aksine çok yavaş hareket eden bir evrimin göstergeleri olarak, özellikle de iki etkenin belirgin bir biçimde su yüzüne çıktığını görüyoruz. Bunlardan birincisi, dünyada küresel bir toplumun doğmuş olmasıdır. Bu toplumda varolan farklı siyasi, ekonomik ve kültürel güçler gitgide birbirlerine daha bağımlı, birbirlerinin alanına daha sık girer ya da yaklaşır hale gelmişlerdir. İkincisi ise, insanoğlunun üretmek ve yok etmek için kullanabileceği olanaklarının artmasıdır. Bu artış, her zamankinden farklı olarak, gücü elinde bulunduranların ahlâki ve yönetimsel yoldan denetlenmeleri sorunu büyütmektedir. Ve bu iki etkenin sonucunda, çok acil bir sorun olarak ortaya çıkan, farklı kültür-

---

* Bavyera Katolik Akademisi, 19 Ocak 2004 akşamı Münih'te bir toplantı düzenledi. Bu toplantıya laik Devlet anlayışının en tanınmış destekçilerinde Prof. Jürgen Habermas ile Klasik Katolik anlayışın savunucusu olarak ben davet edilmiştik. Bizden istenen, Devletin ahlaki temelleri konusundaki bakış açımızı açıklayan kısa bir sunuş yapmamızdı.Toplantıya sınırlı sayıda seçkin felsefeci, siyaset bilimci ve tanrıbilimciler davet edilmişti. Davetliler, konuşmacılarla birlikte, disiplinler arası ilişkileri özellikle de toplantı konusu üzerinden karşılıklı ilişkileri tartışacaklardı. Konferanslarda tartışılan konuların metinleri, bugüne dek birçok yerde yayınlandı. Ancak o akşam toplantıda savunduğum tezler, bu kitabın konusu ile çok yakından ilişkili olduğu için, konuşma metnimi buraya aktarmaya karar verdim.

lerin birbirleri ile olan karşılıklı ilişkilerinde, bir arada yaşayabilmenin, yargısal ve yönetimsel gücü elinde bulunduranların denetlenmesi ve sistemin düzenlenmesi konusunda, ortak bir yapıyı inşa etme koşullarını oluşturacak ahlâki temellerin nasıl bulunabileceği sorunudur. Hans Küng[63] tarafından ileriye atılan "dünya ahlâkı" tasarımının geniş bir kabul görmesi, bunun güncel bir sorun olduğunu kanıtlamaktadır. Bu tasarıma Robert Spaemann'ın[64] yönelttiği sert eleştiriler çerçevesinde doğan tartışmaların boyutu da bu güncelliği bir kez daha kanıtlamaktadır. Daha önce andığım iki etkene bir üçüncüsü daha eklenmektedir: kültürlerin buluşması ve kaynaşması sürecinde, bu ana kadar bizimle birlikte getirdiğimiz ahlâki doğrular darmadağınık hale gelmektedir. Böyle bir çerçeve içinde iyinin ne olduğu ve iyi adına insanların kendi kendilerine neden zarar verdiği konusu, halen yanıtını bulamayan sorulardır.

Sanıyorum bilimin *ethos*'u[65] yaratamayacağı, yani ahlâk bilincinin bilimsel bir buluş olamayacağı gayet açıktır. Diğer taraftan insana bakış açısındaki köklü değişimin ve bilimsel çalışmalarda kaydedilen ilerlemeler ışığı altında dünyayla yeniden tanışılmasının, o eski, bilinen ahlâki doğruların paramparça olmasında yadsınamayacak katkıları vardır. Bu anlamda, bilimin en az insanoğlu kadar sorumluluğu bulunmaktadır. Felsefenin de, bilim dallarında kaydedilen gelişmeleri eleştirel bir gözle izlemek, elde edilen sonuçları değerlendirmek, insanın ne olduğu, nereden geldiği ve neden varolduğu hakkında elde edilen yanlış sonuçları eleştirel gözle incelemek, diğer bir deyişle bilimsel sonuçlara sık sık karışan bilimsel olmayan unsurlardan arındırmak, böylelikle bütüne ve tek tek bilim dallarının yalnızca bir bölümünün görülebildiği insan gerçeğinin farklı boyutlarına berrak bir biçimde bakmayı sağlamak gibi sorumlulukları bulunmaktadır.

İktidar ve hak

Güç ve iktidarı hakkın himayesine vererek onun iyi ve doğru kullanımını sağlamak siyasetin en somut görevi olduğu açıktır. Yalnızca güçlü olanın hakkını korumakla kalmamalı, hakkın gücünü korumalıdır. Hakkın hizmetine ve emrine verilmiş olan iktidar, hak tanımayan güç olarak tanımladığımız ve onun tam zıddı olan şiddetin tam karşı ucunda yer almaktadır. O halde, bir toplumda, hakkın ve onun kullanımıyla ilgili düzenlemelerin her türden kuşku, kaygı ve korkunun üzerinde olmalıdır. Çünkü, ancak o zaman kişiler kendi seçimlerini ve kendi iradelerini özgürce uygulayabilecek ve kararlar verebilecek yetilerini ortaya çıkartmış olurlar ve özgürlükler de ancak toplumda yaşayan diğer insanlarla birlikte paylaşılarak kullanılmış olabilir. Yasalarla tanımlanmış haklar olmaksızın kullanılan özgürlük anarşidir ve özgürlüğün yok edilmesidir. Eğer haklar, herkesin hizmetinde olan bir şey olarak değil de soyguncuların, yasa tanımazların yarattığı bir şeymiş gibi görülürse ya da iktidar sahiplerinin belirlediği bir ölçüt olarak ortaya çıkarsa, er ya da geç, haklara karşı duyulan kaygı ona karşı gelme şekline dönüşür.

İktidarı hakkın korunması ile görevlendirme düşüncesi önümüze şu soruyu koymaktadır: hak nasıl doğmaktadır ve doğru olan şeyleri belirleme ayrıcalığını iktidar sahiplerinin ellerine bırakmadan, adalet nasıl sağlanabilir? Kendimize hem hakkın nasıl oluştuğunu, hem de ölçütünün ne olduğunu soralım. Hakkın, bir azınlığın elindeki bir araç değil de herkesin ortak yararının bir ifadesi olduğu anlayışı, toplumsal uzlaşışın demokratik yollarla çözümlenmesi için geliştirilmiş araçlar yoluyla çözülmüş gibi görünmektedir. Herkes hakkın doğma sürecine katılmaktadır, hak herkes içindir ve bu biçimde anlaşılmalı ve uygu-

lanmalıdır hatta bu şekilde anlaşılmak ve uygulanmak zorundadır. Nitekim, hakkın oluşmasına ve gücün doğru bir biçimde kullanılmasına katılım güvencesi, demokrasinin temel mantığı olduğu gibi siyasal düzenlemenin olabilecek en uygun biçimidir.

Bence hala bir soru daha kaldı. İnsanlar arasında fikir birliğin oluşmasının, uyuşmanın çok zor olduğu anlaşıldığına göre, uzlaşmanın demokratik yollarla sağlanması vazgeçilemez bir araç olarak ortaya koyulduğuna göre, bu konuda birilerini, çoğunluğun kararını yansıtacak biçimde yetkili kılmaktan başka yolun kalmadı görülmektedir. Ancak çoğunluklar da kör ve adaletsiz olabilir. Tarih bunun örneklerini çok gördü. Çoğunluk, sayıca oldukça büyük bir çoğunluk, baskıcı yasalarla, bir dinsel ya da ırksal azınlığı eziyorsa, bu durumda adaletten, haktan söz edilebilir mi? Çoğunluğa dayanma ilkesi ve hak olamayacak şeyler konusu bu nedenlerle hakkın ahlâki temelleri sorununun bir ucunu hep açık bırakmaktadır. Doğası gereği hiç bir zaman doğru olmayacak bir şey ya da tam tersine hak anlayışına göre doğası gereği hiç bir zaman karşı çıkılamayacak bir şey, çoğunluğun kararına göre daima önceliği olacak bir şey haline gelecek ve saygı gösterilmesi zorunlu olacaktır.

Modern çağ, insan haklarının konusunda yapılan farklı açıklamalarda görüldüğü gibi, bu yasal unsurları, çoğunluğun cilvesinden arındırarak kalıcı formülasyonlar geliştirildi. Günümüzün bilinç düzeyi, bu değerlerin açıkça ifade edilmesinden hoşnuttur. Ancak sorunun bir de felsefi sonuçları bulunmaktadır. İnsan doğasından kaynaklanan kalıcı değerler vardır ve bu değerler aynı doğal yapıdan gelen insanlar tarafından dokunulamayacak değerlerdir. Değerlendirmelerin ulaştığı noktaya yeniden dönersek, söz konusu değerlerin her kültürde aynı açıklıkla tanımlanmadığını söylememiz gerekir. İslam düşüncesi, batıdakinden farklı in-

san hakları anlayışı geliştirmiştir. Aynı şekilde Çin de, Batıda doğmuş bir kültür anlayışından, Marksizm'den izler taşımaktadır. Ancak, benim bildiğim kadarıyla, insan haklarının batının bir icadının olup olmadığını orada da tartışılmaktadır.

Yeni iktidar biçimleri ve bu iktidarın uygulanışından doğan sorunlar

Hakkın kaynağı, iktidar ile hak arasındaki ilişkiler konusunu irdelerken aynı zamanda güç olgusunu da kendi bütünlüğü içinde incelemek gerekmektedir. Burada amacım gücün özünü tanımlamaya çalışmak değil. Daha da doğrusu ben, son elli yılda gelişen yeni güç tanımlarından kaynaklanan karşı çıkışlara değinmek istiyorum. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarına, yeni bir buluş olarak ortaya çıkan yeni yıkıcı güç atom bombasına karşı duyulan korku egemen olmuştur. İnsan birden bire kendini, yalnızca kendini değil, tüm dünyayı yok edebilecek düzeyde görmeye başlamıştır. İnsanı ve ülkeleri bu yıkımdan koruyabilecek siyasal işleyişlerin sorgulanması, işte buradan doğmuştur. Bu işleyişler nelerdir, nasıl bulunur ve nasıl etkin bir biçimde işletilebilir? Bu siyasal düzenleri biçimlendirme kapasitesi olan ahlâki güçler nasıl harekete geçirebile bilir ve onlar nasıl etkin hale getirilebilir? Uzun bir süre, *de facto*,[66] karşıt iki siyasi blok arasındaki rekabet, karşısındakiyle birlikte kendini de yok etmek, nükleer savaştan korunmak gibi korkular salınarak yaşandı. Karşılıklı olarak güçlerin sınırlandırılması ve kendisine yapılan saldırıya karşı koyamama korkusu, bu korkudan kurtulma çabalarını devreye soktu.

Artık bugün bizi kaygılandıran çatışma ve savaş korkusu değil, her yerde karşımıza çıkabilecek, bize yönelebilecek ve vurabilecek olan terör korkusudur. Görüldüğü gibi, dünyayı yaşanı-

lamaz bir yer haline getirebilmek için artık insanın savaşlara gereksinimi yok. Terörün her yerde olabilecek ismi ve kaynağı belirsiz gücü öyle güçlü ki, hepimizi en özel mekanlarımızda ve anlarımızda vurabilir; hiçbir siyasal düzenlemeye uymadan dünyayı karmaşaya yöneltebilecek, canilerden yaratılmış acımasız yok edicilerin tehdidi ile karşı karşıyız. Bu nedenle, hak ve *ethos* sorunu yer değiştirmiştir: terör hangi kaynaklardan beslenmektedir? Bu yeni insanlık hastalığını kaynağından yok etmeyi nasıl başarabileceğiz? Bu anlamda, terörün bir şekilde kendine ahlâki ve meşru zemin hazırlaması rahatsız edicidir. Bin Laden mesajlarında terörü, güçlülerin aşağılayıcı tavırları karşısında ezilen ve güçsüz bırakılmış toplumların bir yanıtı, haddini aşmalarının, dinsel inançlarına yönettikleri küfür niteliğindeki kibirli tavırlarının ve zulümlerinin haklı cezası olarak ifade etmektedir. Belirli sosyal ve siyasal koşullar altında bulunanlar için bu motivasyonlar elbette ki son derece inandırıcı olmaktadır. Ayrıca terörist eylemler dinsel geleneğin, batılı toplumların genişlemesi karşısında korunması olarak da ifade edilmektedir.

Bu durumda, yeniden irdelemek zorunda olduğumuz bir soruya dönüyoruz: eğer terörizm dinsel fanatizmle besleniyorsa ya da bu fanatizmden doğuyorsa, o halde din bir kurtuluş ve iyiyi arama ve bulma kaynağı ve gücü değil mi? Yoksa din, insanları yanlışlara ve hoşgörüsüzlüğe sürükleyen hayali evrenler yaratan tehlikeli ve geçerliliğini yitirmiş bir güç mü? Dinin, aklın ve mantığın koruması altında alınması ve sınırlarının belirlenmesi gerekmiyor mu? Elbette bu soruyu bütün bu eylemleri yapanlara sormak gerekir. Ancak soru hala yanıtsız olarak önümüzde duruyor: dinin yavaş yavaş gündelik yaşamımızdan dışlanması, bir anlamda aşılması, gerçekten de özgürlüğe ve evrensel hoşgörüye kavuşma yolunu bulma sürecindeki insanlığın kaçınılmaz ilerlemesinin bir sonucu olarak mı kabul edilmelidir?

Tüm bunlar yaşanırken, ilk başta doğru ve yararlı bulunarak kabul görüyormuş gibi duran ama aslında insan için tehlikeli olabilecek, yeni bir güç ve iktidar biçimiyle karşılaştık. İnsan artık yeni bir insan yapabilecek, üretebilecek diğer bir deyişle deneye deneye yeniden mükemmel insan örneğini üretebilecek duruma geldi. İnsan artık bir ürün haline gelmiştir ve insanın kendi kendisi ile olan ilişkisi kökten değişmiştir. Artık o doğanın ya da Yaratıcı Tanrının bir armağanı değildir; artık kendi kendisinin bir ürünüdür. İnsan, iktidar kaynağının temeline inmiş, kendi varoluşunun kaynağı, nedeni olmuştur. Artık mükemmel insanı yaratma, insan üzerinde deneyler yapma, yaratılan insanı bir artık, değersiz ve kusurlu gibi görüp atma ve yeniden üretme girişimleri, bu ilerlemelere karşı olan ahlâkçıların yarattığı fanteziler değildir.

Önce dinin, pozitif bir ahlâki güç olup olmadığı sorusu ortaya atılmıştı, şimdi aklın güvenilirliği hakkındaki kuşkular su yüzüne çıkmaya başladı. Eninde sonunda atom bombasının üretilmesi aklın bir ürünüdür; eninde sonunda, insanların iyi ürün, kötü ürün diye seçime tabii olmaları ve üretimi de aklın ürürünüdür. O halde, aslında inceleme altına alınması gereken akıl olmuyor mu? İncelemeyi kim ve hangi yollarla yapmalıdır? Yoksa, akıl ve din, öncelikle kendi sınırlarını çizmek, doğru yolu bulma adına birbirleri ile olan ilişkilerinin sınırlarını karşılıklı olarak belirlemek zorunda değiller mi? Bu noktada bir kez daha, küreselleşme boyutuna gelmiş bir toplumlar bütünü içinde, iktidar ilişkilerinin tüm işleyişleri ve denetlenemez gücü gerçeği karşısında, ahlâki gelenekler ve haklar konusunda var olan farklı farklı yaklaşımlar ışığı altında, özünde gerekli ve yeterli motivasyon gücü olan ve yukarıda sözü edilen tehlikeleri aşmak için yardımı dokunacak etkin bir ahlâki belirleyicilik, gerçeklik bulunup bulunamayacağı sorusu ile karşı karşıya kalıyoruz.

Hakkın varsayımlar: hak – doğa – akıl

Bugün içinde bulunduğumuz koşulları değerlendirebilmek için önce, geçmişe, tarihte var olmuş olan koşullara şöyle bir bakalım. Antik Yunan'ın Aydınlanma Çağını yaşadığını, geleneksel din anlayışı üzerinde temellenen hak anlayışının belirleyiciliğini yitirdiğini ve hak anlayışının daha derinlerine inmeyi gerektiren bir araştırmaya gereksinimi olduğunu göz önünde bulundurmakta fayda var. Böylece, doğru ve hakça verilmemiş olan haklara karşı, insanın varoluşundan sahip olduğu, doğasından gelen haklar olduğu anlayışı doğmuştur. Pozitif hakları düzeltebilmek adına bu yeni hak anlayışına ulaşıldı.

Hakkın kaynağı ve içeriği hakkında yeni düşünce temelleri ortaya koyan ve Modern Çağın başlangıcında Avrupa'nın şekillenen yeni bilinç düzeyinde, iki kırılma noktasını değerlendirmeye almak doğru olur. Öncelikle, Amerika'nın keşfi ile Hıristiyan Avrupa'sının sınırlarının genişlemesi gerçeğinden başlayalım. O dönemde, herkes için hakkın kaynağı olan ve onu biçimleyen tek şey demek olan Hıristiyanlıkla, Hıristiyanlık yargısı ve Hıristiyan inancı ile ilgili herhangi bir bakış açıları olmayan toplumlarla karşılaşılmıştır. O toplumlarla oraya gidenler arasında herhangi bir yargılama anlayışı ortaklığı yoktu. O tarihte, onlardan bazılarının da ifade ettiği gibi herhangi bir hakka sahip değillerdi ve onlara bu anlayışlarına dayanılarak davranıldı. Belki de var olan tüm yargılama sistemlerinin dışında, insanın insan olduğu ve insanları birbiriyle kaynaştıran bir bağın var olduğunun kabul edildiği bir sistemleri vardı. Fransisko de Vitoria[67] bu kapsamda *ius gentium*[68] kavramını, o tarihte de bilinen, ancak *gentes* ile "pagan" olanların "Hıristiyan olmayanlar"ın tanımlandığı, "halkın hakları" kavramını ortaya atmıştır. Bununla,

Hıristiyanlık öncesi dönemdeki hak yapısından, toplumların bir arada doğruluk içinde yaşamasını sağlayan kurallar bütünü içindeki hak anlayışı anlatılmaya çalışılıyordu.

İkinci kırılma noktası, Hıristiyanlığın kendi içinde yaşadığı, zaman zaman birbirine düşmanca davranacak biçimde karşı karşıya getiren iki cemaate bölünmesi ile ortaya çıktı. Bir kez daha, dogmaya göre önceliği olan, artık inanç temeline değil de insanın doğumuyla ortaya çıkan ve insan aklına dayanan, asgarilerde buluşulduğu ortak bir hak anlayışı geliştirmek gerekecekti. Ugo Grozio, Samuel von Pufendorf ve diğer hukukçu düşünürler, inançların belirlediği sınırların ötesinde, aklı herkes için ortak bir hak yapısının temel unsuru olarak öne çıkartan, aklın hakkı olarak doğal hak fikri üzerinde çalışmalara başlamışlardır.

Doğal hak kavramı, özellikle de Katolik Kilisesi'nde, laik toplum ile diğer dini cemaat arasındaki iletişimde ortak akla gönderme yapan, laik ve çoğulcu bir toplumda hakkın geleneksel ilkeleri konusunda uzlaşma zemini arandığında başvurulan bir kavram olarak kalmıştır. Bu araç ne yazık ki aşınmıştır ve bu nedenle bugünkü konuşmamda bu konuya değinmeyeceğim. Doğal hak anlayışı, doğa ile aklın birbirini kapsadığı, doğanın kendisinin akılcı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu doğa anlayışı, evrim kuramının aşılmasıyla darmadağınık hale geldi: doğada, her ne kadar akla dayalı bir davranış, tutum varsa da, bu haliyle bile akılcı değildir. Bu, bugün üzerinde tartışılmayacak kadar açık bir gerçektir ve varılan bu noktaya yapılan çok sayıda araştırmadan sonra ulaşılmıştır.[69] O tarihteki doğal hakkın dayandığı temel olan doğa anlayışının farklı boyutlarının değerlendirilmesinden elimizde yalnızca Ulpiano'nun (M.S: 3.yüzyıl başları)[70] "Ius naturae est quod natura omnia animalia docet"[71] olarak özetlediği ifade kalmıştır.[72] Ancak bu aradığımız sorunun yanıtı olmaya yeterli değildir. Tüm "canlı varlıklar"a ait olan

şeylerin insan için de geçerli olması beklenemez, çünkü insan aklınca yaratılmış ve yalnızca insana ait olan ve akıl olmaksızın üstesinden gelinemeyecek görevler bulunmaktadır.

O dönemin doğal hak kavramından, Modern Çağda da geçerliliğini sürdüren tek unsur, aklın bir hakkı olarak insan hakları kavramıdır. İnsan olarak insanın, "insan" soyuna ait olmasından ötürü bazı haklara sahip olduğu varsayılmazsa, insan olarak varoluşu nedeniyle sahip olduğu ve sonradan icat edilmemiş olan değerleri ve ilkeleri olduğu varsayılmazsa, bu haklar anlaşılamaz. Belki de bugün, insan hakları kuramına, insanın zorunlulukları ve insanın sınırları gibi bir kuram daha eklemek gerekmektedir ve eğer doğanın bir mantığı yoksa ve buna bağlı olarak insan ve insanın yeryüzündeki konumlanışı hakkında, bu akıldan doğan bir hak yoksa, bu, türetilecek yeni bir terimler dizgesi içinde sorunu yeniden tartışmaya açmaya önemli bir yarar sağlayacaktır. Bu sorunsalla, farklı kültürlerin katılımıyla ve çok kültürlülük düzeyinde yeniden yüzleşilmesi ve yorumlanması gerekecektir. Hıristiyanlar için Hıristiyanlık anlayışı içerisinde bunun karşılığı vardır, yaradılış ve Yaradan. Hint aleminde karşılığı, varoluşun iç kuralı olarak "Dharma", Çin geleneğinde ise göklerin buyrukları ve düşünceleridir.

Kültürler arası kavramı ve yarattığı sonuçlar

Vardığımız sonuçları toparlamadan, biraz önce irdelediklerimi biraz daha derinleştirmek isterim. Sanırım kültürler arasılık, insanoğlunun temel sorunları üzerinde yapılan tartışmasının esaslarını belirleyebilmek için vazgeçilmez bir boyuttur. Çünkü bu sorunlar, istendiği kadar içten davranılsa da ne yalnızca Hıristiyan aleminde, ne de batının akla dayalı geleneği çerçevesin-

de daha ilerilere götürülemez. Her iki perspektifin de[73] kendi iç tutarlılıklarını evrensel doğrular olarak gördükleri doğrudur ve belki de, *de iure*,[74] evrenseldirler. Ancak *de facto*, yalnızca insanlığın belirli alanında anlaşılabilir ve kabul edilebilir olduğu öncelikle ifade edilmelidir. İlk başta sayısı çok gibi görünen rakip kültürlerin sayısının aslında o kadar da çok olmadığı bilinen bir gerçektir.

Farklı kültürel çevrelerde herhangi bir "tek tipliliğin" olmadığı, kendi geleneklerinden gelen köklü gerilimlerle belirlenmiş oldukları ve bu gerilimlerle diğerlerinden ayırt edildikleri önemli bir gerçektir. Batı için de bu kesinlikle doğrudur. Her ne kadar laik kültür katı bir akılcılığa dayanmaktaysa da, Habermas'ın bize çok etkileyici biçimde açıkladığı gibi, gerçeğin Hıristiyanlık anlayışı ile algılanışı her zaman için ağırlığını korumuş, uzun süre egemen ve birleştirici bir unsur olarak görülmeye devam etmiştir. İki kutup birbirlerine yakın mesafede ama belirli bir gerilim içinde, çok belirgin olmasa da karşılıklı olarak birbirini anlama ve yadsıma düzleminde ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

İslam kültürünün etkin olduğu çevrede de benzer gerilimler belirleyiciliğini sürdürmektedir: geniş bir yelpaze içinde, mutlak anlamda fanatik Bin Laden'den, akla dayanan hoşgörülü açık toplumlara kadar giden bir anlayış düzlemi var. Üçüncü etkisi yaygın kültürel çevre olan Hint kültürü ya da daha geniş yelpazede düşünürsek, Hint ve Buda öğretilerinin geçerli olduğu kültürel çevrede de, kendi aralarında, her ne kadar bizce, bizimkiler kadar dramatik olmasa da, benzer gerilimler barınmaktadırlar.Bu kültürler de, Batı tarzı akla dayanan düşüncenin ileri sürdüğü savlar kadar onu sürekli soru yağmuruna tutan Hıristiyanlık düşüncesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar: gerek Hint gerekse Buda öğretisi, Batıdan gelen bu iki düşüncenin etkisi altında-

dır; her iki öğreti de, kendi özgün kişiliğini korumaya çalışsa da, Batı kaynaklı düşünce sistemlerinin kendine benzetme çabasının etkisi altına girmişlerdir. Gerek Afrika kabile kültürlerinin, gerekse, Latin Amerikan kabile kültürlerinin, Hıristiyanlık din bilimi düşünceleriyle uyandırılmışlıkları genel tabloyu tamamlamaktadır. Onlarda, hem Batının akla dayalı düşünce sistemine karşı, hem de Hıristiyanlık esinlemelerinin evrenselleşme iddiaları karşısında kararsızlık geçirmektedirler.

Bütün bunlar bizi nereye götürmektedir? Bence her şeyden önce, *de facto*, Batının, Hıristiyanlık kültürü ile laik akla dayalı düşünce kültürü gibi iki büyük kültürel hareketinin dışındaki kültürel hareketleri, "evrensel olmama" durumuna getiriyor. Çünkü her iki kültür de, kendine has yöntem ve yollarla, tüm dünyayı ve tüm kültürleri etkisi altına almıştır. Bu anlamda, Habermas'ın konuşması sırasında alıntı yaptığı Tahranlı bir meslektaşımızın yöneltmiş olduğu soru, özel bir öneme sahip: konuya, "kültürel-kültüreller arası" ve "dinsel- toplumbilimsel" bilginin sağladığı araçlarla bakıldığında, ya Avrupa'nın dünyevi/seküler öğretisi yeniden gözden geçirilmesi gereken kendine özgü bir yol, özel hallere özgü bir bir doğrultuysa?[75] Konuyu, gerekmedikçe Carl Schmitt, Martin Heidegger ve Levi-Strauss'un yorgun Avrupa, daha da doğrusu yorgun Avrupa akılcılığı durumu ölçütlerin indirgemeyeceğim. Bizim laik akılcılığımızın açıklığı, daha da doğrusu eğitimle biçimlenmiş Avrupalı akılcılığımız için açıklığı, *her koşulda* anlaşılabilir/açıklayabilir değildir. Diğer bir deyişle, akılcılık öğretisi, "akıl ile okuma" etkinliği sırasında sınırlı kalabilmektedir. Nitekim aklın açıklığı, kültürel bir dizi fikir ve olaylar bütününe bağlıdır. Bu şekliyle, şu anda olduğu gibi kaldığında, tüm insanlığın hizmetinde ve ona yararlı olamayacağını kabul etmelidir ve bunun doğal sonucu olarak, insanlık için bütün yönleriyle kullanılabilir olamaya-

caktır da. Diğer bir deyişle, herkesin kabul edebileceği ve onun üzerine dayanarak sistemlerini kurabilecekleri evrensel bir akılcılık ya da ahlâki ya da dini bir formül yoktur. Bu nedenle "evrensel ahlâk" denilen şey soyut bir kavram olarak kalmaktadır.

Sonuç

O halde ne yapmalıyız? Uygulanabilir sonuçlar açısından ben de, Habermas'ın ortaya koyduğu, post-seküler toplum, öğrenmeye hazır olma, her iki tarafın da kendi sınırlarını kendisinin belirlemesi gibi saptamalarla, hemen hemen aynı fikirdeyim. Benim kişisel olarak var olan duruma bakma ve değerlendirme biçimimi iki teze bağlayarak özetlemek ve böylece konuşmamı bitirmek istiyorum.

1. Dinde, Kilisenin Pederleri'nin[76] de bir zamanlar düşündükleri gibi, dinin her seferinde arınma ve kendini düzenleme fırsatını bulacağı, aklın kutsal ışığını, bir çeşit denetleme organı olarak değerlendirmenin gerekli olduğunu söyleyen son derece tehlikeli bir hastalık seyri vardır. Ancak her ne kadar bugün insanlık değerlendirmeye pek almasa da, yaptığımız çeşitli incelemelerde, aklın da hastalıklı bir seyrinin olduğu, daha az tehlikeli olmayan bir *hybris*[77] aklın olduğu ve hatta var olan gücü düşünüldüğünde daha da tehlikeli olabileceği su yüzüne çıkmıştır: atom bombası gibi, insan üretmek gibi. Bu nedenle akıl da, kendi sınırlarını bilmeye ve insanlığın büyük dini geleneklerine kulak vermeyi öğrenmeye davet edilmelidir. Eğer davranış ve düşüncelerinde tümüyle özgür bırakılırsa, öğrenmek için yapılan davete uymaz, çaba harcamaz ise, kendini düzeltmeyi kabul etmezse, işte o zaman yok edici bir hale gelir.

Geçenlerde Kurt Hübner, söz konusu zorunluluğu vurguladı

ve ileri sürülen böylesi bir savın hemen "inanca dönüş" anlamına gelmediğini ve bu şekilde " yaşadığımız çağın yarattığı körlükten kurtulunabileceğini, onun da (yani inancın) bugünün insanına, hümanist akıl, akılcılık ve özgürlük hakkındaki fikirlerine ihanet etmiş olacağından, söyleyebileceği hiçbir şeyinin kalmayacağını"hatırlattı. Bu nedenle ben de akıl ile inancın, akıl ile dinin birbiriyle olan bağlantısından ve her ikisinin de karşılıklı olarak arınması ve hastalıklardan kurtularak iyileşmesi için çaba harcamaya davet edilmesinin gerekliliğini vurgulamak isterim.

2. Bu temel kural, gündemimizde bulunan "kültürler arasılık" metninde de somutlaştırılmalıdır. Şüphesiz, bu karşılıklı bağıntının *tarafları* Hıristiyanlık inancı ve Batılı laik akılcılıktır. Bu herhangi bir yapay ve yersiz bir "Avrupa merkezlilik" adına söylenmemelidir ve söylenemez de. Her ikisi de dünyanın içinde bulunduğu durumu, herhangi başka bir kültürün yapamayacağı kadar açık bir biçimde betimlemektedir. Bu diğer kültürlerin *quantité négligeable*[78] olarak bir kenara itilmesi anlamına gelmemektedir. Bu Batının diyetini çok pahalıya ödeyeceği ve ödemekte olduğu bir çeşit *hybris* yapısından kaynaklanmaktadır. Batı kültürünün bu iki bileşeni için diğer kültürlere kulak vermeye hazır olmak ve onlarla da birbirleri arasında var olana benzer bir bağlantı içinde olmak önemlidir. Doğruluğundan ve gerçekliğinden şüphe edilmeyen çoksesli bir bağlantı çabasını işin içine sokmak önemlidir. Böylelikle kapı, akıl ve inancın birbirini tümleyen varoluşuna açılmış olur. Böylelikle evrensel bir arınma süreci başlatılmış olur. Böylelikle sonunda tüm insanların şu ya da bu şekilde sezinlediği, algıladığı ve bildiği değerler ve kurallar bütünü yeniden parıldamaya başlayabilir. Böylelikle insanları bir arada tutan güçler yeniden kazanılmış ve dünya birlik ve beraberliğe kavuşmuş olur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BARIŞ İÇİN SORUMLULUKLARIMIZ

Müttefiklerin Fransa sahillerine çıkartma yapmalarının altmışıncı yıldönümü anma törenlerinde yapılan dört konuşma

1

Barışı ararken

Savaş yıllarında ve Savaş sonrası yıllarda Avrupa

Müttefik güçlerin Alman Ordusu tarafından işgal edilmiş Fransa sahillerine yaptığı çıkartmanın başladığı tarih olan 2 Temmuz 1944, tüm dünya için olduğu gibi, Almanya'da yaşayan çok sayıda insan için de, kalıcı bir barışın sağlanacağı ve özgür Avrupa'nın kurulacağının belirtisi olmuştur. O tarihte ne olmuştu? O tarihte, bir cani ve parti arkadaşları, Almanya'da iktidarı ele geçirmeyi başarmışlardı. İktidara egemen olan bir parti olduğu için, yasal olan ile olmayan içice geçmiş, birbirine karışmıştı. Çünkü bir cani tarafından kullanılan hükümet, Devletin ve onun kurallarının yönetiminin de imtiyazlarını ele geçirmişti. Böylelikle vatandaştan Devlet otoritesine itaat ve boyun eğme istenebiliyor (Rm,13,1)[79], hak anlayışı da canice amaçlara ulaşabilmek için bir araç olarak kullanılabiliyordu. Gündelik yaşamda alışılagelmiş biçimde yürütülen yasal düzenlemeler, aynı zamanda hakkın ortadan kaldırılması ve yok edilmesine yarayan bir güç haline gelmişti: adaletin hizmetinde olması gereken düzenlemeler, tam tersine, yasa dışılığın egemenliğini müdahale edilemez hale getiriyor ve vicdanları bulandıran yalanların denetiminde, yasal sapkınlığı pekiştiriyordu. Bu yalan egemenliğini pekiştiren unsurlardan biri de bir korku sisteminin kurulmuş olmasıydı. Hiçkimseye güvenilemiyordu, herkes, kendi maskesi altına sığınıyor ve saklanıyordu. Bu durum bir yandan insanla-

rın kendilerini korumasını sağlarken bir yandan da kötünün gücünü sağlamlaştırmasına yol açıyordu. İşte bu nedenden dolayı bütün dünya, bu canice çerçeveyi parçalamak ve hak ve özgürlüğün yeniden kurulmasını sağlamak için girişimde bulunmak zorunda kaldı. Kaderi Nazi terörünün elinde olan ve Alman ordusu tarafından işgal edilmiş olan ülkelerin dışındaki ülkelerin de bu girişime katılmış oldukları için ve bütün yapılanlar için şükran duymamız gerekir. Biz Almanların da şükran duyması gerekir çünkü böylelikle hak ve özgürlüğümüz bize geri kazandırılmış oldu. Eğer tarihte *bellum iustum*[80] diye bir şey varsa işte tam tamına budur: Müttefiklerin yaptıkları, savaşa yol açan Ülkenin insanlarının da yararına olmuştur. Böyle bir vurgunun önemli olduğunu sanıyorum çünkü tarihte yaşanılan bir olay temel alınarak mutlak barışseverliğin her zaman ve mutlak anlamda savunulamayacağını göstermektedir. Diğer taraftan bu durum bizi, bugün dahi hangi koşullar altında doğru bir savaş vardır gibi çekinerek soracağımız bir soruyu sormaktan kurtaramaz. Diğer bir deyişle, barışı sağlamak adına ve ahlâki ölçüler çerçevesiyle uyumlu, doğru ve haklı olmayan sistemlere karşı askeri bir girişimde bulunulabilir mi sorusunu sormaktan çekinmemeliyiz. Şimdiye kadar söylediklerimizden, her şeyden önce barış ve hak, barış ve adalet birbiriyle ayrı tutulamayacak biçimde iç içeydiler, sonucu ortaya çıkmaktadır. Hakların ayaklar altına alınarak ezildiği yerde, haksızlığın iktidarı ele geçirdiği yerde, barış tehlikeye girmiştir, daha da doğrusu ihlal edilmiştir. Bu nedenle, barışı sağlamaya çalışmak, her şeyden önce tek tek bireylerin ve tüm toplumun adaletini güvence altına alan bir hak arayışı için çalışmak demektir.

Mayıs 1945 tarihinde kin dolu savaşın sona ermesinden sonra, Avrupa, kıtamız, tarihi boyunca hiç yaşamadığı kadar uzun bir barış dönemine girdi. Bunda savaş sonrası dönemin Churc-

hill, Adenauer, Schumann, De Gasperi gibi, birinci kuşaktan siyasilerinin önemli bir payı bulunmaktadır ve bugün bu çabaları için kendilerine şükran duyuyoruz. Savaş sonrası Batı dünyasının yeniden inşası sırasında, galip gelen ülkelerin mağlup ülkelere karşı bir cezalandırma ya da intikam ve aşağılama düşüncesi ile hareket etmemiş olmalarından, herkesin haklarının korunmuş olmasına gösterilen saygıdan ötürü minnet duyuyoruz; yoldan çıkmış bir geçmişe karşın haklara saygılı ortak bir sorumlulukla kimliğini koruyan tek tek ulusların, rekabete girmeden karşılıklı alışveriş ve işbirliği içinde olmaları, birbirini tanımaya çalışmaları ve karşısındakinin farklılıklarını dostça karşılamalarından ötürü minnet duyuyoruz. Bu barışsever politikanın taşıyıcı ekseni siyasi uygulamaların ahlâki değerlere bağlanmaları olmuştur. Politikanın ana ilkesini, bizim tarafımızdan yaratılmamış olan ama her insan için eşit olan ve herkes için tanımlanmış olan ahlâki değerler oluşturmuştur. Daha açık bir biçimde söylersek: bu politikacılar, Devlet, hak, barış ve Hıristiyanlık inançlarından oluşmuş düşünce yapılarının içerisinden, Aydınlanmanın deneyimlerinden geçmiş ve partinin uyguladığı ahlâk ve hak anlayışı sapmalarını sorgulayıp arındırılmış bir inancı, bir anlayışı bulup çıkartmışlardı. Elbette günah çıkartan bir Devlet kurmak istemiyorlardı, istedikleri gelenek ve törelerinden gelen ahlâk anlayışlarının biçimlendirdiği bir Devlet kurmaktı; inançları, ideolojik tiranlığın bozduğu ve boyunduruk altına aldığı bir akla yeniden hayat vermede ve eski içtenliğine kavuşturmada yardımcı olmuştu. Aklın ve ahlâki mantığın politikasını uygulamışlardır; Hıristiyanlık inançları onları akla dayanmaktan vazgeçirmemişti ama aydınlatmıştı.

Bütün bunlara bir de Avrupa'nın yalnızca kendi kıtasını değil, dünyayı da ikiye ayıran bir eşikten geçtiğini eklemeliyiz. Orta Avrupa'nın büyük bir bölümü ile Doğu Avrupa, partiyi

kullanan, Devleti bir kenara iterek partiye bağımlı bir organ haline getiren bir ideolojinin egemenliğine girdi. Burada da sonuç, yalanın hüküm sürmesi ve karşılıklı olarak güvenin yok olmasıydı. Bu diktatörlüklerin yıkılmasından sonra, bu türden bir egemenliğin, ekonomik, ideolojik ve tinsel düzleme ne türden derin saldırılar yaptığı görülmüştür. Balkanlarda, tarihsel geçmişin ağırlığının şiddet yüklü patlamaları nasıl ateşlediğinin anlaşıldığı silahlı çatışmalar yaşandı. Eğer yaşanılanlar, o rejimlerin suça eğilimli kişiliğini ortaya koyuyorsa ve bozguna uğramaları yüreklerimize su serpiyorsa, o zaman şu soruyu sormamız gerekir: neden Asya ve Afrika kıtasındaki halklar, bağlantısız olarak adlandırılan bu Devletler, Batının politik ve yasal düzenlemelerini değil de sistemini, kendi siyasi düzenlemeleri için daha gerçekçi ve daha ahlâki buluyorlar? Bu saptama aslında uzun uzun düşünmemiz gereken, yapılarımızdaki kusuru, açığı, yetersizliği ve kayıpları göstermektedir.

Savaş sonrası dünya koşullarındaki gelişmeler

Avrupa, 1945 tarihinden bu yana, Balkanlar'daki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakacak olur ve dünya genelinde yaşanan çatışmaları da göz önüne alırsak, uyguladığı barışsever politikalar nedeniyle, huzur ve barışın nimetlerinden yararlandığı bir dönem yaşadı. Kore'den Vietnam'a, Hindistan'dan Pakistan'a, Bangladeş'e, Cezair ve Kongo'ya, Nijerya'ya, Sudan, Ruanda ve Buruni, Etyopya, Somali, Mozambik, Angola, Lierya, Afganistan ve Çeçenistan'daki anlaşmazlıklara kadar, hatta bunlara Kutsal Topraklar için o topraklarda yaşananlar ve Irak'ta yaşananlar da eklendiğinde, dünya, silahlı kuvvetlerin kanlı çatışmalarının yaşandığı bir yer oldu. Yaraların henüz sarılmadığı bu

çatışmaların türünü analiz etmenin ne yeri ne de zamanı. Ancak, yeni sayılabilecek iki olgu var ki onları irdelemek isterim. Barış arayışı içinde olduğumuz şu günlerde, içeriklerinde irdelenmesi gereken özel bir tehlike barındırdıkları için özellikle değinmek istiyorum.

Olgulardan biri, farklı kültürlerin bir arada yaşayabilme becerileri ile hakkın beraberce ele alınabilme gücünün azaldığı gibi bir izlenimin doğmaya başlamasıdır. Hakların sağladığı gücün azalmasına ve dolayısı ile karmaşa ve anarşi batağına saplanmaya örnek olarak Somali gösterilebilir. Devlet otoritesinin özgürlük ve barışı sağlamak için, elindeki gücü güvenilir bir biçimde kullanmadığında, herkesin kendi adaletini kendisinin sağlamaya başladığında toplumun nasıl içten içe çöktüğüne iyi bir örnek olarak Liberya gösterilebilir. Benzeri bir deneyimi biz Avrupa'da, Yoguslavya'da üniter devletin yıkılmasıyla birlikte yaşadık: kuşaklardır aralarında küçük birkaç gerilimin dışında barış içerisinde yıllarca yaşayabilmiş etnik guruplar, birden bire, birbirlerine karşı inanılmaz bir merhametsizlikle saldırmaya başladılar. Sanki onları yıllardır bir arada tutan tinsel bir engel kalkmış gibi oldu: koruyucu kalkanlar, gelişen yeni durum karşısında artık sınırları tutamaz oldu ve o güne kadar ortak tarihsel geçmişin ve sağlanan hakların sağladığı gücün önlemeyi başardığı, o ruhların derinliklerinde çöreklenmiş şiddet güdüsü ve düşmanlık bomba gibi patlayıverdi. Elbette o coğrafyada farklı tarihi geleneklere sahip toplumlar yan yana yaşıyorlardı ve aralarında her zaman gizli saklı bir gerilim vardı: Hıristiyanlar arasında Latin ve Yunan geleneğinden gelenler arasında olduğu gibi daha sonra, Türklerin seküler egemenliği döneminde İslam'ın etkinliği ile iki farklı inanç gurubu arasında bu gerilimler yaşanıyordu. Ancak tüm bu gerginlikler, beraberce yaşamaya engel olmamıştı ama artık bir arada yaşama sistemi zayıflamaya ve

anarşiye dönmeye başlıyordu. Bu nasıl mümkün olabildi? Nasıl oldu da Ruanda'da, *hutularla tutsiler* bunca yıl bir arada yaşarlarken, birdenbire birbirlerinin kanını döken düşmanlara dönüştüler? Elbette, hak anlayışında yaşanan zayıflamanın, uyum içinde uzlaşarak yaşama gücü ve yeteneğinin körelmesinin tek bir nedeni yoktur. Ama yine birkaç tanesini sayabiliriz. Tüm bu coğrafyalarda ideolojinin sinizmi[81] vicdanları ve bilinci bulandırmıştı: ideolojinin vaatleri, amaca yönelik olduğu düşünüler her eylem, bu yolda kullanılacak her türlü araç kabul görüyordu. Böylelikle hak anlayışı hatta hatta iyi ile kötü arasındaki ayrım bile göz ardı ediliyordu. İdeolojik sinizmin yanında, ona sıkı sıkıya bağlı olan iş anlayışında ve ticarette uygulanan sinizm, hiçbir özen ve dikkat göstermeden doğal kaynakların yağmalanması gibi etmenler sonu hazırlayan nedenlerden bazılarıdır. Burada iyinin yerini yararlı kavramı, hakkın yerini güç kavramı almıştır. Bu şekilde töre ve ahlâkın gücü içten içe zayıflamış ve ardından yararlı kavramı da ortadan kalkmıştır. Bu düzleme gelindiğinde, bugün, Hıristiyanların önünde bir görev durmaktadır: herkes birbirinden uyum içinde uzlaşarak yaşamayı öğrenmeli ve vicdan ve bilincin, ideolojilerin ve çıkarların ayakları altında ezilmeden, üstün gelmesini sağlamalıdır. Özellikle de Balkanlarda, gerçi bu söylediklerimiz İrlanda için de geçerlidir, ekumenliğin[82] görevi İsa'nın barışını beraberce aramak, birbirimize armağan etmek ve barış içinde yaşama becerisini doğru ve gerçeğin bir ölçüsü olarak kabul etmektir. Yeni sayılacak olgulardan ikincisi, bugün bizleri tedirgin eden terörizmdir. Terörizm yeni bir dünya savaşı biçimi olmuştur. Cephelerin çok açık olarak belirlenmediği, her yerde vurabilecek olan ve savaşanlarla siviller arasında, suçlularla masumlar arasında herhangi bir ayrım yapmayan bir savaş bu. Ayrıca şu da var ki, terörizm, örgütlü yapısı ile çıtayı hep daha yukarıya doğru yükseltmekte ve suç

alanını genişletmektedir. Atom bombasına ve biyolojik silahlara sahip olabilirler ve bu da bize, karşı karşıya olduğumuz tehlikenin korkunç boyutlarda olduğunu göstermektedir. Geçmişte, bu yok edici, yıkıcı gücün ancak güçlü iktidarların elinde olduğunu bildiğimiz sürece, gerek kendi Devletleri, gerekse, kendi halklarının karşı karşıya olduğu tehlikenin bilincinde olma ve aklın yolundan ilerleme anlayışının,bu güçleri, böylesine korkunç silahları kullanmaktan alıkoyar diye düşünüyorduk. Tanrıya şükürler olsun ki, Batı ile Doğu arasında yaşanan bunca gerilime karşın, çatışma çıkması hep engellendi. Ancak terörist güçler ve suç örgütleri söz konusu olduğunda bu türden akıl yürütmeler yapılamamaktadır çünkü zaten bir şehit gibi kendini feda ederek yücelme, göklere çıkma ve vaat edilmiş şeylere dönüşme yoluyla kendi kendini yok etme anlayışı, terörizmin gücünü oluşturan ana unsurlardan biridir.

Barışın izinde: dinler arasında doğru ilişki biçimini bulma sorunu

Bu durumda ne yapabiliriz ve ne yapmalıyız? Her şeyden önce bazı temel doğruları ve gerçekleri kabul etmeliyiz. Hakkın karşıtı ve ahlâka aykırı olan terörizm, yalnızca güçle ortadan kaldırılamaz. Tabii ki, yok etmek isteyen güce karşı kendini savunma yasal olabilir ve hakkın yok edilmesi, kastını aşmayan bir oranda karşı koymayı da gerektirebilir. Konuşmamım başında da kısaca değindiğim gibi, hak kullanımını kısıtlayan baskıları gömemezlikten gelen mutlak anlamda bir barış yanlılığı, yasa dışılığın karşısında boyun eğmek, yasa dışılığın iktidarın denetimini ele geçirmesini onaylamak anlamına gelir ve dünyanın şiddetin boyunduruğunu girmesine izin vermek demektir. An-

cak, hakkın gücünün keyfi uygulamalara dönüşmesine engel olmak için, bu hak kullanımlarının herkes tarafından kabul edilecek katı kurallarla belirlenmesi gerekir. Terörizmin gerçek nedenlerinin kökenlerine baktığımızda, daha önceden görülen ancak üzerine kararlılıkla gidilmemiş olan haksızlıklar kadar giden bir yolu görürüz: Bu nedenlerin üzerine gitmeliyiz ve geçmişte var olan tüm haksızlıkları ortadan kaldırmayı hedef almalıyız. Ancak şiddetin kısır döngüsünü kırabilmek için affetmenin önemli olduğu konusunda fikir birliğine varılmalıdır. Eğer "göze göz" kıstası uygulanmaya başlanırsa şiddetin yarattığı ortamdan çıkış yolu yoktur. Karşısındakinde insani öğeleri görmeye ve bulmaya çalışma ve ondaki insanlığa ulaşmak için çaba harcama gibi şiddeti yok edecek insani tutum, insanca davranışların ilk başta yokmuş gibi görüldüğü yerde bile gereklidir. Bu gibi durumlarda, yok olmuş hakları güvence altına almak adına, gücü elinde bulunduranların tek başına hareket etmemeleri önemlidir. Çünkü en kısa zamanda kişisel çıkarlar ön plana çıkmaya başlayabilir ve doğru olan şeyler böylelikle gözden kaçabilir. Planlanmış gizli amaçlar ve ona bağlı olarak egemenlik kurma çabası olmaksızın, acil olarak gerçek bir *ius gentium*'a gereksinim vardır: çünkü ancak böylelikle, karşı tarafta olanları da içine alan ve de onların da dahil olduğu, herkes için ortak ve eşit olan hakları savunmak için girişimlerde bulunulmasının gerekliliği açık ve seçik anlatılmalıdır. İşte İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılan da buydu. Her iki taraf da bu tavrın doğruluğuna ikna olmuş ve düşmanlar arasında gerçek bir barış ortamı yaratılabilmiştir. Her ne kadar yeni egemenlik yapılarının gelişmesi tümüyle engellenemese bile, yalnızca belirli bir kesim için değil, herkes için geçerli olan bir özgürlüğün, gerçek, doğru ve eşit hakların sağlanması benimsenmiştir.

Ancak günümüzde yaşanmakta olan, demokratik büyük ül-

kelerle İslam ekseninde şekillenen terörizm olgusunda işin içinde nedenleri çok derinde olan sorunlar girmektedir. Görünürde iki farklı iktidar anlayışı ve ahlâki yönelimi olan iki büyük kültürel sistem karşı karşıya gelmişler gibi durmaktadır: Batı ve İslam. İyi de Batı nedir? Ya da İslam nedir? Özlerinde birbirlerinden çok farklı, birçok yönden birbirine aykırı olan, çoğu zaman karşı karşıya gelen karmaşık iki alem. Böyle kabaca bakıldığında Batı/İslam çatışması kaçınılmaz görülüyor. Bazıları, var olan bu aykırılıkları/çelişkileri daha da derinleştirmeye çalışıyorlar: çelişkileri aydınlatmacı akıla karşı tutucu-bağnaz din anlayışı düzeyine indirgiyorlar. Eğer iş buraya geliyorsa, o zaman bağnazlığı, bütün biçimleriyle çürütmek ve yerle bir etmek gerekir. Akılla birlikte, dinin, aklın tüm ama tüm ilkelerine uyarak belirli koşullarda aydınlanması için, dinin aydınlanmış biçiminin başarısı için destek olmak ve öncülük yapmak gerekir.

Bu koşullarda, akıl ile din arasındaki ilişkinin ve aralarında doğru ilişkiyi arama uğraşısının barışın en önemli ve ivedi konusu olduğu düşüncesini yüreklerimize yerleştirmenin, çok önemli ve kritik doğrudur. Hans Küng'ün artık meşhur olmuş "Dinler arasında barış yoksa dünyada barış yoktur"cümlesini dönüştürerek söylersek, akıl ile inanç arasında barış sağlanmadıkça dünyada barış sağlanamaz, çünkü, akıl ile inanç arasındaki barış olmazsa, ahlâkın ve hakkın kaynakları kurumuş demektir. Söylemek istediklerimi bir kez de olumsuz anlamda yineleyerek açıklamak istiyorum. Dinlerde sayrılı durumlar, patolojiler vardır: bunu görüyoruz; ama aklın sayrılı, patolojik durumları da vardır: bunu da görüyoruz. Her iki sayrılıkta ölümle sonuçlanmaktadır, hatta hatta, yaşadığımız çağda, küresel güçler biçiminde belirerek insanlık için ölümcül sonuçlar yaratmaktadır. Daha derinlere gidelim. Tanrı ya da tanrısallık, kendi çıkarlarımızı, kendi güçlerimizi mutlaklaştırma yöntemi olabilir. Tanrı-

nın görüntülerinden yalnızda bir yanı, küçük bir bölümü olan inananlar ve inananların çıkarları ile özdeşen mutlak Tanrı görünümü, deneysel ve göreli olan bir şeyi mutlak bir şey düzeyine yükseltmek çabası, hak ve ahlâk konusunu çözemez: o halde iyi, kendi gücünü arttırmaya yarayan bir şey haline gelir ve iyi ile kötü ararsındaki fark ortadan kalkar. Ahlâk ve hak bir tarafta kalır. Git gide kötüleşen bu durum, kendi amacı için savaşma iradesinin, mutlağın tutuculuğu ile, dini tutuculuk ile yükleniyor olmasına ve böylelikle kör ve acımasız bir hale dönüşmesine bağlıdır. Tanrı, insanın kendi iradesine hayran kaldığı bir ilaha dönüşmektedir. Baktığımızda teröristlerin düşünce biçimleri ile şehitlik ideolojilerinde benzer davranış biçimleri görebiliriz. Öte yandan bu belki de yalnızca, dünyada hüküm süren adaletsizlikler karşısında umutsuzluğun bir dışavurumu da olabilir. Bu oyun Batı dünyası sahnesinde de sergileniyor. Onun setinde de dinde akla dayanma ve sapma örnekleri bulunuyor ve bu durum yönünü şaşırmış bir dinin ne kadar tehlikeli olabileceğini gösteriyor.

Öte yandan bir de Tanrı fikrinden tümüyle ayrılmış bir akıl sayrısı var. Bu örneği totaliter ideolojilerden söz ederken görmüştük. Tanrı fikrinden ayrılmışlardı ve yeni bir insan, yeni bir dünya yaratmak istiyorlardı. Hitler, kesinlikle aklın kabul etmediği, irrasyonalist biri olarak tanımlanmalıdır. Ancak Marksizm'in büyük vaizleri ve uygulamacıları, yürüttükleri mantık sonunda kendilerini dünyanın yeniden inşa edicileri gibi görüyorlardı. Belki kendini bu biçimde tanımlama patolojisinin en dramatik uygulaması, dünyanın yeniden inşasının acımasızcılığının bu denli açık bir biçimde ortaya koyulması, Pol Pot uygulaması sırasında yaşanmıştır. Batının tinsel gelişimi de git gide aklın patolojik yıkımları doğrultusunda ilerlemektedir. Yapıcılığın gücü olması gerekirken, atom bombası ile yok etme gücünün sınandığı, sınırların çok ötesine geçen bir uygulama aklın

uygulamaları değil midir? Diğer taraftan akıl, genetik kodları belirleme araştırmaları yaparken ellerini insanın kökenine uzattığında, insanı artık Yaradan'ın (ya da "doğanın") bir ödülü olarak değil de bir insan üretme uğraşı üzerine kullanılmaya başlamaktadır. İnsan bir "ürün" ise, "üretilebilir" ise o halde yok edilebilir de. İnsanlık onuru ortadan kaldırılmaktadır. O halde, insan hakları nereye dayandırılacaktır? İnsana, kazanana, güçsüze, acı çekene, özürlüye saygı nasıl korunabilecektir? Aynı zamanda akıl kavramı da git gide daha da arınmaya başlamaktadır. Örneğin, antik çağ düşünürleri, *ratio* ile *intellectus*'u, deneysel olan ile olgusal olan arasındaki ilişkiyi kuran akıl ile varoluşun en derin katmanlarına sinen aklı farklı görüyorlardı. Şimdi yalnızca *ratio* kaldı geriye o da son derece sınırlandırılmış olarak. Deneyle doğrulanabilir olan akla dayalıdır; akıl, yalnızca deneyle doğrulanabilir şeye indirgenmektedir. Ahlâk ve din ile ilintili her şey böylelikle "öznel" olana girmekte ve ortak akıl çerçevesinin dışına çıkarılmaktadır. Din ve ahlâk artık akla ait alanlar değillerdir. Ahlâkın, "nesnel", ortak herhangi bir ölçütü artık yoktur. Bu trajik bir şey olarak görülmemektedir: herkes kendi istediğini seçer. Bunun anlamı, din ve ahlâkın, insanları yüreklendirici, destekleyici yararları olan öznel bir bezeme olarak kabul edilmekte olmasıdır. Ahlâk çerçevesinde yeniden ortak kurallar arayışı başlamaktadır. Ama, eğer tüm gerçeklik, mekanik süreçlerin bir ürünü ise, içeriğinde herhangi bir ahlâki ölçüt barınamaz. Kant felsefesinin özünde bulunan böylesi bir "iyi", artık yoktur. Şimdi aramızda olmayan merhum bir din bilimci, iyi olan yalnızca "diğerinden daha iyi olan"dır demişti. Eğer bu böyleyse, o halde özünde her zaman kötü olan bir şey de yoktur demektir. O halde iyi ve kötü, yarattıkları sonuçlar hesaplanarak ve ona bağlı olarak iyi ve kötü olarak tanımlanacaklardır. Zaten ideolojik diktatörlükler de böyle düzenlerini kurarlar: kimi ko-

şullar altında, eğer gelecekte akla dayalı bir gelecek kurulacaksa, masum insanları öldürmek iyi ve doğru bir eylem biçimi olarak görülebilir. Her halükarda insanların mutlak anlamda onurları yok kabul edilmektedir. Hastalıklı akıl ve amaçlara alet edilmiş din, eninde sonunda aynı sonuca varmaktadır. Ölmeyen değerler hakkındaki tüm doğrulamalar, aklın gerçekliğe ulaşma gücü konusundaki tüm çabaları, hastalıklı akla bağnazlıkmış gibi gelmektedir. Geriye Jacques Derrida'nın yazdıklarını anahtar kabul ederek, yeniden inşa etme, geri kalanını da fırlatıp atmak kalmaktadır. Nitekim o misafirperverliği, demokrasiyi, Devleti ve doğal olarak terörizm kavramını da yeniden inşa etti ve bütün bunları 11 Eylül olayları karşısında korkudan dili tutulmuş kalakalmak için yaptı. Kendi kendisinden ve deneysel doğrulardan başka hiçbir şeyi tanımayan bir akıl, felç geçirmiş gibi hareketsiz kalır ve yok olur gider.

Alet edilmiş, kullanılmış bir Tanrı inancı ve Tanrı fikri de böyle çok zararlı bir hale dönüşebilir: işte bu da dinin karşı karşıya kaldığı tehlikedir. Ancak, Tanrı fikrinden tümüyle uzaklaşan, hatta kopan, Tanrı fikrini yalnızca "öznel alanla" sınırlamaya çalışan bir akıl da, pusulasını kaybeder ve yok edici güçlere kapılarını sonuna kadar açar. Eğer Aydınlanma felsefesi, geçerli kabul edilecek ahlâki değerlerin kökenlerini *etsi Deus non daretur*'da[83] aramaya çıktıysa, bugün bilinmezci[84] dostlarımızı *Deus daretur*'a[85] doğru açılan bir ahlâk anlayışına doğru gelmeye davet ederiz. Kolakowski[86], ateist-bilinemezci[87] bir toplum deneyiminden yola çıkarak, mutlak bir dayanak noktası yoksa, insan eyleminin belirsizlik batağında kaybolup gideceğini ve kaçınılmaz olarak kaderini kötünün gücüne teslim edeceğini ustalıkla göstermiştir. Bugün biz Hıristiyanlar bir göreve çağrıldık. Görevimiz elbette ki akla karşı çıkmak ya da ona sınırlar koymak değil, daha çok onun "yapmak" çerçevesine indirgen-

miş konumunu yadsımak ve neyin iyi ve Kimin İyi olduğunu, neyin kutsal ve Kimin Kutsal olduğunu kavrayabilmesi için gücünü kullanmasına destek olmaktır. İnsanlığa yararlı olan için savaşmak ve insanlık dışı olana karşı savunma yapma ile zafer kazanılacaktır. Yalnızca Tanrı fikrine açık bir akıl, yalnızca öznellik sınırlarına hapsedilmemiş bir ahlâkı kabul eden akıl, ya da ahlâkı hesaplara indirgememiş bir akıl Tanrı fikrinin bazı amaçlara alet edilmesinin, dinin sayrılarının önüne geçebilir ve ona iyileşme umudunu ve şansını verebilir.

Hıristiyanların görevi

Böylelikle Hıristiyanların önündeki önemli görev ortaya çıkmış olmaktadır. Onların ve bizim görevimiz, aklın, yalnızca teknoloji ve matematik dünyasında kaydedilen ilerlemeler çerçevesinde değil, aynı zamanda ve özellikle de hakkın koşullarından, dolayısı ile de dünyada hüküm sürecek barışın önkoşulu olan, gerçeği kavrayabilme ve iyiyi tanımlayabilme gücü konusunda yoğun bir biçimde çalışmasını sağlamaktır. Bir diğer görev de Tanrı konusunun insan hakkında yapılan tartışmalarından dışlanmasına engel olmaktır. İki özelliği olan bir Tanrı kavramı üzerinde duruyoruz: Tanrının kendisi Logos'dur[88], var olan tüm gerçeğin akla dayanan kaynağıdır,dünyanın doğduğu ve dünyada yansıyan yaratıcı akıldır. Tanrı Logos'dur: yöndür, akıldır, sözdür, ve işte bu nedenle insan, varoluşunun ahlâki boyutlarının görmemezlikten gelemeyeceği bir aklın savunulması ve aklın kabulü aracılığıyla Ona tutunmakta ve kabul etmektedir. Çünkü Logos yalnızca matematik olmayan, iyinin güvencesi ve temeli olan bir akıl demektir. Logos Tanrıya olan inanç aynı zamanda da aklın yaratıcı gücüne inanç demektir, Yaratıcı Tanrı-

ya inanç demektir. İnsanın, Tanrının görünüşü olarak yaratıldığına ve Tanrının dokunulamaz onurunun bir parçası olduğunu kabul etmek demektir. Her ne kadar tarihsel gelişmesi ve hazırlanma süreci farklı yollardan geçtiyse de, insan hakları fikrinin derinlikleri buradan temellenmektedir.

Tanrı Logos'tur. Ama başka bir özelliği daha vardır. Hıristiyanlık inancının bir gereği de Tanrıyı – sonsuz, ölümsüz Akıl-Sevgi olarak kabul etmektir. O, kendini her şeyin merkezine alıp ilişkiler kurmayan, bağlantılar oluşturmayan bir varlık değildir. O yüce hükümdar olduğu için, yaratıcı olduğu için, her şeyi kucaklayıp kavradığı için Sevgidir ve Bağdır. Tanrının Kurtarıcı İsa'da vücuda gelmesine ve insanlara olan tutkulu sevgisine ve bu amaçla ölmesine olan inanç, bu sevgi ve bağ anlayışının en yüce anlatımıdır: tüm ahlâk anlayışının özünde, insanın varoluşunun özünde ve insani ilkelerinin en derinliklerinde işte bu Sevgi vardır. Bu kabul, şiddete dayalı her türlü ideolojinin reddedilmesi nedenini oluşturur ve insanın ve Tanrının en önemli, en güçlü savunmasını oluşturur. Bütün bunların yanı sıra, aklın ve sevginin Tanrısının aynı zamanda da insanların ve dünyanın Hakimi olduğunu, ve biz tüm insanların ona hesap vereceğimizi unutmamalıyız. İktidar girişimleri karşısında bu yargının gerçekliğinin çok önemli olduğunu dikkatlerden uzak tutmamalıyız: her birimiz hesap vereceğiz. Platonun *Gorgias*[89] isimli yapıtında, Hıristiyanlık inancına bütünüyle değinen, değerlendiren ve yadsımayan etkileyici bir yaklaşım vardır. Platon, ruhun nasıl ölümden sonra Hakimin karşısına çırılçıplak geleceğini anlatır. Dünyada yaşarken hangi sınıfa ait olduğunun, rütbesinin ne olduğunun burada artık bir önemi kalmamıştır. Pers Kralı ya da herhangi bir ülkenin prensi olup olmamak fark etmiyordur. Hakim, yalan yere yemin etmenin, haksızlık yapmanın izlerini görür, "ve dünyada yaptığımız her hareketin ruhta bıraktığı izleri.

Kibir ve yalandan her şey eğri büğrü olmuştur. Hiçbir şey düzgün değil, çünkü gerçeği görmeden gelişmiştir. O, önüne gelen ruhun nasıl despotlukla, gösteriş ve debdebeyle, aşırılıklarla, eylemlerinde hafiflik ve ölçüsüzlükle, nasıl alçaklıkla, utanç ve iğrençliklerle dolu olduğunu görür. Kimi zaman da önüne, dürüst ve hoş bir yaşam geçirmiş, bir köylünün ya da sıradan bir adamın ruhu gelir... O zaman keyiflenir ve onları mutlular adasına gönderir".[90] Bir gün hesap verileceğine sarsılmaz biçimde inanılan bir yerde, hak ve adalet de sağlanmıştır.

Hıristiyanlık geleneğinin, yine çok zor koşullar yaşandığı dönemlerde büyük önem taşıyan, üçüncü bir unsurundan söz etmek istiyorum. İsa'nın açtığı kapıdan giren Hıristiyanlık inancı, din adamlarının siyasal yöneticiliği fikrini kabul etmektedir. Çağdaş terimlerle söylemek gerekirse, Hıristiyanlık inancı, Hıristiyanların, başka inançlarda olan insanlarla bir arada özgürce yaşadıkları, insan doğası ve adaletin doğası fikirleri üzerine dayanmış ortak ahlâki sorumluluklarla birleşmiş insanların yaşadığı, laik Devlet anlayışını desteklemektedir. Bu düşünce, Hıristiyan inancını, var olmayan ve bu dünyada siyasal bir gerçeklik olarak var olamayacak, ama inanç, ümit ve iyilikseverlik yoluyla varlığı bilinebilecek ve dünyayı özünden değiştirecek Tanrının Krallığı anlayışından farklılaşmaktadır. Yaşadığımız dünya koşullarında, Tanrının Krallığı, bu dünyayla ilgili değildir. İnsanın özgürleşmesi için yapılan bir çağrı ve akla, üstüne düşen görevleri yapabilmesi için bir destek verme anlayışıdır. İsa'nın eylemlerinde ve girişimlerinde, aslında işte bu farklılaşma işin içine girmektedir: din adamlarının siyasal yöneticiliğinin reddi, Devletin göreceliliği, aklın kendine özgü hakları, her insana verilen seçme özgürlüğü. Bu anlamda laik Devlet, her ne kadar sonuçlarını anlamak için çok büyük çabalar harcamış da olsa, Hıristiyanlığın özünde var olan bu seçme özgürlüğü anlayışı konu-

sunda kararsız kalmaktadır.Devletin doğasından gelen özellikleri gereği, bu "laik", seküler karakteri, daha önce irdelemeye çalıştığım, akıl ile din arasındaki dengeyi sağlamayı da içermektedir. Diğer taraftan Devlet, ideoloji olarak laikliğe karşı durmaktadır. Çünkü, yalnızca akla dayanan, tarihsel her türlü kökeninden kopartılmış ama aklın görmemezlikten gelemeyeceği ahlâki temelleri de yok sayamayacak bir Devlet yapısı kurmayı arzulamaktadır.Böylece geriye yalnızca çoğunluk ilkesinin pozitivist ölçütleri kalmaktadır, istatistiklerce yönetilen bir hak anlayışının git gide zayıflaması kalmaktadır.Eğer Batı Devletleri, tek olduğu görülen bu yolu izlemeye devam ederlerse, uzun dönemde, din adamlarının siyasi yöneticiliği ve ideolojilerin yarattığı baskıya karşı koyamaz hale gelebiliriler. Laik bir Devlet de, onu oluşturan ahlâki köklerine dayanabilmeli hatta dayanmalıdır; olmasalardı doğmamış ve yaşamını sürdürememiş olacağı temel değerleri kabul etmelidir hatta hatta kabul etmek zorundadır. Soyut ve tarihi olmayan bir aklın Devleti yaşamaya devam edemez.

Uygulamada bütün bu anlattıklarımın anlamı, biz Hıristiyanların, birlikte yaşadığımız tüm vatandaşlarımızla birlikte çok çalışmamızın gerektiğidir. Çünkü hakkın ve adaletin ahlâki temelleri Hıristiyanlığın temel kanılarından alıntı yapmaktadır. Tek tek bireyler kökenlerinde yatan değerleri görmeli ve gündelik yaşamının bütünü ile bağını kurarak içselleştirmelidir. Bu herkes için ortak olan akla dayanan kanıların kabul edilebilmesi, "doğru akıl"ın farklılıkları görme alışkanlığından vazgeçmemesi için, bizim geçmişten devraldığımız mirasları güçlü bir biçimde ve saf halleriyle yaşamamız, toplumun genelinde görülebilir olması ve özünde var olan ikna gücü ile toplumda yaşayan insanların eylemlerinde etkili olması açısından çok önemlidir. Sözlerimi Kiel'li felsefeci Kurt Hübner'in bu türden kaygılarını

dile getirdiği sözleri ile bitirmek isterim: "Bugün bize düşmanca yaklaşan kültürlerle burun buruna gelmekten ancak, Tanrıyı unuttuğumuz suçlamasını, Hıristiyanlık kültürümüzün kökeninde yatan ilkeleri yeniden vicdanlarımıza kazandırarak çürütebilirsek engelleyebiliriz. Her ne kadar bu, bugün yaşamsal olan bir çok alanda Batının önceliğinin olmasının yarattığı kırılmaları onarmaya, hınçları silmeye yetmese de, alevlenmesini bizim beslediğimiz o din yangınının söndürülmesinde önemli bir katkı sağlar".[91] Gerçek, Koruyucu İsa ile yanı başımıza kadar gelen Tanrı ile, İncil'deki Tanrı üzerinde yeniden düşünmeden, barış yolunu bulamayacağımızdır.

2

Teslis inancı ve dünyada barış*

Kutsal Teslis Bayramı[92], Noel[93], Paskalya[94], 6 Ocak Yortusu[95], Hamsin Yortusu[96] gibi dini bayramlar gibi önemli ancak çok daha farklı bir bayramımızdır. Bu bayram süresince Tanrının yüce davranışlarını kutlarız: İsa'nın insan olarak vücut bulması yani tecessümünü, dirilişini, Kutsal Ruhun sevgisini göstermesini ve onunla birlikte Kilisenin doğuşunu. Kutsal Teslis Bayramı'nda, Tanrıyı gördüğümüz "bir şeylerin" olduğu bir olayı değil, Tanrının kendisini, var olmasını kutlarız. Tanrı var olduğu için ve böyle olduğu coşuyoruz, var olduğu teşekkür ediyoruz, olduğu gibi olduğu için, onu tanıyabildiğimiz ve onu sevebildiğimiz için, bizi tanıdığı, bizi sevdiği ve bize kendisini gösterdiği için duyduğumuz mutluluktan ötürü ona teşekkürlerimizi sunuyoruz. Ancak, Tanrının olması, varlığı, bizi tanıması gerçekten de mutluluk duyulması gereken bir şey mi? Elbette ki bu olağan ve beklenen bir şey değil. Dünyadaki diğer toplumların dinlerinin tanrılarından gelen davranışları korkunç, acımasız, ben merkezci, iyi ile kötünün tartışılabilir bir bileşimi olarak görülebilir. Antik çağın özelliklerinden biri, tanrılardan, onların hışmından ve öfkelerinden korkma ve onların gizemli güçlerinin yarattığı korku üzerinde şekillenmiş yaşam biçimidir. Tanrıların birbirleri ile anlaşmazlığa düşmemelerine dikkat etmek gerekir-

* 6 Haziran 2004 tarihinde Bayeux katedralinde Kutsal Teslis Bayramı nedeniyle yapılan dinsel söyleşi ve öğütlerin metnidir.

di. Onların kaprislerinden ve kötü ruh hallerinden ve huylarından kaçmak gerekirdi. Hıristiyanlığın başardığı işlerden biri de özgürleştirici gücü ile, tüm bunları boş inanç ve hayali alametler olarak kabul etmesi, bu ilahlardan ve bu tanrısallıklardan dünyayı kurtarmış olmasıdır. Hıristiyanlık aynı zamanda Kurtarıcı İsa ile insana bedenine dönüşebilen bir Tanrıyı müjdelemiştir, o sevgi ve akıl olan Tanrıyı. Bu Tanrı, dünyada var olabilecek tüm karanlık güçlerden daha güçlüdür: "Yerde ya da gökte ilah diye adlandırılanlar varsa da – nitekim birçok 'ilahlar' ve 'Rabler' vardır-" diye devam ediyor Pavlus "bizim için tek bir Tanrı Baba vardır" (1Kor.8,5ss).[97] Bugün bile bu mesaj, tüm antikçağın geleneksel dinlerinden daha özgürleştirici bir noktadır: etrafımızda dönüp duran cin ve perilerden korkmamamıza gerek yoktur. Boşu boşuna bedenimize giren şeytanları kovmamıza gerek kalmamıştır. "Yücelerin Yücesi'nin barınağında oturan, Her Şeye Gücü Yetenin gölgesinde barınır (Sal,91,1).[98] Artık güvendedir, onu korumak için barınağında ağırlayan birinin koruyuculuğu altındadır. Koruyucu İsa'nın Tanrısı'na inananlar, Tanrı çerçevesinde yaratılmış her türlü korkudan da korunmuş olacaklar ve dünyaya günden güne daha da yeni biçimlerde yayılan üzüntü, kaygı ve tehlikelerin yüreklerini parçalanmasına engel olacaklardır. Dünyadaki tüm tehlikeler karşısında bir kez daha aynı soruyu sormak gerekecek: Tanrı var mı? Varsa gerçekten de iyi bir Tanrı mı? Yoksa Tanrı gizemli ve tehlikeli bir gerçeklik mi? Modern toplumlarda bu soru biçim değiştirmiştir: Tanrının varlığı özgürlüğümüzün sınırı gibi durmaktadır. Tanrı, sanki gözleri ile bizi takip eden bir gözetmen, denetmenmiş gibi. Modern çağda Tanrıya karşı yükselen başkaldırış işte bu her şeyi gören Tanrı bakışından kaynaklanmaktadır. Bu bakış sanki bir tehlike, bir aşağılanma gibi geliyor bize. Görülmemiş, izlenmemiş olmayı yeğliyoruz. Tek başımıza kalmak istiyoruz ve bu

bize yetiyor. İnsan yalnızca Tanrıyı bir tarafa ittiği zaman kendini özgür ve kimliğini bulmuş gibi hissediyor. Bunu bize, Tanrıyı rakip gibi gören Adem Peygamberin hikâyesi de söylüyor: Adem Peygamber, Tanrıdan gizlenerek "bahçedeki ağaçlar arasında" tek başına yaşamak istemektedir (Yar 3,8).[99] Sartre da aynı şeyleri söylemektedir: Tanrı varsa bile, Tanrı kavramı insanın büyüklüğü ve özgürlüğü önünde bir engel olduğundan, varlığı yadsınmalıdır.

İyi de, Tanrıyı bir tarafa attıktan sonra, dünya daha aydınlık, daha özgür ve daha mutlu yaşanılan bir yer mi oldu? İyi de bu şekilde insanın onuru hileyle elinden alınmış, her türlü acımasız ve insafsız seçimlerle karşı karşıya kalıp, içi boş bir özgürlüğe mahkum olmuş olmuyor mu? Tanrının bakışı, köleliğin ve bağımlılığın bir biçimi olarak algılanırsa, evet işte ancak o zaman insanı tedirgin eder ve korkutur; ama bir de bakışlarından onun bize duyduğu sevgiyi görürsek, bizi yaşatan varlığımızın temel önkoşulu olduğunu keşfedersek, o zaman da korkar mıyız? "Filipus, beni gören Babayı görmüştür" de, Efendimiz Filippus'a ve tüm bizlere (Yu 14,9).[100] İsa'nın yüzü Tanrının yüzüdür: Tanrı işte böyledir. Bizim için zulüm görüp acı çeken, ölerek bize barışı armağan eden İsa, bize Tanrının yüzünü yansıtır. Bu bizi tehlikeye atan, korkutan bir bakış değildir, bu bizi kurtaran bir bakıştır.

Tanrı var olduğu için, bize kendisini gösterdiği için ve bizi yalnız bırakmadığı için sevinmeli, neşelenmeli ve kutlamalıyız.Bazı arkadaşlarımızın telefon numarasının bizde olması, bizi seven, yardımımıza koşmaya hazır olan, ilişkilerimize mesafe koymayan iyi insanlarla arkadaşlık yapmak bizi teselli eder, güç verir: onları her zaman için arayabiliriz onlar da bizi istedikleri zaman arayabilirler. İşte Tanrının Kurtarıcı İsa'da vücuda gelmesi işte tam tamına bunu söylemektedir: Tanrı telefon def-

terine hepimizin telefon numaralarını yazdı. Teknolojiye ya da paraya gereksinimiz olmadan onu arayabiliriz: o her zaman bizi dinlemeye hazırdır. Vaftizle[101] ve vaftizi pekiştirme dualarıyla[102] onun ailesinden birisi olmaya başlarız. Her zaman bizi ağırlamaya hazırdır: "Ben dünyanın sonuna kadar, her gün sizlerle birlikteyim"(Mt 28,20).[103]

Ancak İncil, özellikle bugün çok önemli olan bir saptama daha yapmaktadır: İsa, aynı konuşması içerisinde defalarca "Paraclito"[104] diyerek, Gerçeğin Ruhu'nun gerçeği göstereceğini vaat etmektedir (Yu 16,13).[105] Ne anlama geliyor bu çağrı? Latince'de bu sözcük *Consolator*[106] sözcüğüyle çevriliyor, Teselli Eden. Bu Latince sözcük, kelime anlamıyla ele alındığında, yalnız olduğumuzda bizimle birlikte olan Kişi, anlamına gelmektedir. Böylelikle yalnızlığımız o eski yalnızlık olmaktan çıkmaktadır. İnsanoğlu için yalnızlık hüzün zamanı demektir: insanın sevgiye gereksinimi vardır ve yalnızlık insandaki bu sevgi eksikliğini ortaya çıkartır. Yalnızlık bir sevgi kaybının dışa vurulmasıdır, bize özel yaşamımızdaki bir kaygıyı, tehlikeyi gösterir. Sevilmeme, insan mutsuzluğunun, kişinin hüznünün ana nedenidir. *Consolator* sözcüğü işte bu hiç yalnız olmama, sevgi yoksunluğu çekmeme, sevgi nedeniyle terk edilmemiş olma durumunu tanımlar. Kutsal Ruh aracılığıyla Tanrı yalnızlığımıza girer ve sevgide hayal kırıklığına uğramış halimizi yok eder. Bu gerçek bir teselli etmedir. Sözcüklerle sınırlı kalmayan, etkin ve etkileyici bir gücü olan bir tesellidir bu. Ortaçağda, insanlara, acı çekenlerin yalnızlığına ortak olma zorunluluğu getirilmesi, işte bu Teselli Eden Ruh tanımından hareket ederek geliştirilmiş bir anlayıştır. Bu nedenle ilk hastaneler, ilk düşkünler evi hep Kutsal Ruhun adına ithaf edilmiştir: böylelikle insanlar Kutsal Ruhun görevlerini üstlenmeye başlamışlar, "teselli eden" olma işlevini üstlenmişler, acı çekenlerin, yaşlıların yalnızlıklarına

ortak olarak onları aydınlığa kavuşturmaya çalışmışlardır.

Bugün, yaşadığımız bu çağda, hepimizin çağrıldığı görev de işte bu!

Diğer taraftan Yunanca *paracletos* sözcüğü başka bir şekilde de çevrilebilir: "savunan". Anlamını İncil'de Esinlemeler Kitabı 12. Bölüm 10. ayette daha açık biçimde okuyabiliriz: "Bundan sonra gökte yüksek bir sesin şöyle dediğini duydum: "Tanrımızın kurtarışı, gücü, egemenliği ve Mesih'inin yetkisi şimdi gerçekleşti. Çünkü kardeşlerimizin suçlayıcısı, onları Tanrımızın önünde gece gündüz suçlayan, aşağı atıldı". Yüreğinde Tanrıyı hissetmeyen, insanı da hissedemez. Tanrıyı yadsıyanlar, çok kısa bir süre sonra doğaya zarar veren, sürekli olarak insanları suçlayan, insanlardan şikayet eden kişilere dönüşürler. Çünkü ancak insanları suçlayarak, doğayı hırpalayarak Tanrıyı tanımamanın yarattığı aykırı konumlarında kendi söylediklerini kendi kendileri destekleyebilirler: bunları yapan Tanrı iyi olamaz! Bu onların mantık yürütme biçimleridir. Kutsal Ruh, Tanrının Ruhu suçlayıcı değildir, o insanın ve yaradılışın savunucusudur. Tanrının kendisi bizzat insanların ve yaratılmış olanların yanındadır. Yaradılışta Tanrı, bizi savunarak kendini gösteriyor ve savunuyor. Tanrı bizim için vardır. Bunu İsa'nın kat ettiği yolu izlediğimizde açık bir biçimde görürüz. Ölüm kapısından içeri girinceye kadar bizim yanımızda olan ve bizim tarafımızı tutan tek şeydir. Bu bilinç Paulus için coşkun bir sevinç nedeni olmaktadır: "Öyleyse buna ne diyelim? Tanrı bizden yana ise, kim bize karşı olabilir?... Tanrının seçtiklerini kim suçlayacak? Onları aklayan Tanrıdır. Kim suçlu çıkaracak? Ölmüş, üstelik dirilmiş olan Mesih İsa, Tanrının sağındadır ve bizim için aracılık etmektedir. Mesih'in sevgisinden bizi kim ayırabilir? Sıkıntı mı, elem mi, zulüm mü, açlık mı, çıplaklık mı, tehlike mi, kılıç mı?... Eminin ki, ne ölüm, ne yaşam, ne melekler, ne yönetim-

ler, ne şimdiki ne gelecek zaman, ne güçler, ne yükseklik, ne derinlik, ne de yaratılmış başka herhangi bir şey bizi Rabcimiz Mesih İsa'da olan Tanrı sevgisinden ayırmaya yetecektir"(M 8,31-39).[107]

Böyle bir Tanrı bizim için sevinç kaynağıdır ve bunun için onu anar ve kutlarız. Onu tanımak, yeniden keşfetmek yaşadığımız yüzyılda büyük bir anlam taşıyor. İkinci Dünya Savaşı'nın o korkunç günlerini anmaktayız. Hitler'in tüm o korkunç eylemleri sonucunda yenilmiş olmasından ötürü, Avrupa'nın yeniden özgürlüğüne kavuşmasından ötürü sevinçliyiz. Ancak gözümüzden kaçırmamamız gereken gerçek şu ki, bugün de dünya korkunç zulümler ve tehlikelerle doludur.Tanrı anlayışının alet edilerek ve çarpıtılarak kullanılması da en az 20.yüzyılda savunulan ideolojilerin çıkış noktası olan Tanrıyı yadsımaları kadar tehlikelidir. Bu ideolojiler ve bu ideolojiler sonrasında kurulan totaliter rejimler, dünyayı, içte ve dışta, ruhların derinliklerine kadar kurak bir çöle çevirdiler. İşte tam da tarihin bu evresinde Avrupa'nın ve dünyanın İsa'da esinlenen Tanrının varlığına, Kutsal Ruh aracılığı ile yanımızdan ayrılmayan Tanrıya, her zamankinden daha çok gereksinimi var. Tanrının dünyada var olduğuna inanmak, insanı kendi kendisini yok etmekten kurtaracak tek güç olarak aramızda olmasını kabul etmek, biz Hıristiyanların görevleri arasındadır.

Tanrı tektir, üçlükte tektir: O sonsuz yalnızlık içinde değil sonsuz sevgi içindedir, üç Kişinin karşılıklı ilişkilerini kuran bu sevgidir, her varlığın ve her yaşam biçiminin ilk ve başlangıçtaki özüdür. Sevgiden yaşam bulan teklik, üçlenmiş teklik çok yüce bir birliktir. Yapı taşının, çıplak gözle görülemeyecek olan maddesel tekliğinden daha yücedir.

Bu en yüce teklik, katı ve dengeli bir duruş anlamında değildir, sevgi anlamındadır. Bu gizemin en iyi betimlenişini bize

15.yüzyılda Andrej Rublev armağan etmiştir: Teslisi betimleyen o meşhur ikona bize bu gizemli birlikteliği anlatır. Söz konusu ikona Tanrının kendisinde var olan ölümsüz gizemi betimlememektedir: bunu kim yapmaya cesaret edebilir ki? Bu gizemi tarihin bize sunduğu bir güzelliği betimlemeye çalışarak yansıtır. Mamre meşeliğinin yanında üç adamın İbrahim Peygamberi ziyarete gelişlerini konu eder (Yar 18,1-33).[108] İbrahim Peygamber bu adamların sıradan adamlar olmadıklarını hemen anladı. Tanrı, onlar aracılığı ile kendisine görünüyordu. Rublev'in ikonasında olaydaki gizem korunmuş ve farklı boyutları mükemmel bir anlatımla yansıtılmıştır: bir sır olarak kalması istenmiş ve öyle bırakılmıştır. İkonanın sanatsal zenginliğinden hareket ederek bir başka özelliğini, Kişilerin gizemini betimleyen olayın doğal çevresini irdelemek isterim. Rublev'in tek bir ağaç olarak betimlediği Marme'nin Meşeliği[109] yakınlarındayız: bu tek ağaç hayat ağacı olarak betimlenmiştir ve bu tek hayat ağacı, yeryüzünü yaratan, ayakta durmasında destek olan, kurtaran ve her türlü yaşam biçiminin kaynağı olan o teslisin, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesinin verdiği sevgiden başka bir şey olamaz. Bize Yuhanna Kitabı 1. Bölüm 14. ayeti çağrıştıran çadır[110] ve İbrahim'in evi de ikonada betimlenmiştir: "Söz beden olup aramızda yaşadı ve çadırını bizlerin arasına kurdu" (Yu 1,14).[111] Tanrı Sözünün temel kısmı insan bedenine dönüşmüş, bu halin bizzat kendisi de çadıra ve Tanrının oturduğu barınağa dönüşmüştür: Tanrı bizim sığınağımız ve barınağımız olmuştur. İbrahim'in bu üç kişiye verdiği "körpe ve besili bir buzağı" gibi hediyelerin yerini ikonada kase[112] almıştır: Eukharistia[113] işareti, Tanrının kendi kendisini armağan ettiğinin işareti: "sevgi, fedakarlık, kendini feda etme, yaradılışı izlemekte ve ortaya çıkış kaynağını oluşturmaktadır".[114] Ağaç, çadır, kase: bunlar bize Tanrının gizemini anlatıyor, onun özüne, üçlenen sevgisine, tes-

lis sevgisine yönelebilme gücü veriyor. İşte bugün kutladığımız Tanrı bu Tanrıdır. Bize neşe ve mutluluk veren Tanrı, bu Tanrıdır. O bizim dünyamızın tek gerçek umududur. Amin.

3

Hıristiyanların barışı sağlama sorumlulukları*

Bugün, 6 Haziran günü bize, altmış yıl önce Avrupa ve onun özgürlüğü için savaşılması için verilen tarihi kararı hatırlatmaktadır. Ancak yalnızca geçmişi anmayacağız. Bu hatırlama aynı zamanda gelecek için de bir yönlendirme niteliğinde olacaktır. Ama şimdi, bir an için geçmişe şöyle bir bakalım. Altmış yıl önce verilen karar, Avrupa'yı ve dünyayı, insanı hor gören, aşağılayan insanlık dışı bir diktatörden kurtarma kararıydı. İnsanlık onuru, yeni bir dünya kurmak isteyen bir gücün çılgınlığı sonucunda ayaklar altına alınmış, kullanılmış ve kendi amaçlarına alet edilmişti. Tanrıdan söz ediliyordu ama aslında Tanrı ismi, mutlak egemenliği elinde bulunduran gücün amaçlarına alet edilmiş bir etiket gibi kullanılıyordu. Tanrının isteklerinin hiç bir değeri yoktu. Önemli olan egemen gücün istek ve iradesiydi. Bu nedenle insana, Tanrının saygı duyulması gereken bir yansıması olarak değil, iş gördürülebilecek bir "insan malzemesi" olarak bakılıyordu: aslında insan, Tanrının hor görülüp yaralandığı için aşağılanıp yaralanıyordu. Sayıları bilinemeyecek kadar çok insan, toplama kamplarında basit bir malzeme gibi kullanıldılar. Azımsanmayacak kadar çok sayıda genç de savaş alanlarında toprağa düştüler: bugün biz burada bu toprağa girmiş insanları saygıyla anmak için toplandık. Savaşın her iki tarafında

* 6 Haziran 2004 günü; Bayeux Katedralinde yapılan anma töreninde yapılan konuşma.

da çarpışanların şu anda Tanrının merhametine sığındıklarını biliyoruz. Her biri Tanrının evladıdır, her biri tek tek Tanrı tarafından tanınır, onun tarafından sevilir, isimleriyle bilinirler. Şimdi iyi ellerde olduklarını biliyoruz, onlar artık Tanrının ellerindeler, merhamet ve bağışlamanın hayırlı ellerindeler. Bugün, Tanrının bu hayrı üzerinde düşünmek, yeniden insan onurunu ve her insanı tekil olarak düşünmemize yarayacak bir miras gibidir. Bize ne kadar yabancı ve sevimsiz gelirse gelsin, her insanın Tanrının bir görünümü olduğunu kabul etmeyi öğrenmeliyiz. Her insana baktığımızda, gelecekte yol arkadaşımız olacağını, başka bir dünyada yeniden karşılaşacağımız bir yol arkadaşımız olduğunu kabul etmeliyiz. Sonsuz hayatla ilgili, bir gün Tanrı ile yüz yüze geleceğimizi düşünerek, gündelik hayatımızda ve yaşamımızın bütününde yeni bir istek, eğilim ve yetenek geliştirmeliyiz. Benim kuşağımda, öte dünya ve sonsuz yaşam fikri hep bir kenara atılmış, geçiştirilmiş ve hatta kilisenin vaazlarında bile ikinci derecede önem taşıyan, sıradan bir konu olarak algılanmıştır. Gerek inananlar, gerekse Söz[115] söyleyenler, belki de öte dünya düşüncesine fazla kapılmanın Hıristiyanları bu dünyayı önemsememek, bu dünyanın işleriyle ilgilenmemek gibi, bu dünyanın tarihsel ve somut gerçekliği üzerinde fazla durmamak gibi bir sonucu olabileceğinden kaygılandılar. Hıristiyanların bu dünya düzenini kurma konusunda yarım ağız ilgileneceklerini, bu uğraşta gönülsüz olacaklarını sandılar. Hıristiyanların yaşadıkları bu dünyadan öte dünyaya kaçıp gitmek gibi bir tutum takınmasalardı, dünyanın daha iyi ve daha insanca yaşanılabilecek bir yer olacağı yüzyıllardan beri söyleniyordu. Bu durumda, öte dünyayı düşünmek için daha çok zamanın olduğu, şimdi dünyayı daha yaşanabilir kılmak için daha çok çalışmak gerektiği düşünülüyordu. Elbette bu ideolojilerle dünya daha yaşanabilir ve daha insanca olmadı, tam tersine,sonsuz yaşamın bilinci ve so-

rumluluğunun ışığı altında şimdiki zamanı yaşayan, yaşadığı günlere daha derin ve yoğun bir anlam kattı. Tanrı bize rahatımıza bakıp, verdiği yeteneklerimizi kullanmamamızı değil tam tersine bize bahşettiği değerli yeteneklerimizi değer üretmekte kullanmamızı söyler (Mt 24,14-30).[116] Diğer taraftan sonsuz yaşam bilinciyle yaşayan kişi, her şeyi ve hemen isteme, her şeyi ve hemen tüketme açgözlülüğünden kurtulur. Çünkü içinde bulunduğu zamanın çalışma zamanı olduğunu ve büyük bayramın zamanının daha sonra geleceğini bilir. Şu anda önünde bulunduğumuz bu ölüm tarlaları bizi ölümü unutmamaya, şimdiki zamanı, sonsuzluk ufkunu göz ardı etmeden iyi yaşamaya davet ediyor.

Bu düşüncelerimizi çok iyi özetleyebilecek üç anahtar kelime var: bağışlama, barış, sorumluluk. İkinci Dünya Savaşı'nın kanlı çarpışmalarından sonra, yüreğimizle ve derin şükranlarımızla değerini bildiğimiz bir bağışlama dönemi başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri, bir zamanların hasımlarının kalkınıp ayağa kalkabilmeleri ve yeniden doğup yaşayabilmeleri için, geniş ve kapsamlı bir yardım programını uygulamaya koydular. İngiltere ve Fransa, İkinci Dünya Savaşı sırasında düşmanları olan ülkeleri, bağışladılar ve el sıkıştılar. Charles De Gaulle, bunun anlamını şöyle açıkladı: bir dönem düşman olarak kalmak bizim zorunluluğumuz idiyse, şimdi dost olmak bizim sevincimizdir. Avrupa'da, özellikle de Atlantik ötesi ittifakla gerçekleştirilen ve dünya tarihi için önemli kararlardan biri olarak bu bağışlama süreci, Hıristiyanlık inancının ruhunun özünden doğmuştur. Yalnızca affetme, bağışlama barışı yaratabilir, koşulları iyileştirecek olan şiddet değil adalettir. İçinde bulunduğumuz çağda, yaşanılan anlaşmazlıkların çözümlenmesinde geçerliliği olan siyasal tavrın ana ilkesi, ölçütü bu olmalıdır. İbranilere Mektup'da Kurtarıcı İsa'nın kanından coşkuyla söz ederken, başka bir çığlık daha yükselmektedir, Habil'in akıtılmış kanın-

dan daha da farklı olan (İb 12,4).[117] Bu misillime yapan, intikama çağıran bir çığlık değildir, bu bağışlamaya çağrıdır. Efeslilere yazılan mektupta da aynı gerçeklikten söz edilir: bizim barışımız Kurtarıcımızdır. Ölümüyle birlikte o ayrımcılık, kin ve düşmanlık duvarını yıkmıştır. Akan kanıyla, yani ölüme ve kaybına kadar giden sevgisiyle, ölüm deneyimi sırasında bile, yanı başında ve çok uzağında olanlara tek bir şeyi anlatmaya çalışıyordu (Ef 2, 14-22).[118] Göstermeye çalıştığımız Tanrı budur, bize rehber olması gereken insan görüntüsü de budur. Kurtarıcının barışı Hıristiyanlık sınırlarını aşar ve gerek yakındakiler için gerekse uzaktakiler için geçerliliğini korur. Gerek küçük, gerekse büyük şeylere karşı davranış özelliğimiz onun tutumuna dayanmalı ve onun izini sürmelidir.

Böylece düşünce silsilemizin son anahtar kelimesine geliyorum: "sorumluluk" kavramına. Birinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak ve İkinci Dünya Savaşı deneyiminden sonra gittikçe güçlenen bir çığlık yükseldi : "Bir daha asla savaş olmasın!". Ne yazık ki yaşanılan gerçek bu istekten oldukça farklı bir görüntü sergiliyor: 1945'i izleyen yıllarda dünyanın farklı coğrafyalarında son derece kanlı felaketler yaşandı. Bir kez daha haksızlık ve kötülüğün, saklandığı yerden başını kaldırmasından ve ne yazık ki zaman zaman askeri güçleri de araya koyarak, haksızlık ve kötülüğe karşı barış ve adaleti savunmanın gerekli olacağından kaygı duymalıyız. O halde umudumuz ne olmalıdır? Ne yapmalıyız? 20. Yüzyılın totaliter ideolojileri bize haksızlığın olmadığı özgür bir dünyanın yeniden inşa edilmesini vaat etmişlerdi ama bu hedefi gerçekleştirebilmek için ileri sürdükleri iddialar masum insanların kıyımıyla, *ekatomb*'la[119] sonuçlandı. Ancak bu ütopik rüyalar Hıristiyanların vicdanlarına işledi, izini bırakacak biçimde derinden etkiledi ve yer etti. İnsanlar yaşadıkları tarihsel dönemde ve o tarih için bir umut beklentisi ve isteği içindey-

ken, Kurtarıcının yeniden yeryüzüne dönmesinin beklentisi, tarih dışı bir zamandaki kurtuluş umuduna gönderme yapmaktadır. Yeni Ahitteki "Tanrının Krallığı" teriminden hareket ederek, "Tanrı" kavramını bir kenara atmak ve hem Hıristiyanları hem de Hıristiyan olmayanları aynı biçimde kucaklayan yeni bir ütopyayı betimlemek için "krallık" kavramından söz etmek tercih edilir oldu: "krallığı", yani daha iyi bir dünyayı yaşarken, tarih sürerken kurmak gereklidir. Oysa ki inancımızdan yararlı hiçbir şey çıkartılmıyor ve bu "krallık"ı kurmanın reçeteleri, ideolojilerin yanlış anlamalarına meydan bırakacak kadar da belirsiz. Ancak ideolojiler ve ütopyalar, insanları yanlışa yöneltebilecek yalancı hayaletlerdir. Bir kez daha kendi kendimize sormalıyız: "bize ne vaat edilmişti?", "ne yapmamız gerekir?". Hıristiyanlığın bu sorulara verdiği yanıt üç aşamalıdır. Öncelikle insanlar tarafından inşa edilen değil Tanrı tarafından armağan olarak verilen göklerin vaat edilmiş Kudüs'ü vardır. Bu hikâyenin ötesinde, insan özgürlüğünün bir kez daha kötü amaçlarla kullanıldığından, kötülüğün bir kez daha tüm dünyaya egemen olmaya çalıştığından söz eden o eski kehanetten dem vurulur. Yuhanna'nın Esinlemeleri bu sonu korkunç görüntüler çizerek ayrıntılarıyla anlatır. Bu karanlık görüntülerin arasından bütünün diğer yarısı da görülebilmektedir ve o taraf da çok önemlidir: Tanrı kötüyü de seçilebilecek kadar özgürlüklere izin veriyorsa (bu tezde doğrulanan şeyler, her seferinde farklı farklı da olsa çoktur), O, dünyanın ellerinin arasından kayıp gitmesine hiçbir zaman izin vermeyecektir. Evet, Esinlemelerde yıkımdan söz edilir ama bu sınırlı bir yer tutar, gelecekte yaşanılacak bu kötü kader, kitabın belirli bir yüzdesini örneğin üçte biri kadar bir yer kaplar.

Dünya, her ne kadar gelişebileceği bir zemin bulsa da kötülüğe değil, Tanrıya aittir. Bu kesin olarak bilinen temel bir doğ-

rudur ve kıyamet görüntülerinin yer aldığı kitapta çok önemli ve kesin bir sonuca ulaşmış yargıdır. Nitekim, Esinlemelerin anlattığı, gelecekte gerçekleşecek o korkunç şeyler, zaten önceden bilinmektedir; onlar dünyaya tümüyle egemen olmayı başaramayacaklardır ve dünyayı yakıp yıkamayacaklardır: ilettiği mesajın özü budur.[120]

Son olarak, geleceğe yönelik olarak sorduğumuz soruların Hıristiyan inancı çerçevesinde verilecek yanıtta, üçüncü aşamanın adı *Ethos*'dur, yani sorumluluktur. Özgürlüklerde yoksun bir dünya olması pahasına da olsa sonunda daha iyi ve doğru bir dünya inşa etme konusuna odaklanan, tarihsel ilerleyerek gelişme anlayışının büyülü bir çekiciliği değildir bu. Tanrı dünyaya destek olmaktadır. Bu desteğini özünde bizim özgürlüklerimize dayanarak vermektedir. Bu özgürlük iyiye yönelik ve kötünün özgürlüğüne karşı durabilen bir özgürlük kullanımı olmalıdır. İnanç daha iyi bir dünya yaratmaz. Ancak, kötülük denizine karşı durabilecek set, mevzi ve siperleri oluşturacak tüm etik güçleri uyarır ve birleştirir. İnanç, kötülüğe yönelerek özgürlüğümüzü çarpık bir biçimde kullanma girişimlerine karşı iyiliği seçme özgürlüğümüzü uyandırır ve güçlendirir. İkinci Dünya Savaşı'nda toprağa verdiğimiz insanların mezarlarından bizlere, iyi güçleri daha da güçlü kılma sorumluluğu mesajı çıkmaktadır: bu çalışmak için yapılan bir davettir, bu, destek noktası, merkezi Tanrı olan bütünleşmiş, birleşmiş bir dünyayı oluşturan tüm o gerçeğin ve değerlerin doğması ve güçlenmesi için yaşamak ve bunun için gerekirse acı çekmek için bir davettir. Tanrı, İbrahim Peygambere en az on doğru adam bulabilirse Sodom şehrini yok etmeme sözü vermişti (Yar 18,32).[121] O halde, bir şehrin yıkılıp yok olmaması için, o adamların sayısının onun altına düşmemesine çalışmalıyız.

4

Bağışlanma lütfu*

İkinci Dünya Savaşı'nda kaybettiğimiz ölülerimizin aziz hatıraları önünde diz çöküyoruz. Savaş denilen o kanlı kıyımda umutları ve gelecekleri yıkılan gençlerimizi düşünüyoruz. Ve biz Almanlar olarak, onların gelecekle ilgili ideallerinin ve Devlete karşı olan ilişkilerinde gösterdikleri dürüstlük ve güvenin, haksız ve adaletsiz bir rejimin ellerinde alet olması daha da çok üzüyor, yüreklerimize işliyor.

Ancak, yalnızca Tanrının görebildiği vicdanlara sahip bu gençlerin onurları lekelenmemiştir. Onların her biri, sürdürdükleri yaşamla ve ölümleriyle tek başlarına Tanrının önündedirler; her biri, bütün ölülerimiz gibi, bağışlayıcı iyiliği ile sakınıp gözleyen, bildiğimiz o Tanrının önündeler. İç dünyalarında yaşadıkları korkunç iç hesaplaşmalar, kuşku ve sorulara karşın onlar yalnızca görevlerini yaptılar. Ama şimdi onlar da bize bakıyor ve soruyorlar: "Ya siz? Sizler, çocuklarınız savaşa gitmesin diye ne yapardınız? Dünyanın bir kez daha yalan, şiddet ve nefretle yıkılıp yok olmaması için ne yapardınız?

Eğer bu bir acı ve bir vicdan muhasebesi anı olmasının yanı sıra bir de minnettarlık anıysa, bunun nedeni, bu mezarlar üzerinden bir bağışlanmanın doğmuş olmasıdır.[122] Bir zamanlar birbirleri ile düşman olanlar şimdi el ele tutuşarak aynı yolda

---

* 5 Haziran 2004 tarihinde, Almanya'nın Caen kentindeki La Cambe mezarlığında yapılan konuşma.

yürüyen dostlar oldular. Her ne kadar geçmiş bir olayın bakış açısıyla bakıyor olsak da, ölülerimizin gösterdikleri fedakarlıklar boşa gitmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra birbiriyle savaşan ülkeler arasında, özellikle de Fransızlar ile Almanlar arasında hınç, kin ve düşmanlık kalmıştı. Bu nefret ruhları zehirliyordu. Versailles Anlaşması[123], bilinçli olarak Almanya'yı aşağılamak istiyordu. Anlaşma çok yüksek savaş tazminatları yüklenmişti. Böylece üstlenilen yükler, insanları oradan oraya savurdu ve uç ideolojilere ve diktatörlüğe kapılar ardına kadar açılmış oldu. Almanya'yı özgürlüğüne, kaybedilen onuruna ve itibarına, eski büyüklüğüne kavuşturmak safsatası yandaş buldu ve bu amaçla toplumda aynı amaca doğru yürüyen insanların sayısı arttı. Ancak "göze göz, dişe diş" ilkesinin barışı getiremeyeceğini hep birlikte gördük. Tanrıya şükürler olsun ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aynı şeyler yinelenmedi. Marshall Planı ile Amerikalılar biz Almanlara yaptıkları büyük yardımlarla, özgürlük ve refahı sağlayarak ülkemizi yeniden kurabilme fırsatı verdiler. Sömürgecilik döneminin sona ermesiyle kurulan yeni dünya düzeninde ve Batı ile Doğu arasında şiddetli anlaşmazlıkların yaşandığı bu dönemde, hemen, yalnızca birleşmiş bir Avrupa'nın gelecekte dünya tarihinde söz hakkı olabileceği bilinci olgunlaşmıştı. Kıtamızı paramparça eden ulusalcı ideolojilerin, yerini yeni bir dayanışmaya bırakması için ortadan kalkmalarının gerekliliği anlaşılmıştı. Fransa ve Almanya arasında, arkalarında yalnızca kanlı izler bırakmış olan ve yüzyıllarca süren anlaşmazlıklardan sonra, bu gerçeğin uygulanma gerekliliği anlaşılmıştı. Tanrıya şükürler olsun ki, Fransa ile Almanya arasında git gide daha da pekişen bir dostluk, 20.yüzyılın ikinci yarısından sonra, özellikle de 50'li yılların başlarında, birleşmenin ilk çekirdeğini oluşturdu ve bu çekirdeği çevreleyen daireler gittikçe daha dışarıya doğru büyümeye başladı. Bugün, bize o bir

zamanların ölüme yazgılı anlaşmazlıklarını anımsatan bu mezarların başında, dost olarak ve birbirini bağışlamış insanlar olarak duruyoruz.

Şimdi geçmişe dönüp, aşama aşama gelişen bu bağışlama ve dayanışma sürecine baktığımızda, bunun, biçimsel olarak yeni dünya düzeninin gerektirdiği ve olanaklı kıldığı, akla dayalı bir süreç olduğunu görüyoruz. Ancak bundan, aklın kendiliğinden birleştirici bir biçimde algıladığı ve bu şekilde geliştiği anlamı çıkmamalı. Tarih, bize sık sık akla ve mantığa aykırı davranıldığını göstermektedir. Bağışlama siyaseti sürecinin yaşama geçirilmesi, çok sayıda siyasetçinin eseridir: Adenauer, Schumann, De Gasperi, De Gaulle'nin isimlerini anmalıyız. Onlar zeki ve tarafsız insanlardı ve sağlıklı bir siyaset gerçekliğine sahiptiler: bu gerçeklik, bu insanların aklın *Ethos*'u, arınmış ve duruluğa ermiş bir aklın *Ethos*'u olarak tanımladıkları şey, köklerini Hıristiyanlık *Ethos*'unun toprağına salmıştı. Siyasetin saf bir pragmatizm olmadığını, ahlâki bir olay olması gerektiğini biliyorlardı: siyasetin taraflarından biri adalet ve adaletin yanında barıştır. Siyasal düzen ve güç, kaynağını hakkın temel ilkelerinde bulmalıdırlar. Eğer politika özünü, gücün ahlâki temellere dayanmış halinden ve kaynağı haklar ilkesi olan bir düzenden oluşturuyorsa, o halde bu politikanın dayanak noktası temel etik ölçütlerdir diyebiliriz. O halde, adaletin temel ölçütleri nerede oluşup gelişmektedir? Onları nerede aramalı ve nerede bulmalıyız? Bu insanlar için, adaletin temel dayanak noktasının, tüm çağlar boyunca geçerliliğini korumuş olan On Emirde yazılı olanların olduğu çok açıktır; onlar bu emirleri, Hıristiyanlığın verdiği mesajlar ışığı altında bir kez daha okumuşlar, bu konu üzerinde derinlemesine düşünmüşler ve yeniden yorumlamışlardır. Hıristiyan inancının, Avrupa'nın yaşamasındaki tarihsel rolü tartışma götürmez bir gerçektir. Yalnızca Avrupa'nın doğuşu

değil, aynı zamanda Yunan-Roma Uygarlığının yıkılmasından ve barbar akımları döneminden sonra yaşamasında da Hıristiyanlık inancının büyük payı vardır. Aynı şekilde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın yeniden doğuşu da kaynağını Hıristiyanlıkta ve Tanrıya karşı olan sorumluluğunda bulur: Nazizmin yıkılmasından sonra kabul edilen Alman Anayasamızda da çok net bir biçimde yazılı olduğu gibi, haklara dayalı Devletin özünün ve temelinin bu olduğunu biliyoruz. Bugün, haklar ve adalet konusunda kale gibi güçlü, farklı kültürlerden gelen farklı kişiler için ortak bir Avrupa inşa etmek isteyen kimse, Tanrı ile ilgili hiçbir şeyi tanımayan, belirli bir kültüre dayanmayan ama tüm kültürleri kendi adalet metresi ile ölçmeye kalkan soyut bir akla dayanmayı düşünmemelidir. O halde hangi adalet metresini kullanmalıdır? Böylesine soyut bir akıl hangi özgürlüğü güvence altına alabilir neleri reddedebilir? Bugün hala Tanrı karşısında duyulan sorumluluk, yüce değerlere dayanmak, Hıristiyan inancı gerçeği, herkes için ortak olduğu için Hıristiyanlık inancına özgü açıklamalarının ötesinde yer alan her türlü değer, ekonomik bir cephe olmaktan çok öteye geçebilecek bir Avrupa'nın inşası için vazgeçilemeyecek güçlerdir: yalnız kendisi için değil, tüm insanlık için geçerli olabilecek bir haklar topluluğu, bir haklar kalesi bu güçlerle kurulabilir.

La Cambe'de yatan ölüler, Tanrının huzurunda barış içindeler ama bize sormaya devam ediyorlar: "Sizler, barış için ne yapıyorsunuz?". Haklara kaynaklık eden ilkeleri yitirebilecek ve ait olduğu köklerden bizi söküp atabilecek bir Devlete karşı durmamız için bizi bekçi tayin ediyorlar. İkinci Dünya Savaşı'nın yaşattığı acılar ve yaşanan kötülüklerin anısı ile Tanrıya şükürler olsun ki Avrupa'da gerçekleşmiş olan bağışlamanın şanlı geçmişinin anısı, bize Avrupa'yı ve dünyayı iyileştirecek güçlerin nerede olduğunu göstermektedir. Yalnızca Tanrıyı dünyamı-

za sokabilirsek, yalnızca bunu yapabilsek, yeryüzü daha aydınlık ve dünya daha insancıl olabilir.

NOTLAR

[1] Svolta per l'Europa (Avrupa'nın dönüm noktası), San Paolo, Cinisello, 1992.

[2] Heredot, Tarih I, 4, Torino 1996,63

[3] Avrupa'nın oluşumuna, gerek coğrafi gerekse, değerler anlamında geniş ve keskin bir bakış için bkz. P.Brown.

[4] Sınır yolu, patika, sınır çizgisi anlamında Latince sözcük. Burada Akdeniz, ayrım çizgisi olarak su yolu kastedilmektedir (Ç.N.)

[5] Fransa kastedilmektedir (Ç.N.)

[6] Bkz.H Gollwitzer, Europa, F.Prinz.

[7] Bkn. Gollwitzer, a.g.e., s:826.

[8] Burada genel olarak tüm İslam dinini kabul etmiş devletlerin Bizans'a yönelik olarak 7.yüzyıldan itibaren başlayan akın ve fetihleri kastedilmektedir. Bununla birlikte İtalyanca'da yaygın olarak kullanılan "Türkler"ile ilgili terimler nedeniyle, bu akınların, Türk Devletlerinin ve Beyliklerinin, daha 5. yüzyılda Hun Türkleri ile başlayan akınlarını da içeriyor olabileceğini düşündürmektedir. (Ç.N.)

[9] Rahiplik kurumu ile ilgili zengin bir okuma önerisi olarak H.Fisher ve F.Prinz'i öneririm.

[10] Endro Von İvanka, 1990 yılında "Plato Christianus, Kilisenin Pederleri'ne anlayışında Platon eleştirisine giriş" isimli kitabın yazarı teologdur. (Ç.N.)

[11] Tevrat, Yaratılış Kitabı 14.Bölüm 18.ayet: Yüce Tanrının kahini olan Şalem Kralı Melkisedek ekmek ve şarap getirdi. (Ç.N.)

[12] E.Von Ivanka, 1968.

[13] Hıristiyanlık inanışında ruhların rehberi olan kişiye verilen ad. İsa Peygamber İyi Çoban olarak anılır. (Ç.N.)

[14] Aziz Gelasius I , 492-496 tarihleri arasında papaplık yaptı. Dünya değerlerinin ruhani değerlere uyması gerektiğini ileri sürdü ve Roma Kilisesi'nin üstünlünü savundu. İstanbul Patriğine, metropolit rütbesine karşı çıktı. Papaz sınıfına sıkı bir disiplin getirdi. Özellikle Gelasius Kararnamesi ile tanındı. Kutsal Kitap'ın ana metinleri ile şüpheli metinleri birbirinden ayıran bu kararnamenin Damaius tarafından çıkartıldığı söylenir. (Ç.N.)

[15] Okuma metinleri ve belgeler için Bkz. U.Duchrow. Konu ile ilgili geniş bilgi ayrıca H.Rahner, 1979 içindedir. Stephan Horn bana, Büyük Lui'nin bir metnini sağladı. Bu metinde, Papanın 22 Mayıs 452 tarihinde İmparatora yazdığı mektup bulunmaktadır ve Kalkedon'a 28 Emirin reddedildiği yazılmaktadır. Bu metnin içeriğinde, Konstantinopolis'in, Roma'nın yanı sıra, İmparatorluk merkezi olarak öncelikli konumu vurgulanmaktadır. "Habeat sicut optamus Constantinopolitana civitas gloriam suam, et protegente Dei dextera diuturno clementiae vestrae fruatur imperio, alia tamen ratio est rerum saecularium alia divinarum, nec praeter illam petram quam Dominus in fundamento posuit stabilis erit ulla constructio" (Kostantinopolis yurttaşlarının bir soyluluğu var ve Tanrı uzun süredir lütfu ile sizin imparatorluğunuzu desteklemektedir.bununla birlikte, gerek dünya ile ilgili gerekse Tanrıya karşı görevleriniz vardır.İmparatorluğun temellerini güçlendirmek ve istikrarı sağlamaktır). Bu sorun hakkında ayrıca bkz.A.Michel. Yine aynı ciltte, Thomas O.Mar-

tin'in Kalkedon'a 28 Emir hakkındaki katkısı da bulunmaktadır.

16 Fransa'da 754-978, Almanya'da 754-911, İtalya'da aralıklı olarak 774-901 arasında hüküm süren sülalenin hükümranlığı anlatılmaktadır. Sülaleye Charlemagne'ye atfen Karolenj'ler ya da Karlovenj'ler denilmektedir. Karolenj İmparatorluğu, Charlemagne zamanında (M.S.742-810) en parlak dönemine ulaştı. Öldüğünde bütün Avrupa, Kuzey Denizi'nden Akdeniz'e, Atlas Okyanusu'ndan Elbe-Saale-Tuna hattına, İtalya'da Benevento'ya ve İspanya'da Ebro ırmağına kadar tek krallın yönetimi altında birleşmişti. Daha sonra aile arasında topraklar paylaşıldı ve ayrı ayrı krallıklara bölündü. Çöküş dönemi olan bu dönemden sonra aile, bu krallıkları yöneten çeşitli kolların ortadan kalkmasıyla son buldu. (Ç.N.)

17 Doğu Roma İmparatorluğu. Romalılar, doğuda sahip oldukları toprakları, Germenlerin, İslavların ve Perslerin saldırılarından korumak amacıyla bir askeri ve siyasi merkez kurdular. Constantinus, eski Bizantion'un yerine, kendi adına verdiği şehri, Kostantinopolis'i işte bu amaçla kurdu. Bununla birlikte, Roma İmparatorluğunun 395 tarihinde yıkılmasından sonra Roma İmparatorluğundan ayrılarak bağımsız bir imparatorluk haline geldi. (Ç.N.)

18 O.Hiltbrunner, 1950, s:102.

19 Yazara özgü bir tanımlama olarak, orijinaline uygun olarak çevrilmiştir. Kral kavramının kapsamı belirsizdir. Bu ad çok zaman tek başına ve az çok etken otoriteyle uyruklarını yöneten hükümdarı ifade eder. Genellikle ömrünün sonuna kadar en yüksek devlet otoritesini, bütün devlet başkanı yetkilerini, seçim ya da veraset yoluyla elinde bulunduran ya da bulundurma yetkisine sahip kimseye kral denmektedir. İmparator ise, çeşitli milletlerden meydana gelen büyük bir devleti yöneten kimsedir. İmparatorluk, farklı din, ırk ve uluslardan insanların bir arada

yaşadığı topluluğu anlatmaktadır. Osmanlı, Pax Ottomana çerçevesinde, farklı insan topluluklarının barış içinde bir arada yaşadığı bir yönetim biçimi olması nedeniyle, İmparatorluk tanımına daha uymaktadır. (Ç.N.)

20 Protestanlık. Hıristiyan dininde geniş kapsamlı bir reform hareketidir. Bu harekete Rönesans'ın getirdiği ulusallık bilinci de etken olmuştur. Bu yüzden Protestan Kiliseleri bağımsız ve ulusaldır, Katolik Kiliseleri gibi Papanın yetkesine bağlı ve uluslar ararsı nitelikte değildir. Kuramsal açıdan birçok Katolik dogmalarını yadsımıştır. Örneğin, Tanrı bağışının karşılıksız olduğu,günah çıkartmanın zorunlu olmadığı, bir Hıristiyan'ın sorularının karşılığını papadan değil en yüksek yetke olarak kutsal kitaptan alabilir,Hıristiyanların Tanrıya ulaşmak için kilise görevlilerine gereksinimleri yoktur, papazlar evlenebilir gibi yeni ve aklın süzgecinden geçmiş reformcu yanları vardır. (Ç.N.)

21 Almanya ve İskandinav ülkelerinde Luther'ci, İngiltere'de Anglikan, Fransa ve İsviçre'de Calvin'ci, İskoçya'da Presbiteryen kiliseler Protestanlıktan kırılmaları anlatır. Hepsi Protestan'dır ancak aralarında görüş ve öğreti ayrılıkları vardır. Bu ayrılıklar, ibadet yöntemlerinden bağış ve kurtuluşun niteliği gibi temel dogmalara kadar çeşitli alanlarda belirmektedir. (Ç.N.)

22 Roma İmparatorluğu'nun başkenti Roma, dili Latince'dir ve Hıristiyanlık mezhebi olarak Katolikliği seçmişlerdir. Hıristiyanlık Papanın dinsel başkanlığını kabul eden bir anlayıştadır. Tarihi olarak Batı Roma İmparatorluğu bu nedenle Latin-Katolik olarak adlandırılır. Hıristiyanlığın birliğinin sağlanması ve Kutsal İmparatorluğun kurulması için Papayı baş Hıristiyan yönetici saymak gerekir düşüncesine karşı çıkan kimi din görevlilerinin Kiliseden ayrılması sonucunda Hıristiyanlıkta mezhepçilik başlamıştır.16. Yüzyılda Roma kilisesini protesto eden Alman papaz Martin Luther'in reformuyla oluşan mezhebe Protes-

tanlık adı verilmiştir. Almanya'da gelişmeye başladığı ve o tarihlerde Almanya topraklarında Germen İmparatorluğu hüküm sürdüğü için Germen- Protestan olarak adlandırılır. Hıristiyanlığın üçüncü mezhebi ise Ortodoksluktur. M.S.1054 yılında Roma'dan ayrılan, onu tanımayan Bizans ve ona bağlı Doğu Kiliseleri Ortodoks'tur. Kiliselerin dini lideri Patriktir. Bu topraklarda gelişen kültür Yunan kültürü, dil Yunanca olduğu için Bizans- Ortodoks, Yunan-Bizans ya da Yunan-Ortodoks olarak adlandırılırlar. (Ç.N.)

23 Siyaset sözcüğü olarak laiklik, dünya işlerini dinden ayırma olarak tanımlanan laiklik, derebeylik düzeninin teokratik devlet anlayışına karşı bir burjuva tepkisidir. Metnin daha ileri bölümlerinde seküler ve sekülerizmle birlikte de kullanılacaktır. Toplumbilimsel bir terim olarak sekülerlik,dünyalılaştırma, dinden bağımsızlaştırıp laikleştirmeyi dile getirir.Felsefi anlamda, dünyacılık adı da verilen kavram, metafiziği bir yana bırakarak dünyayla uğraşmayı yeğleyen, olguculuk akımının getirdiği bir eğilimdir. Öte dünyadaki yaşamı düşlemek yerine dünyadaki yaşamı düzenlemek gerektiğini ileri sürer .(Ç.N.)

24 A.J. Toynbee, 1958, s:370; J.Holdt, 1997, s:53.

25 O. Spengler, Münih 1927. İleri sürdüğü tez çerçevesinde yapılan tartışmalar için bkz. Holdt içinde s:13-17. Spengler'in tezine karşı çıkış, özellikle iki dünya savaşı yılları arasındaki dönemde, ahlâk felsefesi çalışmalarının vazgeçilmez konusu oldu. Bunun için bkz. Steinbüchel, 1938 ve 1947.

26 E. Chargaff'ın şu cümlesine de gönderme yapılması zorunlu hale gelir: "*herkesin aslan kesildiği ve istediği her şeyi yapabildiği yer, örneğin serbest piyasa/pazarda, toplum kan revan içinde kalmış cesetler toplumuna döner*", E. Chargaff, Stuttgart, 1955, s:168.

[27] Tevrat'ın Çıkış Bölümünde yazılı olan ve Tevrat'ın temel ilkelerini oluşturan, Tanrının Musevilere gönderdiğine inanılan on buyruk. Bu buyrukların iki taş levha üzerine tanrının parmağıyla yazıldığına inanılır. Bu on emir şunlardır:

1. Benden başka hiçbirTanrı'ya tapmayacaksın.
2. Put yapmayacaksın.
3. Tanrı adını gereksiz yere kullanmayacaksın.
4. Cumartesi gününü kutsal sayacaksın ve hiçbir iş görmeyeceksin.
5. Ana-Babana saygı göstereceksin.
6. Öldürmeyeceksin.
7. Zina etmeyeceksin.
8. Çalmayacaksın.
9. Yalan söylemeyeceksin.
10. Komşunun evine, karısına, kölesine, cariyesine, malına göz koymayacaksın.

[28] Kapalı sayı, kapalı, kuşatılmış yer, konum anlamında Latince deyiş. Hukukta aynî haklarda kapalı adet ilkesini ifade eder. Buna göre aynî haklar kanunda teker teker sayılmıştır ve taraflar kendi iradeleriyle, kanunda yazılı aynî haklardan başka yeni bir aynî hak tipi yaratamazlar. (Ç.N)

[29] Ya Tanrı ya doğa, Tanrı ya da doğa anlamına gelen Latince deyiş. (Ç.N.)

[30] Muhafız, koruyucu anlamında Latince sözcük (Ç.N.).

[31] Hıristiyanların kutsal kitabı. Yeni sözleşme (ahd) anlamındadır. Eski ahit ise Yahudi dininin kutsal kitabına verilen addır. Ahit sözcüğü ile Tanrı ile yapılan sözleşmeyi gönderme yapılmaktadır. Bu sözleşme gereği Tanrının buyruklarını yerine getirecek olan İsrail oğullarına Tanrı Filistin'i verecektir. Ancak Yahudiler, Eski Ahitle Tanrıya verdikleri sözleri yerine getirme-

dikleri için vatanlarından sürülerek cezalandırılmışlardır. Ne var ki Tanrı onlara acımış ve Yeni Ahitle yeni bir anlaşma önermiştir. Bu yeni sözleşmeye uyarlarsa Filistin onlara tekrar verilecektir. (Ç.N.)

32 Kurtarıcı anlamında Latince sözcük. (Ç.N.)

33 Sözlük anlamıyla yol demek olan Tao, topyekûn düzenin dile getirilişidir. Taoculuğun kurucusu Lao-Tse'dir. Evren bu ilkeyle var olmuştur ve bu ilkeyle gelişmektedir. Evrende bir düzen vardır, adı Tao'dur. Ancak bu dozen Taoculuğa gore bir gerçekler düzeni değil, bir düşler düzenidir.

34 Sanskritçe'de hukuk ve varlık anlamlarını dile getiren terim. (Ç.N.)

35 Özdekçi ve tanrısız bir Hint inanç yapısı. Çin, Japonya, Tibet etkin olan bir inançtır. Yaratılmamış ve yok olmayacak bir ilk özdek vardır. Bu ilk özdek, mekanik bir yasayla evreni ve evrensel olan her şeyi oluşturmuştur. Her şey doğar, yaşar ve ölür, diğer bir deyişle evren evrimseldir ve sonsuzca gelişmektedir. (Ç.N.)

36 Sanskritçe acıdan kaçma anlamına gelen bir sözcük. Hint Budizm'inde acıdan arınmış ruhu anlatan bir terimdir. (Ç.N.)

37 Yahudi peygamberi Yakup'un lakabıdır. Yahudiler bundan ötürü İsrail oğulları adıyla anılırlar. Sözcük olarak İbranicide tanrıya karşı savaşan,onunla güreşen anlamındadır. (Ç.N.)

38 Yaratılış Kitabı 9.Bölüm 6. ve 7. ayetler: "Kim insan kanı dökerse, kendi kanı da insan tarafından dökülecektir. Çünkü Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Verimli olu, çoğalın. Yeryüzünde üreyin artın." 8. ayet: Tanrı Nuh'a ve oğullarına şöyle dedi: 9-10.ayetler: "Sizinle ve gelecek kuşaklarınızla, sizinle birlikte bütün canlılarla-kuşlar, evcil ve yabanıl hayvanlar, gemiden çıkan bütün hayvanlarla-anlaşmamı sürdürmek istiyo-

rum. 11. ayet: Sizinle anlaşmamı sürdüreceğim:Bir daha tufanla bütün canlılar yok olmayacak. Yeryüzünü yok eden tufan bir daha olmayacak." (Ç.N.)

[39] Tevrat, Danyal (Daniel) kitabı 2. bölüm 44. ayet: Bu krallar döneminde Göklerin Tanrısı hiç yıkılmayacak, başka halkın eline geçmeyecek bir krallık kuracaktır. Bu krallık önceki krallıkları ezip yok edecek, kendisiyle sonsuza dek sürecek. (Ç.N.)

[40] Tevrat, Danyal Kitabı 2.Bölüm 34. ayet: Sen bakıyorsun ki, bir taş insan eli değmeden kesilip heykelin demirden, kilden ayaklarına çarparak onları paramparça etti. (Ç.N.)

[41] M.Ö.167 yılında Suriye Kralı Aniokhos IV Epiphanes, Musevilerin din özgürlüğünü ortadan kaldırarak Yahudileri Yunanlaştırmak istedi. Bunun üzerine Asmon ailesinden gelen haham Mattatias, gerek Kudüs'te yaşayanları gerekse, Anadolu, Mısır, İran, Suriye topraklarında yaşayan Musevi grupları krala karşı ayaklanmaya zorladı. Bu ayaklanmalar Mattatias ve 5 oğlu tarafından yönetilmiştir.Yahudilere kumanda etmiş olan oğullarına kilise yazarlarının verdiği ad Makkabi'dir. Başlangıçta basit birer askeri önderken daha sonra başpapaz, daha sonra da ilerde kral unvanı alacak olan Asmoni'ler hanedanının kurucuları oldular. (Ç.N.)

[42] Eski Ahittin yazıldığı bugünkü Filistin topraklarının içerisinde kalan Kumran Vadisinde, Lut Gölü'nün kuzey batısında ve Yehu Şehri'nin 12 km güneyindeki bir mağarada 1947 yılında, eski İbrani'ce dilinde yazılmış el yazmaları bulunmuştur. Tevrat'ın içeriğini de oluşturan bu el yazması mektuplar, gerek tarih, gerekse dinler tarihi açısından çok önemli edebi eser olarak kabul edilmektedir. (Ç.N.)

[43] İkinci Yahudi ayaklanmasının (M.S.132-135) başı Simon'un lakabı.Yıldızın oğlu anlamına gelen lakabının Mesihlik-

le ilgili bir anlamı vardır. Bar-Kokheba Kudüs'ü ele geçirdikten sonra, İmparator Hadrianus'un Bretagna'dan çağırdığı Julius Severus, Yahudi direnişini yavaş yavaş kırdı. Bar-Kokheba şimdiki Bitter kalesine kapatıldı ve orada öldü. (Ç.N.)

[44] Antrosofi, Macar teolog Rudolf Steiner'in geliştirdiği bir kuramdır. Bu kurama göre yeryüzü ve insan sürekli evrim geçiren, reinkarnasyondan geçen tanrısal bir görüngüdür. Dünya Tanrı tarafından var edildiğinden bu yana 5 evre geçirmiştir. 6.Evre 3000'li yılların sonunda başlayacaktır. Şu anda yeryüzünde var olan Ari 7 ırk ve devlet vardır. A.B.D.de füsyonu gerçekleşmekte ve şu anda bilemediğimiz yeni bir ırkın tohumları atılmaktadır. Dünya iklim, bitki örtüsü ve hayvan türü olarak da evrim geçirecektir. Örneğin Avrupa'nın güneyi çölleşecek ve Avrupa, doğuya doğru göç edecektir. Bu göç sonucunda Avrupa ağırlıkla sarı ırktan oluşan bir kıta haline gelecektir. (Ç.N.)

[45] Musevi inancında Şabat, Cuma günü gün batımından Cumartesi günü gtinbatımına kadar geçen süredir. Bu süre dinlenme ve ibadete ayrılmıştır. Hıristiyan inancında da Tanrının dünyayı 6 günde yarattığı ve 7.günde dinlendiğine, dolayısı ile cumartesi gününün Tanrının günü olduğuna inanılır. Bu günde çalışılmaz ve 6 gün içinde yapılanlar değerlendirilerek mutlu olunur. Hıristiyanlık inancına göre, İsa Peygamberin Şabat gününden önceki gün çarmıha gerilmiş ve sekiz gün sonra dirilerek dünyaya geri gelmiştir. Bu nedenle, Hıristiyanlar, Cuma gününden sonraki sekizinci gün olan Pazar gününü, yeniden dünyaya gelmenin günü olarak, dualarla ve şükranlarla ibadet ederek geçirirler. (Ç.N.)

[46] Burada kıyamet olarak yer alan sözcük, Yunanca açıklama, vahiy, esin anlamına gelen apocaliptus sözcüğünden türemiş kelimenin yerine kullanılmıştır. İncil'in son bölümünü oluşturan Yohanna'nın Esinlemesi, kıyamet gününden söz etmekte-

dir. Metin, M.S. ilk yüzyılda oldukça yaygın ve sembolizm yönünden zengin bir yazın türü olan apokaliptik türde yazılmıştır. Bu yazın türü, Tanrının insanlık tarihindeki amacını açıklamayı hedef edinir. Tanrının tek egemen olduğu, iyi ve mükemmel amacını gerçekleştirmek için sonunda dünya tarihini doğaüstü olaylarla etkileyeceği görüşü, apokaliptik görüşün ağırlık noktasını oluşturur.Tanrının karşıtları, simgesel olarak çoğu kez karşımıza canavarlar biçiminde çıkan kötülüğün çeşitli güçleridir. Görünen, konuşan melekler, kıyasıya dövüşen büyük güçler vardır. Sonunda Tanrıya inanıp zulüm görmüş olanların öcü alınır. Yuhanna İncil'in Esinlemeler bölümünde yazılanların, İsa'nın esinlemeleri olduğunu, Tanrının yakın zamanda olması gereken olayları, kullarına göstermesi için İsa'ya bu esini verdiğini özellikle belirtmiştir. (Ç.N.)

47 Tevrat'tan Danyal Kitabı /.Bölüm 4.ayet: Birinci yaratık aslana benziyordu, kartal kanatları vardı. Ben bakarken kanatları kopartıldı, yaratık yerden kaldırıldı, insan gibi ayakları üzerine durduruldu. Ona bir insan yüreği verildi. (Ç.N.)

48 Hemen hemen bütün dinler ve inanışlarda, evrenin bitimine doğru, kıyamet gününden önce, bir kurtarıcının geleceği ve bütün düzensizlikleri düzene dönüştüreceği inancı vardır. Müslümanlar Mehdiye, Hıristiyanlar ve Museviler Mesih'e, Budistler Buda'ya, Brahmanistler Vişnu'ya, dünyayı düzenleyici olarak inanırlar. (Ç.N.)

49 Hıristiyanların kutsal kitabı. Müjde anlamına gelen Yunanca evangeliondan türetilerek evangile'e dönüşmüş, daha sonra Arapçalaştırılarak İncil olmuştur. Musevilerin kitabı gibi peygamberlerce değil, yine Kuran gibi tanrı tarafından yazılmamıştır. İsa'nın tutumu, yaşamı ve sözlerini saptamak için insanlar tarafından yazılmıştır. 60'I aşkın İncil vardır, Katolik Kilisesi bunlardan dördünü kabul etmektedir. İsa'nın havarileri/elçile-

ri olan Matta, Markos, Luka ve Yohanna tarafından yazılan bu dört yapıtın dördüne birden İncil (Evangil) adı verilir. İlk dört kitaptan sonra gelen Havarilerin İşleri bölümünde ise İsa'nın seçtiği bu elçilerin, özellikle Anadolu'da inançlı toplulukları nasıl oluşturdukları anlatılır. 4 kitap ve bir Havarilerin işlerinden sonra 21 tane mektup gelir. Bu mektuplar, İsa'nın öğrencileri tarafından, Hıristiyan inancını benimseyen topluluklara yol göstermek, İsa'nın öğretisine uygun bir yaşam sürmelerini sağlamak ve karşılaştıkları sorunların üstesinden nasıl gelebileceklerini göstermek amacıyla yazılan mektuplardır. İncil'in son bölümünde ise HavariYohanna'nın gelecekteki olayları haber verdiği peygamberlik sözlerinin yer aldığı Esinlemeler Kitapçığı bulunmaktadır. (Ç.N.)

50 İncil'i oluşturan kitapçıklar bölümlere, bölümler de ayetlere ayrılmıştır. Bir ayet arandığında, kısaltılmış olarak yazılmış kitap ismindeki ilgili bölüm numarasına (bâb) ve oradaki ayet numarasına bakmak gerekir. Rm13,1-6, Romalılara Mektuplar kitabının 13. bölümündeki 1 ve 6 numaralı ayeti anlatmaktadır. 1Pt 2,13-17 ise Petrus'un Birinci Mektubu 2. bölümündeki 13 ve 17 numaralı ayet demektir. Rm13, 1: Herkes, altında bulunduğu yönetime bağlı olsun Çünkü Tanrıdan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Rm13, 6: Vergi ödemenizin nedeni de budur. İşte yöneticiler, Tanrının bu amaç için gayretle çalışan hizmetkarlarıdır. 1Pt 2,13: İnsanlar arasında yetkili kılınmış her kuruma, gerek her şeyin üstünde olan krala (burada Roma İmparatoru kastedilmektedir), gerek kötülük yapanların cezalandırılması ve iyilik edenlerin onurlandırılması için kral tarafından gönderilen valilere Rabb'in adına bağımlı olun. 1Pt 2,17 : Bütün insanlara saygı gösterin. İmanlı kardeşlerinizi sevin. Tanrıdan korkun, krala saygı gösterin. (Ç.N.)

[51] Musevilerin dört büyük peygamberinden biri. Eski Ahitte yer alan iki kitap, Yeremya ve Yeremya'nın mersiyeleri (ağıtları) onundur. Onun çağında Kudüs iki kez Kalde'liler tarafından alınmış ve İsrailliler tutsak kılınarak Babil'e gönderilmişlerdir. Ağıtlar bu felaketler için söylenmektedir. (Ç.N.)

[52] Yeşeya İbranice'de "Rab kurtarır" anlamına gelir. M.Ö.740-700 arasında Yeruşalim'de yaşadığı sanılmaktadır. Musa öldükten sonra gelen, dört büyük Musevi peygamberinden biridir. Kitabı 3 bölümden oluşur ve ikinci bölümünde Tanrının tarihi yönlendiren Egemen Rab olduğu, halkının aracılığıyla öteki ulusları da bereketlenen tasarıları olduğudur. Önemli olan bu ikinci bölümü nedeniyle İkinci Yeşeya'da denir. Yeşeya Kitabı 45. Bölüm 1. ayette, Tanrının Rabbın Pers Kralı Koreş'i yeni bir göreve atananlara yaptığı gibi başına zeytinyağı sürerek meshettiği ve sağ elinden tuttuğu yazılmaktadır. Oysa ki Koreş Musevi dinini ve Onun Tanrı anlayışını kabul etmemektedir. (Ç.N.)

[53] Marcus kitabı, 12.bölüm, ayet 17: İsa'da onlara, "Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrının hakkını da Tanrıya verin" dedi. (Ç.N.)

[54] Yuhanna kitabı 19.Bölüm, 11.ayet: İsa, "Sana gökten verilmemiş olsaydı, benim üzerimde hiçbir yetkin olmazdı" diye karşılık verdi. "Bu nedenle beni sana teslim edenin günahı daha büyüktür". (Ç.N.)

[55] 2Se 3,10: Hatta sizinle birlikteyken size şu buyruğu vermiştik: "Çalışmak istemeyen yemek de yemesin!" 2Se 3,12: Öylelerine Rab İsa Mesih'in adına yalvarıyor ve şunu buyuruyoruz: sakin bir şekilde çalışıp kendi ekmeklerinden yesinler. (Ç.N.)

[56] Ahret bilimi. En ilkel dinlerden en gelişmiş inançlar olan dinlere kadar bütün inanç sisitemlerinde olan, ruhun ölümsüzlüğü, ötedünya, cennet ve cehennem, ölülerin belli bir sonda yeni-

den dirilmeleri gibi geleceğe ve sonuç'a (Yunanca Eskhatos'dan) dair bütün inançsal tasarımların kapsandığı dal. (Ç.N.)

57 1Tım 2,2: Her şeyden önce şunu öğütlerim: Tanrı yoluna tam bir bağlılık ve ağırbaşlılık içinde sakin ve huzurlu bir yaşam sürelim diye, krallar ve tüm üst yöneticiler dahil, bütün insanlar için dilekler sunulsun, dualar, niyazlar ve şükürler edilsin. (Ç.N.)

58 Atina'da M.Ö. 3.yüzyılda Zenon tarafından ileri sürülen felsefi düşünce biçimi. Hıristiyanlığın karşısına çok güçlü bir engel olarak çıkıp onu etkileyen ve kendisinden ödünler vermeye zorlayan bir felsefe öğretisidir. İlk kez Tanrı kavramını doğada bulunan özdeksel bir güç olarak tanımlamış ve bir çeşit tektanrıcılık geliştirmiştir. Yarı dinsel törebiliminde doğaya uygunduk ölçütünü koymuştur.Bu düşünceye göre, ahlâk fikrine,doğa yasalarına göre yaşayarak, tutkulardan kurtularak ve erdemler kabul edilen şeyler üzerinde çalışılarak varılacak bir kayıtsızlık, kaygısızlık hali ile ulaşıla bilinir. (Ç.N.)

59 Derin ve tam bilgi anlamına gelen Yunanca gnose sözcüğünden türetilmiştir. Tanrısal bilgiye bütünüyle varılabileceğini savunan eklektik Hıristiyan gizemcilidir. Hıristiyan disiplini içinde sapkın sayılmışlardır çünkü imanla yetinmezler ve İsa'nın cisimleşmesi gibi Hıristiyan dogmalarını yadsırlar. Kimi düşünürler, Kabala'yı Musevi agnostisizmi, Bâtınîliği de Müslüman agnostisizmi sayarlar. (Ç.N.)

60 Yunanca'da akılla değil de duyguyla kavrama anlayışını anlatan sözcük. (Ç.N.)

61 Latince "Recta ratio" olarak kullanılmış olan "doğru akıl" kavramı, aklın kabul ettiği doğrudur önermesine gönderme yapmaktadır. (Ç.N.)

62 Paolo Flores D'Arcais, yaşayan İtalyan felsefeci. Micro-

Mega isimli derginin yayın yönetmenidir. Eylül 2000 tarihinde, kitabın yazarı Joseph Ratzinger ile dergide "Tanrı var mı? Konulu bir tartışma yapmışlardır. Kendini Tanrı tanımaz olarak tanımlayan D'Arcais, bu tartışmada "hakikat ve inanç,laiklik ve akıl, olguculuk ve hoşgörü, kürtaj, Paskal ve Pinochet"gibi farklı konulara değinilmiştir. Tartışma metni daha sonra, 3 Mayıs 2005 tarihinde Micro-Mega Yayınları içerisinde 112 sayfalık bir kitap olarak yayınlanmıştır.

63 H. Küng; Niçin bir dünya etiği, Brescia 2004.

64 R. Spaemann; n.570-571, s:893-904.

65 Yunanca ahlâk, örf ve adet anlamına gelen sözcük. (Ç.N.)

66 Olaydan sonra, oluşmasından sonra anlamında kullanılan Latince deyiş. (Ç.N.)

67 Dominiken tarikatından, Rönesans İspanyol din-bilimci. 1492-1546 yıllarında yaşamış,1504 yılında Paris'e sanat ve din-bilim dersleri almaya gelmiş, 1515-1523 yılları ararsında Paris'te din-bilim hocalığı yapmış. Hiç kitap yazmamış ancak ders notları daha sonra öğrencisi de olan İspanya Kralı tarafından Kutsal Roma İmparatorluğu ismiyle basılmıştır. (Ç.N.)

68 Uluslararası hukuk, devletler hukuku anlamına gelen ve farklı toplumların birbirleri olan ilişkilerinde karşılıklı haklarının düzenlendiği ve bugün de kullanılan Latince hukuk terimi. (Ç.N.)

69 Evrim felsefesine en etkileyici yaklaşım, belli düzeltmeler yapılmış olsa da hala etkisini sürdüren J.Monod, Milano 1974 de bulunmaktadır. Evrim felsefesinin gerçek ve doğru bilimsel sonuçları için ise bkz. R. Junker - S. Scherer, Weyel,1984. Evrim kuramına bağlı felsefe ile karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. J. Ratzinger, Siena 2003, s:145-192.

70 Domizio Ulpiano (M.S. 2.yüzyıl-Roma 228) hukukçu ve

Romalı siyasetçi. Justinianus'un Digest'inde kullanılmış çok sayıda yazının yazarı. 222 Yılında sürgün edilmiş ancak Severius Aleksandros döneminde yeniden Roma'ya çağrılarak önemli görevler verilmiştir. Roma valisi/yargıcı olarak görev yapmıştır. (Ç.N.)

71 Doğal haklar, doğanın tüm canlı canlı varlıklara verdiği şeydir. (Ç.N.)

72 Ortaçağın doğal hakları anlayışının üç boyutu (genel olarak varoluşun dinamikleri, insanlar ve hayvanlarca ortak kullanılan doğanın yönelimi (Ulpiano), insanın akılla dayalı doğasına özgü yönelim), için önerilecek makale PH.Delhaye, 821,825. *Decretum Gratiani*'nin giriş bölümü, doğal haklar kavramı için önemli bir bölümdür. "Humanum genus duobus regitur, naturali videlicet iure et moribus. Ius naturale est quod in lege et Evangelio continetur, quo quisque iubetur alii facere quod sibi vult fieri et prohibetur alii inferre quod sibi nolit fieri" (İnsan türüne iki şey yol gösterir; doğal haklar ve ölüm. Doğal haklar, İncil'de ve yasada yazdığı gibidir. Onur duyacağımız şeyleri yapmamızı emreder, onur duymayacağımız şeyleri yapmamızı yasaklar). (Ç.N.)

73 Burada İslam kültürü ile Hıristiyan kültürünün perspektifleri kastedilmektedir. (Ç.N.)

74 Haklıya haklı, hakla ilgili, yasaya uygun anlamlarına gelen Latince bir deyiş. (Ç.N.)

75 Habermas konferansta yaptığı konuşmada, Tahran'dan bir meslektaşının gözlemlerini aktarmış ancak bu gözleme karşı çıkarak onun yerine Carl Schmitt, Martin Heidegger ve Levi-Strauss'un görüşlerine yer vermişti. Habermas'ın konuşması s:2-4 de yayınlandı. İtalyanca sı ise s:239-250 de yer aldı.

76 Daha önce adı geçen eserimde daha iyi açıklamaya çalış-

mıştım. Aynı zamanda bkz. M.Fiedrowicz, 2001.

77 Saf kan olmayan, melez anlamında Latince deyiş. (Ç.N.)

78 Göz ardı edilebilir, gözden çıkartılabilir nicelik, anlamına gelen Fransızca deyiş. (Ç.N.)

79 İncil, Romalılar Kitabı 13.Bölüm, 1. ayet : Herkes, altında bulunduğu yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrıdan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. (Ç.N.)

80 Adil, haklı,doğru savaş anlamına gelen Latince deyiş. (Ç.N.)

81 M.Ö. .4.yüzyılda Atina'da kurulmuş, Sokrates geleneğinden gelen felsefe okulu. Toplum hayatına egemen olan sosyal uzlaşmaları, insana dair idealleri kabul etmeyen, her türlü geleneği reddeden bir anlayış (Ç.N.)

82 Katolik kilisesinin, konsüller döneminden sonra, ortaya çıkan birleştirici eğilimi. Hıristiyanlıkta, özellikle de Katolik Kilisesinde dogmaları ve kilise disiplinini düzenleyen kurallar, M.S. 2.yüzyıldan beri toplanmakta olan, piskopos ve tanrıbilimcilerden oluşan kurulca düzenlenmektedir. Modern çağda tüm Hıristiyan mezhep ve kiliselerinin katılımı ile gerçekleştirilen bu kurullar, tüm dinlerde var olan ortak tinsel motifleri yeniden değerlendirmektedirler. (Ç.N.)

83 Tanrı armağanı olarak vermemişse de, her ne kadar Tanrı armağanı değilse de, anlamına gelen Latince deyim. (Ç.N.)

84 Agnostisizm, nesnelerin kendiliklerinin hiç bir zaman bilinemeyeceğini ileri süren bir felsefi akımdır. Tarihsel olarak, bilimin denetiminden yoksun insan düşüncesinin düştüğü büyük yanılgılara bir tepki olarak belirmiştir.Terim ilk kez İngiliz düşünür Huxley tarafından Yunanca bilinemez anlamına gelen agnôstos sözcüğünden türetilerek kendi öğretisini adlandırmak

için kullanılmıştır. Terim daha sonra bütün bilinemezci öğretileri kapsamıştır. (Ç.N.)

85 Tanrı armağan olarak vermişse, Tanrı ödüllendirendir, anlamına gelen Latince deyim. (Ç.N.)

86 L.Kolakowski, 1982.

87 Tanrıtanımazlık. Tanrıyı yok sayan öğretilerin genel adı. (Ç.N.)

88 Logos sözcüğü Yunanca'da usla kavrama anlamındadır ve duyguyla kavrama anlamındaki pathos sözcüğü karşılığında kullanılır. Kavrama, seçme anlamından gelen leg sözcüğünden türemiştir. Kök anlamıyla ilgili olarak us ve bu usa dayanan söz, yasa, düzen,bilgi, bilim anlamlarını da dile getirir. (Ç.N.)

89 Gorgias, Platon'un (ya da Eflatun, M.Ö. 427-347) olgunluk dönemi öncesi, gençlik dönemi sonrası, geçit dönemi yapıtlarındandır. Düşünsel yapısını topladığı tüm yapıtlarında olduğu gibi burada da devlet, idealar, bilgi, evrenin doğumu, ölümsüzlük gibi beş kuramından söz etmektedir. Gorgias'da Sokrates törebilimini diyaloglarla geliştirilmiştir. Ölçülülük ya da düzen erdemini temel erdem kabul etmektedir. İdealar öğretisinin izleri ve belirtileri de yine bu geçit dönemi eserinde bulunmaktadır. (Ç.N.)

90 Platon, Gorgias 525a-526c; Milano 2002.

91 K. Hübner, 2003, s:148.

92 Teslis: Hıristiyanlık inanışında, Tanrı, İsa ve Kutsal Ruh üçlemesinin tek bir unsurda, Tanrı'da toplanmasına inanılması. Hem tektir hem üçlemedir. (Ç.N.)

93 İsa'nın doğduğu gün olan 25 Aralık günü kutlanan bayram. (Ç.N.)

94 İsa'nın öldükten sonra dirilişinin kutlandığı bayram.

İsa'nın çarmıha gerilişi ve ölüm günü olarak kabul edilen 21 Martı izleyen dolunaydan sonraki Pazar günü kutlanır. (Ç.N.)

95 İncil'e göre, 6 Ocak tarihinde, yeni doğan bebek İsa'yı ziyaret etmeye Doğu'dan gelen üç kahinin, İsa'nın gelecekte yapacakları hakkında esinlemelerde bulunmasının kutlandığı bayram. (Ç.N.)

96 Paskalya'dan beş gün sonra, Kutsal Ruh'un yeryüzüne inişinin kutlandığı bayram. (Ç.N.)

97 Pavlus'un Korintlilere Birinci Mektubu 8. Bölüm 5. ayet. (Ç.N.)

98 Söz konusu ayet 91.Mezmur'un 1.ayetidir. Zebur diye de bilinen Mezmurlar, ilahi ve dua kitabı olarak, İbrani şiirinin en belirgin özelliklerini taşıyan bir kitaptır. Eski Ahit'in içinde yer alır ve 150 Mezmur'dan oluşur. (Ç.N.)

99 Eski Ahit Yaradılış Kitabı 3.Bölüm 8. ayet: Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen Rab Tanrı'nın sesini duydular. O'ndan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler. (Ç.N.)

100 Yuhanna Kitabı 14. Bölüm 9 ayet: İsa "Filipus" dedi, "bunca zamandır sizinle birlikteyim. Beni daha tanımadın mı? Beni görmüş olan, Baba'yı görmüştür. Sen nasıl "Bize, baba'yı göster" diyorsun? (Ç.N.)

101 Hıristiyan Kiliselerinin, yeni doğan bebeğin başından aşağıya su dökerek ya da suya batırılarak ilk kez Tanrı adına kutsanmaları. (Ç.N.)

102 Katolik Kilisesinde,doğumdan sonra vaftiz edilmiş olan çocukların, Kutsal Ruhun kutsaması ve inançlarının pekiştirilmesi için buluğ çağına geldiklerinde başka bir törenle inançların tazelenmesi ve pekiştirilmesi. (Ç.N.)

103 Matta Kitabı 28. Bölüm (son buyruk) 20.ayet: "Size bu-

yurduğum her şeye uymayı onlara öğretin. İşte ben, dünyanın sonuna dek her an sizinle birlikteyim". (Ç.N.)

104 Yardımcı, koruyucu, destekleyici, yandaş, savunan, himaye eden, anlamlarına gelen Yunanca sözcük. (Ç.N.)

105 Yuhanna Kitabı 16.Bölüm 13. ayet: "Ne var ki O, yani Gerçeğin Ruhu gelince, sizi her gerçeğe yöneltecek. O kendiliğinden konuşmayacak, yalnız işittiklerini söyleyeck ve gelecek olanları size bildirecek". (Ç.N.)

106 Avutan, teselli eden anlamında Latince sözcük. (Ç.N.)

107 İncil, Romalılar Kitabı 8.Bölüm 31-33-35-38-39. ayetler. (Ç.N.)

108 Yaradılış Kitabı, 18.Bölüm, 1-33 sayılı ayetler arası. (Ç.N.)

109 Tevrat'ın Yaradılış kitabında yer alan isimlerden biri Marme'dir. Tufandan kurtulup gemiden çıkan Nuh ve üç oğlu Sam, Ham ve Yafet'dir. Yeryüzüne yayılan bütün insanlar onlardan üremiştir. Sam'ın soyundan gelenlerden biri de Avram'dır. Avram Kenan topraklarına yerleşmiştir. Avram, kendisini destekleyen adamları olan Eşkol'la Aner'in kardeşi Amorlu Mamre'nin meşeliğinde yaşıyordu (Yaratılış Kitabı 14.Bölüm 13. ayet). Avram çadırını söktü, gidip Hevron'daki Mamre meşeliğine yerleşti. Orada Rab'be bir sunak yaptı (Yaratılış Kitabı, 3.Bölüm, 18. ayet). Hevron,Lut Gölü'nün doğusunda bulunmaktadır. (Ç.N.)

110 Burada çadır, Tanıklık çadırını, eski Yahudilerin taşınabilir tapınaklarını anlatır. Tapınma Çadırları anlamında kullanılmaktadır. (Ç.N.)

111 Yuhanna Kitabı 1.Bölüm 14. ayet: Söz insan olup aramızda yaşadı. Biz de Onun yüceliğini, Babadan gelen, lütuf ve gerçekle dolu olan biricik Oğullun yüceliğini gördük. Yuhanna

Kitabı 1.Bölüm 15. ayet: Yahya Ona tanıklık etti. Yüksek sesle şöyle dedi: "'Benden sonra gelen benden üstündür. Çünkü O benden önce vardı' diye sözünü ettiğim kişi budur". (Ç.N.)

112 Kiliselerde kadeh biçimindeki kutsal kase anlatılmaktadır. Kase büyük acı simgesi olarak kullanılmaktadır. (Ç.N.)

113 Yunanca'da minnet ve şükranın dile getirilişi anlamına gelir. Ekmekte bedenin, şarapta kanın var olduğu inancına dayanan Isa Peygamberi kutsama töreninin adıdır. İncil'e gör İsa Peygamber son yemekte bizzat kendi vücudunun ekmek ve kanının şarap olduğunu söylemiştir. Markos Kitabı 14. Bölüm'ün içindeki Fısıh Yemeği Babında 22. ayet şöyle der: İsa yemek sırasında eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve "Alın, bu benim bedenimdir" diyerek öğrencilerine verdi. 23. ayet: sonra bir kase alıp şükretti ve bunu öğrencilerine verdi. Hepsi bundan içti. 24. ayet: "Bu benim kanım" dedi. İsa, "Birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır. 25. ayet: Size doğrusunu söyleyeyim, Tanrı'nın Egemenliğinde tazesini içeceğim o güne dek, asmanın ürününden bir daha içmeyeceğim". 26. ayet: İlahi söyledikten sonra dışarı çıkıp Zeytin Dağı'na doğru gittiler. (Ç.N.)

114 P. Evdokimov, 2002.

115 Söz söyleyende Tanrının sözünü söyleyen, yani İncil'den söz eden din görevlileri kastedilmektedir. Yuhanna İncil'i, diğer Matta, Markos ve Luka İncil'lerinden farklı olarak İsa'nın doğumunu anlatarak başlamaz. İsa'nın başlangıçtan beri Tanrıyla birlikte bulunmuş, beden alıp aramızda yaşamış olan Tanrı Sözü olduğunu açıklamakla başlar. Yuhanna Kitabı 1. Bölüm 1. ayet: Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrıyla birlikteydi ve Söz Tanrıydı. 2. ayet: Başlangıçta O, Tanrıyla birlikteydi. 3. ayet: Her şey Onun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey Onsuz olmadı. (Ç.N.)

[116] Matta Kitabı 24.Bölüm 14.ayet: Göksel Egemenliğin bu müjdesi tüm uluslara bir tanıklık olmak üzere bütün dünyada duyurulacak, ve son o zaman gelecek. 30. ayet: O zaman İnsanoğlu'nun belirtisi gökte görünecek. Yeryüzündeki bütün halklar ağlayıp dövünecek. İnsanoğlu'nun gökteki bulutlar üzerinde büyük güç ve görkemle geldiğini görecekler. (Ç.N.)

[117] İbranilere Mektup Kitabı 12.Bölüm 4. ayet: Günaha karşı verdiğiniz mücadelede henüz kanınızı akıtana dek dayanmak zorunda kalmış değilsiniz (Ç.N.).

[118] Pavlus'un Efesliler Mektubu Kitabı 2.Bölüm 14.ayet: Çünkü Mesih'in kendisi barışıklığımızdır. Kutsal Yasayı, buyrukları ve kurallarıyla birlikte etkisiz kılarak iki topluluğu birleştirdi, kendi bedenindeki engel duvarını, yani düşmanlığı yıktı. Amacı, bu iki topluluktan kendisinde yeni bir insan yaratarak esenliği sağlamak, düşmanlığı çarmıhta öldürmek ve çarmıh aracılığıyla bir bedende iki topluluğu Tanrıyla barıştırmaktı. 22. ayet: Siz de Ruh aracılığıyla, Tanrının konutu olmak üzere hep birlikte Mesih'te bina ediliyorsunuz. (Ç.N.)

[119] Yunanca yüz öküzün kurban edilmesi anlamına gelen deyiş. Deyiş, antik çağda, Tanrıların hiddetinden ve gazabından korunmak için, halkın onların şerefine yüz öküzü kurban etmelerini anlatmaktadır. (Ç.N.)

[120] Yuhanna'nın Esinlemeleri görünümlerden oluşur. Bu görünümler, Hıristiyanların baskı altında yaşadıkları Roma İmparatoru Neron'un (M.S. 54-68) yıllarında ya da Domitian döneminde (M.S. 81-96) kitaba kaynaklık etmişlerdir. Kitap, dünyanın uğrayacağı Tanrı gazabından ve Tanrı yargısından söz eder. İnsanlar bu yargıya aldırmaz, tövbe etmeye yanaşmazlar. Söz konusu yargı, yedi mühürün açılması, yedi borazanın çalınması ve Tanrı öfkesiyle dolu yedi tasın yeryüzüne boşaltılmasıy-

la gerçekleşir. Ejderha, yani Şeytan, gökten yeryüzüne atılır. Kendisi ve yandaşları bir süre için sahip oldukları gücü sergiler. Ne var ki, birer birer yenilgiye uğrarlar. Canavar ve sahte peygamber ve sonunda Şeytan ateş gölüne atılır. Ölüler yaptıklarına göre yargılanırlar. Adları yaşam kitabında bulunanlar yeni bir göğe, yeni bir dünyaya kavuşur. Bundan böyle Tanrı'nın konutu insanların arasındadır. Tanrı onların arasında yaşayacaktır. Onların gözlerindeki bütün yaşları silecektir. Artık ölüm olmayacaktır. Artık ne yas, ne ağlayış, ne de ıstırap olacaktır. Adları yaşam kitabında olmayanlar ateş gölüne atılırlar, onlar için ikinci ölüm budur. (Ç.N.)

121 Tevrat, Yaratılış Kitabı 18.Bölüm 32. ayet: İbrahim, "Ya Rab, öfkelenme ama, bir kez daha konuşacağım" dedi, "Eğer on kişi bulursan?". Rab, "On kişinin hatırı için kenti yok etmeyeceğim" diye yanıtladı.

122 Hıristiyan inanışında, Eukharistia töreninde, İsa Peygamberin çektiği acıları simgeleyen bir kasenin içine, kanını simgeleyen kırmızı şarap ve etini simgeleyen nişasta ve undan yapılan küçük, yuvarlak, tadı güllaç yaprağına benzeyen parçalar koyulur. İşledikleri günahları, ayini yönetecek olan din görevlisine çıkartmış olan inananlar, ayinden sonra sırayla rahibin önünde eğilirler, rahip kasenin içindeki küçük parçaları, Tanrı ve İsa adına bağışlandıklarını söyleyerek, cemaat üyelerinin ağızlarına verir. Günah işleyen, günah çıkartarak arınan ve İsa'nın temsilcisi tarafından bir kez daha bağışlanarak simgesel olarak İsa'nın eti ve kanını dualarla alan inanan rahatlamış ve bir kez daha günah işlememeye yemin etmiş olmaktadır. Başlıkta yer alan bağışlanma sözcüğü, yukarıda sözü edilen bağışlanma/bağışlama anlamındadır. Bu Tanrının insanlara bahşettiği bir lütuftur. (Ç.N.)

123 28 Haziran 1919 yılında imzalanan ve Birinci Dünya Sa-

vaşı'na son veren antlaşma. Bu antlaşmaya göre Almanya; Alsace-Lorraine bölgesi Fransa'ya geri veriliyordu, Eupen Malmedy ve Moresnet, Belçika'ya, Poznan ve Batı Prusya'nın bir bölümü Polonya'ya veriliyordu. Almanya Mamel'i ve Danzig kentini kaybediyor, bütün sömürgelerinden müttefikleri lehine vaz geçecek, ordusunu küçültecek, fazla malzeme komisyon denetiminde tahrip edilecek, yeni savaş malzemesi üretemeyecek, ayrıca 20 milyon altın mark savaş tazminatı ödeyecek ve istila ettiği topraklarda el koyduğu her şeyi iade edecekti. (Ç.N.)